

КОМИТЕТ ЗА ЧОВЕКОВИ
ПРАВА НА РЕПУБЛИКА
МАКЕДОНИЈА

АНАЛИЗА

НА СОСТОЈБАТА НА ЛИЦАТА СО

ФИЗИЧКА ПОПРЕЧЕНОСТ

ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Издавач:

Хелсиншки комитет за човекови права на Република Македонија
претставуван од претседател проф. д-р Гордан Калајџиев

Уредник:

Уранија Пировска,
извршна директорка на Хелсиншки комитет за човекови права на РМ

Автори:

Елена Кочоска
Звонко Шаврески
Весна Јованова
Владимир Лазовски

Лектор:

Дејан Василевски

Графичко обликување и печат:

Релатив

CIP - Каталогизација во публикација

Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски", Скопје

364.694-056.26(497.7)

АНАЛИЗА на состојбата на лицата со физичка попреченост во Република Македонија / [автори Елена Кочоска ... и др.]. - Скопје : Хелсиншки комитет за човековите права во Република Македонија, 2017. - 94 стр. : илустр. ; 27 см

Фусноти кон текстот. - Публикацијата е во рамки на проектот: "Поддршка од граѓанското општество кон политиките за социјална кохезија и различностите". - Автори: Елена Кочоска, Звонко Шаврески, Весна Јованова, Владимир Лазовски. - Библиографија: стр. 92-94

ISBN 978-608-4790-17-4

1. Кочоска, Елена [автор]

а) Лица со физичка попреченост - Македонија

COBISS.MK-ID 104893706

СОДРЖИНА

ЛИСТА НА КРАТЕНКИ	6
РЕЗИМЕ	7
1. ВОВЕД	9
1.1. Методологија на истражувањето	10
1.2. Општи поими и терминологија	13
2. СОЦИЈАЛНА ЗАШТИТА	14
2.1. Меѓународни норми и стандарди	14
2.2. Национално законодавство и јавни политики	15
2.3. Наоди од теренското истражување	20
2.4. Заклучоци	28
2.5. Препораки	29
3. ПРИСТАП ДО ЗДРАВСТВЕНА ЗАШТИТА И ЗДРАВСТВЕНИ УСЛУГИ	32
3.1. Меѓународни норми и стандарди	32
3.2. Национално законодавство и јавни политики	33
3.3. Наоди од теренското истражување	35
3.4. Заклучоци	42
3.5. Препораки	42
4. ПРИСТАП ДО ОБРАЗОВАНИЕ	44
4.1. Меѓународни норми и стандарди	44
4.2. Национално законодавство и јавни политики	45
4.3. Наоди од теренското истражување	52
4.4. Заклучоци	61
4.5. Препораки	61
5. ВРАБОТУВАЊЕ	63
5.1. Меѓународни норми и стандарди	63
5.2. Национално законодавство и јавни политики	64
5.3. Наоди од теренското истражување	67
5.4. Заклучоци	73
5.5. Препораки	74
6. ВКЛУЧЕНОСТ ВО ОПШТЕСТВЕНОТО ЖИВЕЕЊЕ И ДРУГИ ПРАШАЊА	75
6.1. Квалитет на живот	76
6.2. Дискриминација по основа на попреченост	82
6.3. Категоризација	82
6.4. Терминологија во јавниот дискурс и во законите	84
6.5. Граѓанско здружување на лицата со физичка попреченост	86
6.5. Заклучоци	89
6.6. Препораки	90
БИБЛИОГРАФИЈА	92

ЛИСТА НА КРАТЕНКИ

АВРМ – Агенција за вработување на Република Македонија
БРО – Биро за развој на образование
ДЗС – Државен завод за статистика на Република Македонија
ЕКЧП – Европска конвенција за човекови права
ЕСП – Европска социјална повелба
ЕУ – Европска Унија
ЗВИЛ – Закон за вработување на инвалидни лица
ЗЗГФ – Закон за здруженија на граѓани и фондации
ЗЗЗ – Закон за здравствена заштита
ЗЗО – Закон за здравствено осигурување
ЗИОМ – Заедница на инвалидски организации на Македонија
ЗРО – Закон за работни односи
ЗСЗ – Закон за социјална заштита
ЗСЗД – Закон за спречување и заштита од дискриминација
ЗСД – Завод за социјални дејности
КПД – Конвенција за правата на детето
КПЛП – Конвенција за правата на лицата со попреченост
ЛЕР – Локален економски развој
МЗ – Министерство за здравство
МКФ – Меѓународна класификација на функционалност, здравје и попреченост
МОН – Министерство за образование и наука
МПЕСКП – Меѓународен пакт за економски, социјални и културни права
МТСП – Министерство за труд и социјална политика
НВО – Невладина организација
НП – Народен правобранител
НСИОМ – Национален совет на инвалидски организации на Македонија
ОЛП – Организација на лица со попреченост
ПИОМ – Фонд за пензиско и инвалидско осигурување
ППП – Постојана парична помош
РМ – Република Македонија
СПП – Социјална парична помош
СЗО – Светска здравствена организација
ФЗОМ – Фонд за здравствено осигурување
DPI – Disability People International

РЕЗИМЕ

Оваа анализа, подготвена во рамките на проектот „Поддршка на граѓанското општество во креирање политики за социјална кохезија и различности“, има цел да даде детален приказ на: законската рамка, политиките и практиките во поглед на лицата со физичка попреченост. Длабинскиот приказ на состојбата е проследен со заклучоци и препораки во областите што се од извонредно значење за лицата со физичка попреченост, и тоа: социјална заштита, здравствена заштита, образование, вработување и квалитет на животот. За да се опфати физичката попреченост во нејзиното пошироко значење, покрај лицата со физичка попреченост беа опфатени и лица со сензорна попреченост – лица со оштетен вид и лица со оштетен слух.

Анализата во голема мера потврди дека политиките и практиките, како и вкупниот однос на општеството, сè уште не се подготвени да ги прифатат граѓаните со попреченост како рамноправни граѓани на нашето општество. Значаен дел од законската рамка и практиките што произлегуваат од неа, како и ставовите кои се создаваат кај граѓаните уште од најрана возраст, не се во согласност со Конвенцијата за правата на лицата со попреченост, која Република Македонија ја ратификува во 2011 година.

Анализата покажа дека социјалната заштита во постојната форма на надоместоци и услуги сè уште ја држи оваа категорија на граѓани на многу ниско ниво на општественото скалило. Наместо правата што произлегуваат да креираат овозможувачка околина за овие лица, системот ги држи „заробени“ и не овозможува проактивност на лицата со попреченост. Од друга страна, според поединечни гледања, државата издвојува доста парични средства за лицата со попреченост. Но, намената на финансиските средства најчесто ја промашува својата цел и наместо да послужат за поголемо социјално вклучување, тие претставуваат „прилив“ со кој се надополнува семејниот буџет.

Сè уште присутниот медицинско-дефектолошки пристап кон прашањето на попреченоста во постојните национални здравствени политики не обезбедува систематизиран и заокружен приод кон остварувањето на правата на лицата со физичка попреченост. Законите што го регулираат здравственото осигурување и здравствената заштита сè уште се темелат на причината на настанување на попреченоста, а не на потребите настанати од истата. Недостига рана идентификација, а често жените со попреченост се судираат со проблеми во остварувањето на своите сексуални и репродуктивни права поради непристапноста на гинеколошките ординации и родириштата. Горлив проблем за лицата со попреченост е пристапноста и достапноста на здравствените објекти.

Едно од клучните прашања во оваа приказна секако е образованието. Поставено како посебно, специјализирано и сегрегирано, тоа не овозможува создавање квалификувани граѓани со попреченост подготвени за отворениот пазар на трудот, што, од друга страна, придонесува за создавање менталитет на „инвалидност“ и ниска самодоверба кај лицата со попреченост.

Дополнително, во тековно промовираниот инклузивен пристап во образованието е исклучено прашањето на попреченост како дел од разноликоста на човековиот род и едукацијата на најмладите за лицата со попреченост. Во таа линија се надоврзува и проблемот на непостоење адекватни даватели на услуги. Дефектолозите, даватели на услуги само во еден сегмент, се потребни во животот на лицата со попреченост и не за сите лица со попреченост, особено не за сите граѓани со физичка попреченост (телесна и сензорна). Потребата од установување нови услуги и креирање нови профили е

неопходен сегмент во остварувањето на независниот живот на лицата со попреченост.

Системот за вработување сè уште се соочува со специјален заштитнички пристап, без поголеми можности за вклучување на лицата со попреченост на отворениот пазар на труд. Вработувањето на лицата со попреченост во заштитните друштва и понатаму се гледа како идеално, а не како преодно решение, односно како дел од професионалната рехабилитација за лицата со попреченост. Сè уште важи постојната дискриминаторската практика за утврдување на способноста на лицето со попреченост за раководни функции. Евидентно е отсуството на свесност кај работодавците за соодветно приспособување, како можност која се субвенционира од страна на државата, а која ќе овозможи квалификуваното лице со попреченост активно да се вклучи во работниот процес.

Постојат повеќе причини за неповолниот квалитет на живот на лицата со попреченост. Овие наши сограѓани често се жртви на дискриминација, која неретко е и двојна ако се стават во контекст нивниот пол, етничката припадност, возраста или некоја друга клучна карактеристика. Општеството во целина сè уште изобилува со стереотипи и предрасуди за овие граѓани.

И покрај тоа што државата пристапи кон носење закон за заштита од дискриминација, каде што пристапноста до стоки и услуги е област за дискриминација, сепак, еден од алармантните проблеми останува непристапноста до објектите и до информации за граѓаните со попреченост. Забележливо е и отсуството на статистички податоци, што само по себе претставува проблем во редефинирањето на јавните политики и во осмислувањето добри и квалитетни решенија за граѓаните со попреченост. Тука, секако, се надополнува и судската пракса, кој е недоволна за анализи, покренување и градење добри практики.

Заклучоците и препораките произлезени од спроведената анализа упатуваат на тоа дека се неопходни системски промени во поголем број области, кои ќе вклучат конкретни активности низ кои прашањето на попреченоста ќе биде вклучено во главните текови на јавните политики. Овие системски мерки се од големо значење за, од една страна, да придонесат кон имплементирање на обврските што произлегуваат од ратификувањето на КППП, но и за да им обезбедат еднакви можности на граѓаните со попреченост целосно да ги уживаат економските, социјалните и културните права, од друга страна.

1. ВОВЕД

Прашањето на попреченоста отсекогаш претставувало предизвик за нашите национални и локални власти. Никогаш досега не се нашле решенија кои навистина и доследно ќе им излезат во пресрет на потребите на лицата со попреченост, кои би овозможиле почитување на вроденото достоинство, вредност и еднаквите неотуѓиви права на овие членови на нашето општество.

Со ретки исклучоци, лицата со попреченост во Република Македонија се судираат со проблеми во секојдневното живеење. Во зависност од индивидуалните материјални можности и свесноста на родителите дека разликата не треба да претставува пречка, лицата со попреченост најчесто остануваат нереализирани и непрепознаени како активни чинители во унапредувањето на човековиот, социјалниот и економскиот развој на општеството.

Со цел да се истражат јавните политики и да се дадат конкретни препораки за унапредување на грижата за лицата со физичка попреченост Хелсиншкиот комитет за човекови права на Република Македонија, во рамките на проектот „Поддршка на граѓанското општество во креирање политики за социјална кохезија и различни“, поддржан од британската амбасада, ангажира четворица независни истражувачи кои спроведоа анализа на состојбата на лицата со физичка попреченост во Македонија.

Користејќи низа истражувачки методи, анализата нуди увид во тековната состојба во клучните области на живеење. Социјалната и здравствената заштита, образованието и можностите за вработување се клучните сегменти за подобрување на квалитетот на живеење на секое лице. Потребата од пристапност и приспособувањето во одредени случаи треба да бидат „универзалната алатка, која на лицата со физичка попреченост ќе им овозможи поголема автономност и слобода во остварувањето самостојни лични избори.

Авторите се надеваат дека со понудените решенија и препораки ќе придонесат кон заложбите за унапредување на положбата и уживање на човековите права и слободи на лицата со физичка попреченост.

1.1. Методологија на истражувањето

Анализата за лицата со физичка попреченост е изработена во рамките на проектот „Поддршка на граѓанското општество во креирање политики за социјална кохезија и различности“. Проектот е реализиран од Хелсиншкиот комитет за човекови права и поддржан од британската амбасада во Скопје, а анализата ја спроведоа четири независни истражувачи.

Со цел да се обезбедат податоци и докази од кои ќе произлезат конкретни препораки за подобрување на јавните политики за лицата со физичка попреченост, анализата дава сеопфатен и систематичен осврт на регулативата, праксата и личните видувања и искуства во следните области:

- социјална заштита,
- здравствена заштита,
- образование,
- вработување и
- квалитет на живеење

Истражувањето имаше цел да даде детален приказ на законската рамка и политиките и практиките во поглед на лицата со физичка попреченост во дадените области.

Методи на собирање податоци

Собирањето податоци беше извршено преку комбинација од истражување (desk-research) и прибирање податоци преку теренска работа. Истражувањето се спроведе преку метод на анализа на правната регулатива и постојните јавни политики, како и достапни истражувања во наведените области. Беа користени следните извори на податоци: домашни правни акти, меѓународно право, постојни анализи на правните акти, како и анализи и извештаи за нивното спроведување, постојни анализи за потребата од хармонизација на домашната правна рамка наспроти меѓународните стандарди за еднаквост и недискриминација, академска и друга литература. Овие документи беа обработени преку правна анализа на текст (за мапираните закони и подзаконски акти) и квалитативна анализа на содржина (за останатата релевантна литература). Правната анализа на текст овозможи анализа на националната правна рамка, без навлегување во материјата што е поврзана со примената на законите, при што самата анализа беше водена од содржината на Конвенцијата за правата на лицата со попреченост (КПЛП).¹

Од друга страна, за да се утврдат успешноста и резултатите од спроведувањето на законските акти и јавните политики, до надлежните јавни институции беа испратени осум барања за информации од јавен карактер: две барања до Министерството за труд и социјална политика (МТСП) и по едно до Агенцијата за вработување на Република Македонија (АВРМ), Фондот за пензиско и инвалидско осигурување (ПИОМ), Министерството за здравство (МЗ), Фондот за здравствено осигурување (ФЗОМ), Министерството за образование и наука (МОН) и Бирото за развој на образование (БРО). Одговори беа доставени од АВРМ, МТСП, МОН, МЗ и од БРО.

¹ Види: Законот за ратификација на Конвенцијата за правата на лицата со инвалидност и факултативниот протокол кон Конвенцијата за правата на лицата со инвалидност, Службен весник на РМ, бр.172/2011, од 14 декември 2011 година.
Достапно на: <<http://www.mtsp.gov.mk>>

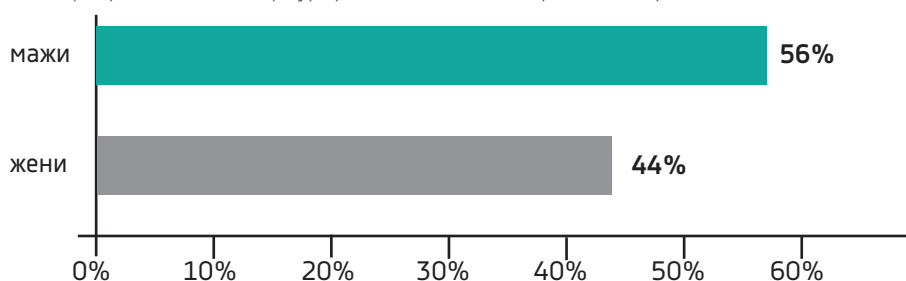
Дополнително беа прибрани податоци за искуствата на лицата со физичка попреченост преку **теренска работа** заснована на три методи:

- полуструктурирани интервјуа,
- фокус-групи и
- прикази на случај (case studies).

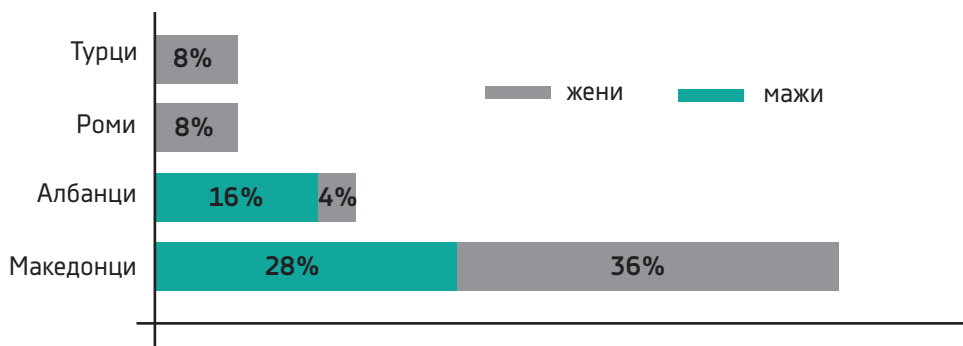
Врз основа на однапред изготвен водич, беа спроведени 25 интервјуа со лица со физичка попреченост. Во однос на половата застапеност, од 25 интервјуирани лица 11 беа мажи, а 14 жени. Во поглед на етничката застапеност, 16 учесници беа Македонци, пет Албанци, двајца Роми и двајца припадници на турската заедница.

Во поглед на застапеноста на физичката попреченост, во процесот на интервјуирање беа опфатени 15 лица со телесна попреченост, шест со оштетен вид и четири со оштетен слух.

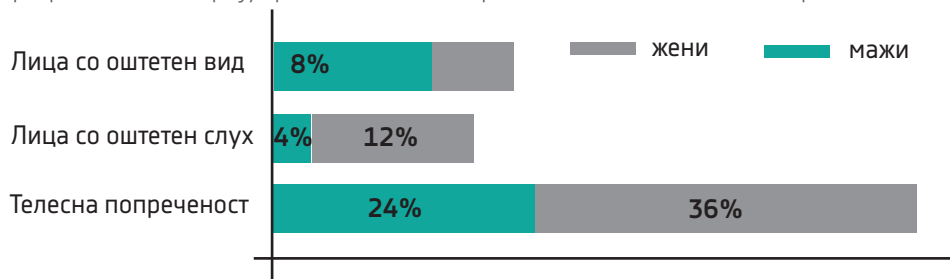
Графикон 1. Интервјуирани лица со попреченост разделени по пол

Графикон 2. Интервјуирани лица со попреченост според етничка припадност и пол

Графикон 3. Интервјуирани лица со попреченост по основа на попреченост и пол

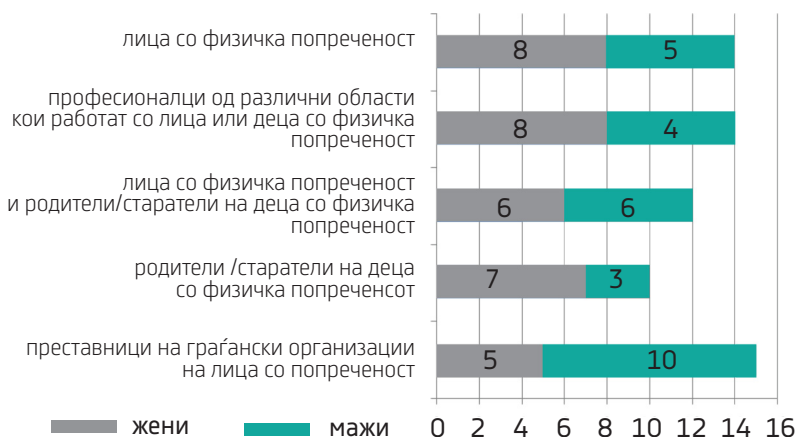
Со цел да се разјаснат одредени прашања, како и да се добијат мислења за нив од мала група избрани чинители што имаат различни или заеднички гледишта, беа спроведени пет фокус-групи кои опфатија 62 лица со физичка попреченост, претставници на граѓански организации на лица со попреченост, родители/старатели на деца со физичка попреченост и професионалци од различни области што работат со лица или деца со физичка попреченост. Фокус-групите беа водени согласно однапред подготвен водич.

Графикон 1. Интервјуирани лица со попреченост разделени по пол

Во поглед на застапеноста на половите, од 62 учесници на фокус-групите учество зедоа 34 жени и 28 мажи.

Графикон 5. Опфат на учесници на фокус-групи по полова застапеност

Со цел да биде вклучена перспективата на јавните институции, беа спроведени пет интервјуа со претставници на институции.

Табела 1. Приказ според институција и позицијата на интервјуираното лице

Институција	Позиција
Министерство за труд и социјална политика	државен советник за стратешко планирање
Дневен центар за лица со церебрална парализа	координатор
ЈУ Завод за социјална заштита	директор
Државен инспекторат за труд	раководител на одделение за инспекциски надзор
Министерство за труд и социјална политика	државен советник за труд

Прикази на случај е третиот метод што беше применет во рамките на теренското истражување. Прикажани се три животни стории на лица со попреченост кои ги опфаќаат областите: образование, здравство и социјална заштита и квалитет на живеење на лицата со попреченост.

1.2. Општи поими и терминологија

Принцип на еднаквост: Во оваа анализа ќе се смета дека принципот на еднаквост може да биде и формален и материјален, како и дека покрај заштитата од дискриминација, тој подразбира и спроведување на посебни мерки како за намалување на нееднаквостите така и за унапредување на еднаквоста.

Лице со попреченост: Оваа анализа ќе се води од принципите и начелата од Конвенцијата за правата на лицата со попреченост² (КПЛП) и согласно неа: „лица со попреченост се оние лица со долготрајни физички, ментални, интелектуални или сетилни нарушувања, кои во интеракција со различни пречки може да ја спречат нивната целосна и ефикасна застапеност во општеството на еднаква основа како и другите“. Во рамките на анализата, авторите ќе стават акцент на лицата со физичка попреченост, во кои се вклучени лицата со телесна и сензорна попреченост.

Во оваа анализа, согласно повикот, ќе биде користен терминот попреченост.³

„Дискриминација врз основа на попреченост“,⁴ значи правење секаква разлика, исклученост или ограничување врз основа на хендикеп со цел или влијание врз нарушување или ништење на признавањето, уживањето или остварувањето, на еднаква основа со другите, на сите човекови права и основни слободи на политичко, економско, социјално, културно, граѓанско и на секое друго поле. Овде се вклучени сите облици на дискриминација, како и негирање на разумното приспособување.

2 Види: Законот за ратификација на Конвенцијата за правата на лицата со инвалидност и факултативниот протокол кон Конвенцијата за правата на лицата со инвалидност, Службен весник на РМ, бр.172/2011, од 14 декември 2011 година. Достапно на: <<http://www.mtsp.gov.mk>>

3 Со оглед на постојното отсуство на усогласена терминологија, во спроведувањето на анализата авторите го користат терминот попреченост, согласно повикот, но при наводите на одредени документи, називот се цитира во оригинал.

4 Види: Законот за ратификација на Конвенцијата за правата на лицата со инвалидност и факултативниот протокол кон Конвенцијата за правата на лицата со инвалидност, Службен весник на РМ, бр.172/2011, од 14 декември 2011 година. Достапно на: <<http://www.mtsp.gov.mk>>

2. СОЦИЈАЛНА ЗАШТИТА

Факти и бројки

- Член 35, став 3 од Уставот на РМ ги издвојува лицата со попреченост (наречени инвалидни лица) како посебна група граѓани на кои им е неопходна „посебна заштита“ и „услови за нивно вклучување во општествениот живот“.
- Во Законот за социјална заштита кој ги регулира системот и организацијата на социјалната заштита, лицата со попреченост не се споменуваат во предвидената општа антидискриминациона клаузула (член 20, став 1)
- Правата на парична помош од социјална заштита кои се наменети за лицата со попреченост се условени од: степенот на оштетување и медицински поставените дијагнози, приходот кој го остварува во текот на годината, причината за настанување на попреченоста и возраста на потенцијалниот корисник.
- Биолошките и згрижувачките семејства не се наоѓаат во иста положба кога станува збор за правата од парична помош. Згрижувачот, покрај надоместоците за згрижување на децата/лицата со попреченост, има и право на парична помош во висина од 8.000 и право на пензија, за разлика од биолошките семејства кои не можат да остварат иста таква поддршка од страна на државата.
- Од вкупниот број деца сместени во згрижувачки семејства, во 2015 г. само 26 или 4,75% се деца со телесна попреченост.
- Вкупниот број на приматели на социјална помош по која било основа од година на година се намалува: за период од 10 години, од 64.000 во 2006 г. бројот на приматели на социјална помош опаѓа на 24.982 во 2016 г.
- Центрите за социјални работи често се наоѓаат во згради без пристапни рампи и лифтови, со што се отежнува добивањето на потребните услуги од страна на лицата со попреченост. Такви, меѓу другите, се центрите за социјална работа во: Гевгелија, Кочани, Радовиш, Крива Паланка, Штип, Берово и Скопје.
- Обновата на потребните документи за остварување некое право претставува голем проблем за лицата со попреченост. Тие тешко се снаоѓаат во процедурата и често остануваат без одредени бенефиции, барем во текот на одреден период.

2.1. Меѓународни норми и стандарди

Меѓународните правни стандарди недвосмислено наведуваат дека правото на животен стандард, доволен за самото лице и за неговото семејство, вработувањето, постојаното подобрување на животните услови, како и правото на секое лице за најдобро физичко и ментално здравје *inter alia* за лицата со ментална и физичка попреченост е есенцијално за личниот развој на поединецот и за обезбедување егзистенција. Затоа заштитата на овие права е јасно регулирана со Меѓународниот пакт за економски, социјални и културни права⁵ (понатаму во текстот: МПЕСКП).

Правото на животен стандард, доволен за лицето и за неговото семејство, вработувањето и постојаното подобрување на животните услови, како и правото на секое лице за најдобро физичко и ментално здравје е предвидено во меѓусебно испреплетените членови 10-12. Интересни за лицата со попреченост се Општиот коментар број 14 кон МПЕСКП кој се однесува на правото на физичко и ментално здравје, Општиот коментар број 19 кој се однесува на социјалната сигурност, Општиот коментар број 20

⁵ Види: Меѓународниот пакт за економски, социјални и културни права, Достапен на: <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CESCR.aspx>

кој се однесува на недискриминацијата, како и Општиот коментар број 5 кон МПЕСКП кој се однесува на оваа група. Во општиот коментар број 19 се наведува: „Правото на социјална сигурност се однесува на право кон пристапни бенефиции, било да се материјални било нематеријални, без дискриминација со цел да се овозможи заштита од недостиг на приходи предизвикани од болест, попреченост, породилно отсуство, невработеност, повреда од работа, неовозможен пристап до здравствена заштита, како и недоволна поддршка за семејството, а особено за децата и возрасните што се на издржување“.

Еден од носечките столбови во самата КПЛП е пристапот кон прашањето на попреченоста. Моделот за независно живеење ја исцртува и вистинската природа на попреченоста, околу која треба да бидат креирани и имплементирани сите бенефиции и мерки, водејќи се од главните принципи поставени во самата Конвенција. Тесно поврзано право со правото за соодветен животен стандард и здравствената заштита е правото на хабилитација и рехабилитација (член 26). Имено, државите преземаат ефикасни и соодветни мерки, вклучувајќи и еднаква поддршка со цел лицата со попреченост да постигнат и да одржуваат максимална независност, целосна физичка, ментална, социјална и стручна способност и целосна вклученост и учество во сите аспекти на животот. За таа цел, земјите потписнички организираат, зајакнуваат и создаваат системски услуги и програми за хабилитација и рехабилитација, особено во областите здравство, вработување, образование и социјални услуги, обезбедување обуки за даватели на услуги, како и користење и набавка на различни опреми, помагала и технологии согласно потребите на лицата со попреченост, а со цел да се овозможи независен и достоинствен живот на лицата со попреченост (член 19), а во корелација со член 9, член 5, член 3 и член 21 од КПЛП.

Во рамките на Советот на Европа е донесена и Европската социјална повелба⁶ (во понатамошниот текст: Повелбата), која ја дополнува ЕКЧП⁷ во областа на економските и социјалните права. Ова е многу значаен инструмент затоа што при уживањето токму на овие права постојат најголеми можности за појава на неоправдано разликување врз основа на *inter alia* попреченост. Комитетот во својата одлука утврдил дека државите членки имаат право на слободна процена при донесување на одлуките како најдобро да излезат во пресрет на задоволување на потребите на ранливите групи.

2.2. Национално законодавство и јавни политики

Во член 35 од Уставот⁸ е наведено: „Републиката се грижи за социјалната заштита и социјалната сигурност на граѓаните согласно начелото на социјална праведност“. Дополнително, Републиката гарантира право на помош на немоќните и неспособни за работа граѓани и обезбедува посебна заштита на инвалидните лица и услови за нивно вклучување во општествениот живот (член 35, став 3).

Со овој член државата ги издвојува луѓето со попреченост (наречени „инвалидните лица“) како посебна група граѓани на кои им е неопходна посебна заштита. Овој член имплицира дека со оглед на специфичноста на лицата со попреченост неопходни се посебни мерки, односно афирмативни акции за остварување на формалната еднаквост, која е уставно загарантирана категорија.

6 Европска социјална повелба, Достапно на <http://www.coe.int/en/web/turin-european-social-charter>

7 Европска Конвенција за човекови права; Достапно на: http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf

8 Види: Устав на Р. Македонија Достапно на: <http://www.sobranie.mk/ustav-na-rm.aspx>

Законот за социјална заштита (ЗСЗ)⁹ ги регулира системот и организацијата на социјалната заштита во Република Македонија, како и начинот на кој се остваруваат правата на граѓаните во областа на социјалната заштита.

Во член 20, став 1, е предвидена општа антидискриминациона клаузула. Во наведените основи за недискриминација, лицата со попреченост воопшто не се опфатени, што претставува голем недостаток имајќи предвид дека голем број мерки и бенефиции произлегуваат токму од овој закон, а се основа за остварување и на други права од други области, на пример, домувањето, транспортот или рехабилитацијата.

Паралелно, член 17 од ЗСЗ не ја дефинира попреченоста, туку заштитната група и се вели: „Инвалидно лице, во смисла на овој закон, се смета лице со ментална или телесна попреченост“. Од вака поставениот пристап кон дефинирање и позиционирање на прашањето на попреченоста може да се забележи дека системот на социјална заштита и сигурност, во поглед на остварување на правото на соодветен животен стандард (член 28 од КПЛП), не е поставен на темелите на еднаквост и недискриминација (член 5 од КПЛП).

Имено, од законот може да се забележи дека системот на социјална заштита ја опфаќа попреченоста како средство за сортирање на поединците во категории врз основа на оценки за нивната способност/неспособност. Од тие причини, авторот смета дека во следната промена на Законот треба да се пристапи кон целосно рedefинирање на попреченоста, како и на лицата со попреченост согласно член 2 од КПЛП, и вклучување на концептите на недискриминација поради претпоставена карактеристика, како и по асоцијација во самиот опфат на дефиницијата за попреченост.

Според ЗСЗ, социјалните услуги се категоризирани како: {1} социјална превенција; {2} институционална заштита; и {3} вонинституционална заштита.

Услугите предвидени во ЗСЗ најчесто се обезбедуваат и се управуваат од државата, но во последно време, со појавата на трендовите на плурализација и деинституционализација, постојат и други форми на нерезиденцијална заштита што се нудат од граѓански и од приватни организации.

Имено, и здружение на граѓани што е воведено во регистарот што го води МТСП и физичко лице што има дозвола за работа издадена од министерот за труд и социјална политика можат да вршат работи од областа на социјалната заштита, под услови, на начин и постапка утврдени со ЗСЗ. За остварување на системот на социјалната заштита, покрај јавните, се основаат и приватни установи за социјална заштита.¹⁰

9 Види: Закон за социјална заштита, МТСП. Достапен на <<http://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/zakoni/ZSZ%20konsolidiran%20%20IX-2015.pdf>>

10 Види: МППС, Извештај за сиромаштија и социјална исклученост во Република Македонија, 2010, Достапно на: <<http://bim.lbg.ac.at/de/socijalna-inkluzija-i-covekovite-prava-vo-makedonija/izveshta-za-siromashti-i-sotsi-alna-iskluchenost-vo-republika-makedoni-2010>>

Табела 2. Преглед на правата од социјалната заштита
Права од доменот на социјалната заштита

Парични надоместоци	Социјални услуги	Стручна работа
• Права на парична помош од социјална заштита - социјална парична помош, - постојана парична помош, - парична помош на лице кое до 18 години имало статус на дете без родители и родителска грижа, - парична помош на мајка која родила четврто дете, - парична помош на згрижувач, - паричен надоместок за помош и нега од друго лице, - еднократна парична помош и помош во натура, - надоместок на плата за скратено работно време поради нега на дете со телесни или ментални пречки во развојот, - додаток за глувост, - парична помош на самохран родител кој има дете со пречки во развојот, - парична помош за социјално домување, - право на здравствена заштита и - додаток за слепило и мобилност. • условен паричен надоместок за средно образование за деца од домаќинства- корисници на социјална парична помош¹¹ • субвенција¹² за потрошена енергија за корисници на социјална парична помош и постојана парична помош	• институционална заштита - згрижување во установа за социјална заштита • користење услуги на дневен центар/центри за дневно или привремено згрижување • сместување во згрижувачко семејство • сместување во мал групен дом • организирано живеење со поддршка • домашна нега и помош на поединец и на семејството (досега не е развиена)	• превенција • советодавни услуги • помош на поединец • помош на семејство • советувајшта

Во низа други стратешки документи се дефинирани целите за развој на социјалната заштита, помеѓу кои спаѓаат: Националната стратегија за вработување 2016—2020¹³, Националната стратегија за деинституционализација 2008—2018¹⁴), Националната стратегија за домување¹⁵ и Националната стратегија за намалување на сиромаштијата и социјалната исклученост во Република Македонија.¹⁶

11 Види: Програма за условен паричен надоместок за средно образование. Достапно на: < http://www.mtsp.gov.mk/usloven-paricen-nadomestok-ns_article-usloven-paricen-nadomestok.aspx >

12 Види: Програма за субвенционирање на потрошувачката на енергија за 2017 година Достапно на: <http://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/dokumenti/dokument> >

13 Национална стратегија за вработување на Република Македонија 2016-2020, МТСП, Достапно на: <http://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/strategii/> >

14 Види: Национална стратегија за деинституционализација во системот на социјалната заштита во Република Македонија (2008-2018), Министерство за труд и социјална политика на Република Македонија, Достапно на <http://www.mtsp.gov.mk/WBStorage/Files/> >

15 Види: Национална стратегија за домување, МТСП, Достапно на: < http://arhiva.vlada.mk/registar/files/Strategija_z_a_domuvanje_na_Republika_Makedonija_2007-2012.pdf >

16 Види: Националната стратегија за намалување на сиромаштијата и социјалната исклученост во Република Македонија, МТСП, Достапно на: < http://www.siromastija.mk/wp-content/uploads/2014/05/revidirana_str_siromastija-NEW.pdf >

Карактеристично за правата на парична помош од социјална заштита (правото на постојана парична помош, член 58; право на паричен надоместок за помош и нега од друго лице, членови 72-78; додатокот за слепило и мобилност, член 84-а став 1; додатокот за глувост, член 84-б став 1; рефундирање на средства за набавка на патнички автомобили, член 213-а, став 2) кои се наменети за лицата со попреченост се остваруваат врз основа на процена, наод, мислење и категоризирање на лицата со попреченост, врз основа на нивниот степен на оштетување и медицински поставени дијагнози, како и приходот што го остваруваат во текот на годината.

Со оглед на тоа што сите бенефиции претставуваат фискални и условени трансфери кои им се даваат на различни категории лица со различен степен на попреченост, исклучиво дефинирани по начинот на стекнување на попреченоста и не земајќи ги предвид степенот на независност и потребната поддршка, законодавецот ги става лицата со попреченост во целосно неповолна состојба во поглед на пристапот до овие бенефиции. Од друга страна, ова решение води кон дискриминација во рамките на групата на лица со ист вид попреченост, каде што едно лице со 100% телесно оштетување може да користи одредени парични бенефиции наспроти лице со проценет степен на попреченост од 97% кое нема право на нив.

Паралелно, мерките предвидени во ЗСЗ се однесуваат за лица со попреченост над 26-годишна возраст. Вака поставените одредби претставуваат директна дискриминација по основа на возраст и се во спротивност на член 7, став 3 од КПЛП, во однос на обезбедување соодветна помош во однос на попреченоста и возраста со цел остварување на соодветното право.

Анализата потврдува дека состојбата на корисниците на сите видови парична помош е отежната поради потребата да се обезбеди обемна документација за секое право поединечно, вклучувајќи мислења од ист профил на специјалисти кои се групирани во различни комисии за остварување различно право (паричен надоместок за помош и нега од друго лице, додатокот за глувост, додатокот за слепило и мобилност, постојана парична помош). Дополнително, корисниците се должни да ги сносат трошоците за обезбедување на потребните документи за остварување на секое поединечно право на парична помош.

Покрај степенот на попреченост и неспособноста за работа, важен индикатор е и материјалниот статус на барателот, каде што во правилниците за секое од горенаведените парични права се поставени лимити на приходи кои може да ги оствари едно лице со попреченост, без до го изгуби правото за користење на паричните бенефиции.

Дополнително, мерките на социјална заштита треба да бидат насочени кон изедначување на можностите на лицата со попреченост, при што причината за настанувањето на истата е ирелевантна.¹⁷

Права на парична помош од социјална заштита се предвидени и за биолошките семејства и згрижувачите на лицата со попреченост. Карактеристично и за овој тип парична помош е тоа што биолошките семејства се ставени во неповолна положба споредено со згрижувачките семејства.

Имено, биолошките семејства добиваат поддршка од само 4.200 денари месечно.

¹⁷ Причината за настанување на попреченоста е важна единствено при определувањето на сервисите за поддршка кои му се потребни на лицето, без притоа истите да создаваат „ментална состојба на инвалидност“. Види: Извештај за состојбата на лицата со хендикеп, Полио Плус, Достапно на <www.polioplus.org.mk>>

Згрижувачот, покрај надоместоците за згрижување на децата/лицата со попреченост, има право и на парична помош во висина од 8.000 денари месечно (член 71-а став 3) и право на пензија, додека биолошките семејства не можат да остварат таква поддршка од страна на државата. Тоа го забавува процесот на деинституционализација: недоволната поддршка ги поттикнува биолошките семејства да ги сместуваат лицата со попреченост во институции.

Наместо да се поддржат самите семејства, државата повторно прави „внатрешна“ дискриминација во рамките на самата група на попреченост правејќи разлика на достапните права на паричен надоместок за семејство и за самохран родител, вклучувајќи разлики помеѓу правата на самохран родител на дете до 26 години и самохран родител на дете над 26 години.¹⁸

Од тие причини, при следната измена на законот треба да се преземат мерки со кои би се зајакнала и поддржала семејната клетка во целина, согласно КПЛП, а потоа да се носат мерки за поддршка на вонинституционалната заштита за граѓаните со попреченост, засновани на недискриминација и еднаквост, согласно потребата на самото лице.

Со ЗСЗ е регулирано и правото на парична помош за социјално домување (член 83). Начинот на остварување на ова право за лицата корисници на постојана парична помош со акт го определуваат советите на општината, на Градот Скопје и на општините во градот Скопје (член 83 став 3), а за лицата што до 18-годишна возраст имале статус на дете без родители и без родителска грижа, а најмногу до 26-годишна возраст, со општ акт го определува министерот. Од податоците во 2015 г.,¹⁹ од вкупно 63 лица што го оствариле правото на парична помош за социјално домување, седум (7) лица се со оштетен вид и десет (10) се лица со оштетен слух.

И покрај солидната законска рамка во поглед на домувањето, во постојниот систем не се предвидени дополнителни мерки кои на поефикасен и поефективен начин ќе обезбедат пристапно домување за лицата со попреченост. На ова прашање се надоврзува обезбедувањето стандарди за непречен пристап и нивно спроведување при изградбата на домовите, согласно потребите на граѓаните со попреченост, како и обезбедување континуирана обука за стандардите за пристапност и достапност и за универзалниот дизајн. Оттука, политиките за домување треба да се додефинираат на национално ниво со цел не само да се обезбеди домување туку и адекватни станбени услови како предуслов за социјално вклучување на лицата со физичка попреченост.

Во Законот за заштита на децата²⁰ се предвидени парични бенефиции за децата со попреченост до 26-годишна возраст. Имено, правата за социјална заштита вклучуваат: 1) детски додаток; 2) посебен додаток; 3) еднакратна парична помош за новороденче; 4) партиципација; и 5) родителски додаток за второ, трето и за четврто дете. Посебен детски додаток (ПДД) е „месечен паричен надоместок за дете со специфични потреби кое има пречки во телесниот или менталниот развој до 26 години живот“ (член 24). Стручен орган дава оценка на видот и степенот на попреченоста на лицата во менталниот или телесниот развој. Висината на посебниот додаток изнесува 4.346

18 Согласно ЗСР, член 84 –в, „Правото на парична помош го остварува самохран родител кој се грижел за детето до неговата 26-годишна возраст, во континуитет од наредните 15 години, без истото да биде сместено во установа за социјална заштита, кој е невработен и не користи право на пензија, по пополнување 62 години живот за жена, односно 64 години живот за маж. Правото од ставот 1 на овој член не може да се оствари доколку на самохраниот родител му било одземено родителското право над детето. Висината на паричната помош од ставот 1 на овој член изнесува 8.000 денари“

19 Види: Социјална заштита на деца, млади и возрастни лица, 2015 Државен завод за статистика, октомври 2016, Достапно на < <http://www.stat.gov.mk/Publikacii/2.4.16.12.pdf> >

20 Закон за заштита на децата, Сл.в.бр. 23/13, 12/14, 44/14, 144/14, МТСП. Достапно на <http://www.mtsp.gov.mk/content> >

денари за едно дете (член 27). Со вака поставената граница за деца со попреченост во овој закон се ограничува правото на лицата со попреченост да ги користат паричните бенефиции предвидени со Законот за социјална заштита, кои се предвидени за лицата со попреченост над 26-годишна возраст. Овие две права меѓусебно се исклучуваат врз основа на старосната граница. Така, со навршување 26 години, лицето со попреченост го губи правото на посебен детски додаток, но се стекнува со право на надомест за туѓа нега (притоа износите на правата се речиси исти). Од друга страна, дали лицето ќе биде корисник на некои од правата што произлегуваат од ЗСЗ, во смисла на остварување на ППП или СПП, зависи од материјалниот статус на семејството.

2.3. Наоди од теренското истражување

За да се обезбедат функционалноста и достапноста до предвидените социјални услуги на лицата со физичка попреченост, неопходно е да се спроведат социјалните реформи кои ги предлагаат здруженијата на граѓани.

“Систем и закони постојат, особено се актуализирани после ратификацијата на КПЛХ, но во прак отсутствуваат континуирани делувања во оваа област, сè се сведува на парцијални активности и селективен пристап”.

(Изјава на интервјуирано лице, претставник на институција)

Интервјуираните лица со физичка попреченост, како и учесниците во фокус-групите, главно сметаа дека не само што постојниот формат и износ на социјална парична помош не ги решава проблемите на примателите туку ги држи заглавени на дното во општеството, придонесува за трансгенерациско пренесување на сиромаштијата и ја зголемува социјалната исклученост на лицата со физичка попреченост.

Врз основа на поднесено Барање за информации од јавен карактер до МТСП²¹ (Графикон 5 и 6), беше добиен единствено кумулативен одговор за сите корисници, иако во барањето беше наведено дека се потребни и информации кои се однесуваат на бројот на корисници и буџет по лице и вкупно за лица со физичка попреченост (телесна попреченост, лица со оштетен вид и слух), поделени по пол, возраст, етничка припадност и место на живеење за последните три години, кои оствариле некои од правата.

На овој начин не може да се утврди колкав е уделот на лицата со физичка попреченост во вкупната бројка на корисници, ниту колкав буџет се одделува за нив.

Единствено може да се коментира додатокот за мобилност и слепило. Правото на додаток за мобилност се обезбедува за лице со 100% телесен инвалидитет кое самостојно користи инвалидска количка со навршени 26 години, и лице со квадриплегија, а ги вклучува и лицата со интелектуална попреченост што користат инвалидска количка со придружник.

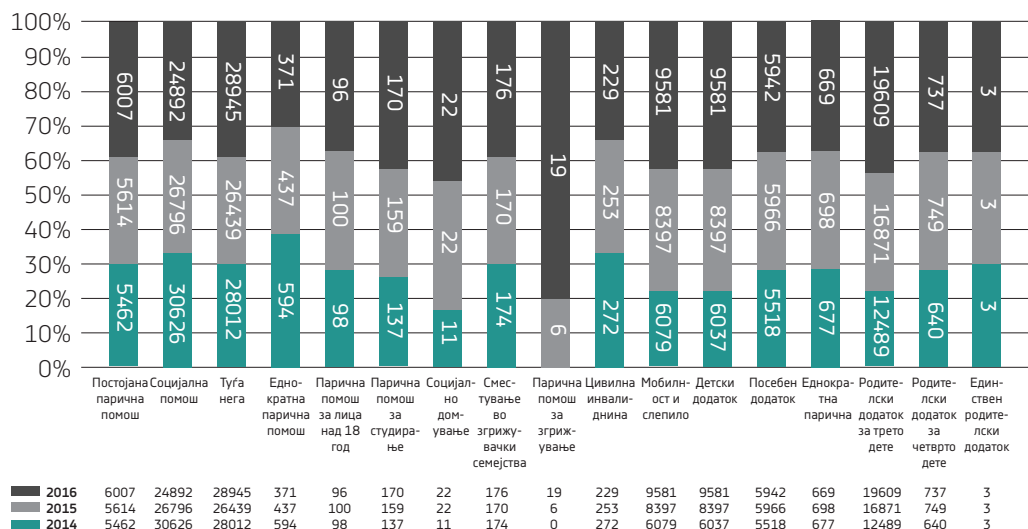
За да се оствари правото на мобилност и слепило, важен е годишниот нето-приход на лицето. За остварување на ова право, лицето треба да има најмалку до вкупниот годишен износ на просечни месечни нето-плати исплатени за секој месец за претходната година. Од добиениот преглед се заклучува дека бројот на корисници се зголемува, но месечниот надоместок се намалува. Така во 2014 г. просекот изнесувал 7.065 денари, во 2015 – 6.665 денари, додека во 2016 г. просечниот надомест за мобилност и слепило исплатен по лице изнесувал 6.203 ден. Посебниот додаток не може да се анализира од причина

21. Одговор на Барање за информации од јавен карактер, бр. 14-1255/7 од 04.04.2017 г.

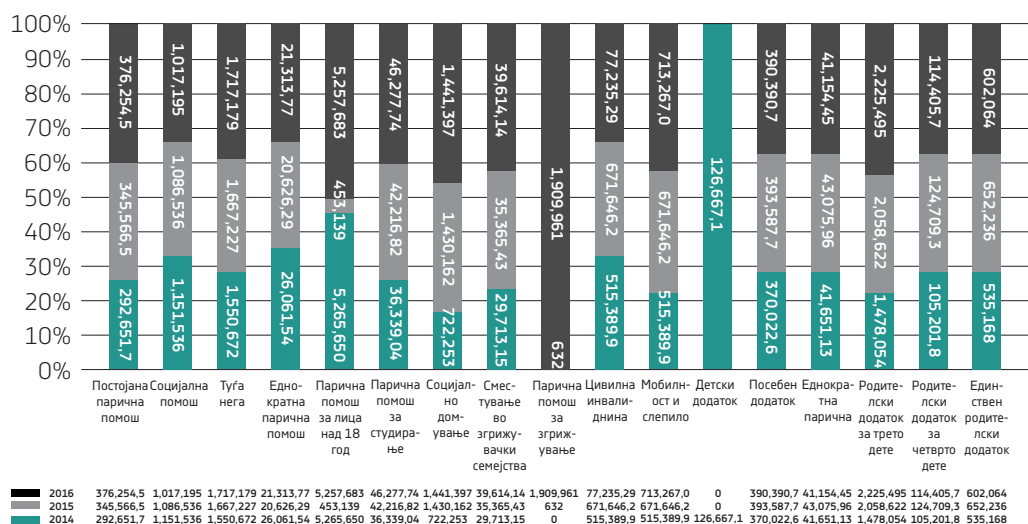
што не е наведен типот на попреченоста (физичка или интелектуална) на корисниците.

Овде само ќе додадеме дека статистиките добиени врз основа на поднесеното барање и онаа на Државниот завод за статистика²² воопшто не се согласуваат (Графикон 8). Ако го споредиме само посебниот додаток,²³ се забележуваат големи разлики во однос на бројот на корисници.

Графикон 6. Вкупен број на корисници за секое право (информација добиена од МТСП)

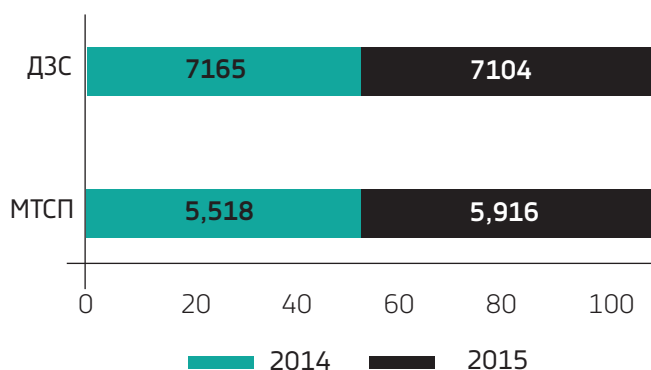
Графикон 7. Исплатени средства по основа на секое право (информација добиена од МТСП)

22 Види: Социјална заштита на деца, млади и возрасни лица во Република Македонија, 2015, Скопје : Државен завод за статистика на Република Македонија, Достапно на: < <http://www.stat.gov.mk/Publikacii/2.4.16.12.pdf> >

23 За дете со специфични потреби кое има пречки во телесниот или менталниот развој или комбинирани пречки во развојот до 26 години живот се обезбедува посебен додаток како паричен надоместок, член 32, Закон за заштита на децата

Графикон 8. Однос на податоците добиени од МТСП и информациите од ДЗС во врска со бројот на корисници на посебен додаток

“Генерално сите водат некоја статистика, но само во делот што е во нивна надлежност”.

(Изјава на интервјуирано лице)

И покрај неусогласеноста на статистиката, очигледно е дека бројот на корисници на посебен додаток како право што произлегува од Законот за детска заштита расте во последните години.

Од друга страна, пак, во периодот од 2006 до 2011 г. е намален бројот на приматели на социјална помош од 64.000 на 39.000 граѓани. Од горенаведениот графикон 5 се забележува дека бројот на приматели на социјална помош опаѓа од година на година. Така, во 2014 год тој изнесува 30.626, во 2015 е 26.796, додека во 2016 година бројот на приматели на социјална помош опаѓа на 24.982.

“Како корисник на социјална се соочуваме со засилени контроли и МТСП ги зголемува ограничувањата за постојните приматели на социјална поддршка”.

(Изјава на учесник во фокус-група)

“Од МТСП рекоа дека „преку електронската размена на податоци со одредени институции по службена должност се добиени податоци за семејната и материјалната состојба на корисниците што влијаат врз условите за користење на правото и од тие причини го губат правото и со тоа се намалува бројот на корисници на правото на предвидените бенефиции”.

(Изјава на претставник од институција).

Во таа насока, низ остварените интервјуа и фокус-групи се утврдени неколку јазови што можеме да ги идентификуваме од неколку аспекти:

1. Аспект на пристапност – лицата со физичка попреченост имаат тешкотии физички да стигнат до самите институции. Испитаниците посочија дека центрите за социјална работа и останатите установи, како во градските така и во руралните средини, се сместени во непристапни објекти, како на пример во: Гевгелија, Кочани, Радовиш, Крива Паланка, Штип, Берово и во Скопје. Најчесто вклучуваните поплаки на испитаниците се дека недостигаат пристапни рампи на влезот или нема соодветни можности за непречено движење на лицата со физичка попреченост во рамките на објектот.

“Пристапноста е широко прашање, но ние, како општество, сè уште не можеме да излеземе од рамката на физичката пристапност. Ниту во дискусиите, уште помалку во праксата. Велиме МТСП е пристапно, ама подолг период лифтот не работи. Да не зборуваме за другите „мејнстрим“ институции: Управниот суд е целосно непристапен”.

(Изјава на учесник во фокус-група)

Најчесто поднесувањето на документите или информирањето за некое право лицата со попреченост го прават преку нивните родители или пријатели, кои одат наместо нив до институциите.

“Кога станува збор за глувонемите лица, за нив воопшто нема пристапност и не се размислува во насока на подобрувања”.

(Изјава на учесник во фокус-група)

Ова се надополнува и со констатациите во извештајот за 2014 на народниот правобранител (НП), каде што е посочено дека лицата со попреченост сè уште се соочуваат со проблеми при пристапот и остварувањето на правата. Извештајот препорачува да се создадат практични услови за непречено остварување на правата на лицата со попреченост.²⁴ Овие констатации се надоврзуваат и со наодите во извештајот од „Мониторинг на личните искуства на лицата со попреченост во РМ“,²⁵ каде што повеќе од две третини од интервјуираните лица укажуваат на искуства кои доведуваат до целосна исклученост од остварување на правата од областа сигурни приходи и услуги за поддршка.

“Советот на Општина Чаир донесе одлука во 2012 година „сите нови градби да бидат пристапни“. Нема студија или истражување колку оваа одлука се применува во пракса. Не постојат стандарди, официјални, во поглед на пристапноста”.

(Изјава на учесник во фокус-група)

Најчести проблеми биле: неможност за остварување на правото за мобилност или туѓа нега. Како најголем недостаток лицата со попреченост го истакнале непостоењето лична асистенција, која тие воопшто не ја изедначуваат или поистоветуваат со паричниот надоместок – додатокот кој го добиваат за мобилност или за слепоило.²⁶

2. Аспект на достапност – Лицата тешко го искористуваат своето право на некој паричен надоместок. Низ сите интервјуа се провлекоа две клучни работи, а тоа е дека на луѓето им претставува проблем да ги обезбедат сите потребни документи поради незнаење и поради недостиг на финансии.

“Имав сообраќајна незгода и ми се ампутирани двете нозе. Додека бев во здравствената институција, мојот сопруг ги поднесе документите до Комисијата за остварување на правото на мобилен додаток и платив 2.500 денари. Поради тоа што бев во болница, Комисијата не можела да ме посети во болница за да оценела дали ми следува мобилен додаток. Значи сега треба да излезам од болница, па да одам до Комисијата и покрај тоа што во лекарскиот извештај стои дека имам висока ампутација на двете нозе”.

(Изјава на испитаничка од интервју).

24 Види Народен правобранител, Годишен извештај за 2014 година. Достапно на <<http://ombudsman.mk/upload/Godisni%20izvestai/GI-2014/GI%202014.pdf>>

25 Види: „Мониторинг на лични искуства на лицата со попреченост во Република Македонија“, Отворете ги прозорците, Скопје 2015, Достапно на <http://openthewindows.org/sites/default/files/3_monitoring_na_licni_iskustva__web.pdf>

26 Види: „Мониторинг на лични искуства на лицата со попреченост во Република Македонија“, Отворете ги прозорците, Скопје 2015, Достапно на <http://openthewindows.org/sites/default/files/3_monitoring_na_licni_iskustva__web.pdf>

Информациите за тоа кои документи им се потребни ги прибираат на различни начини, најчесто преку лица што веќе го имаат претходно остварено правото, но и директно на шалтерите на институциите, само ако се поттикнати од своите познајници и роднини што споделиле претходни позитивни искуства или од организациите на лица со попреченост.

“Државните и јавните службеници ни најмалку не се однесуваат во духот на КПЛП, ниту ја познаваат Конвенцијата. Секоја институција има назначено одговорно лице за контакт со „нас - чопавите“. Тоа решение не е во духот на КПЛП. Нам треба да ни биде овозможена директна комуникација со одговорните службеници, а тие сите треба да бидат обучени и оспособени да ни излезат во пресрет”.

(Изјава на испитаничка од интервју).

“Откако ќе ги комплетираат документите, нè заглавуваат во процедурата за остварување на правото”.

(Изјава на испитаник од интервју)

“Со целосно воспоставување на системот на електронска размена на потребните податоци помеѓу надлежните институции ќе се воспостави процедура за олеснување на постапката за остварување на правата и услугите од областа на социјалната заштита”.

(Изјава на претставник од институција).

3. Постојано докажување на инвалидноста. Обновата на документите е проблем што го потенцираа сите испитаници. Тие тешко се снаоѓаат во процедурата и често остануваат без одредени бенефиции одреден период. Недоволната информираност за тоа што треба да направат во случај да остварат приход, кои се роковите во постапките или кои се надлежните институции се чести проблеми за кои слушавме во нашето истражување. Испитаниците велат дека поради нив, тие често го губат правото, па дури и треба да враќаат пари.

“Отидов да остварам право за ослободување од радиодифузна такса и ми бараа, покрај конзилијарно мислење, и специјалистички извештај, и тоа оригинал или заверен на нотар... само да се плаќа некому и како сега тоа јас конзилијарно мислење да им го дадам, па и тоа го платив”.

(Изјава на испитаник од интервју).

Луѓето, пак, што имаат потреба од еднократната парична помош се жалат дека најголем проблем е тоа што мора да чекаат околу три месеци за да ги добијат парите, а ним им се итни и неопходни затоа што немаат од каде да се снајдат. За секое остварување на некое право од паричните бенефиции лицата мора да носат обемни документи, извештаи, специјалистички мислења и конзилијарно мислење. За остварување на некои права, се бара и заверка на документите на нотар.

“Честа е појавата на злоупотреба на системот, особено при категоризацијата, бидејќи одредени права се врзани за процена на степенот на попреченоста (на пример, право на додаток за слепило). Честопати лица што не би требало да остварат одредено право, „фаќаат врски“ и го добиваат, а оние што би требало без проблеми да го добијат се уценувани или минуваат низ долги административни процедури”.

(Изјава на учесник во фокус-група)

27 Носителот на правото на социјална парична помош е должен еднаш годишно да поднесе документација за материјалната и бројната состојба на домаќинството. Доколку не го стори тоа, правото на социјална парична помош престанува и не може да се оствари во наредните шест месеци.

4. Аспект на опфат – со системот не се опфатени лицата на кои им е неопходна заштита согласно нивните потреби. При истражувањето, интервјуираните лица велат дека СПП им е неопходна, но дека не можат да ги исполнат постојните услови²⁸ за остварување на правото и оттука е заклучокот дека условите за добивање СПП и ППП се многу ограничувачки. Конкретен проблем за кој зборуваа повеќемина од луѓето е тоа што како семејно наследство поседуваат сопствено живеалиште или земјиште, и тоа ги прави неподобни да бидат корисници на СПП или ППП, иако тие немаат приходи со кои може да си обезбедат егзистенција.²⁹

“Една од испитаничките, која е со попреченост, а не може да оствари СПП и ППП, вели дека тоа е поради поседување земја, која пак не може да ја работи и да ја обработува”.

(Изјава на учесник во фокус-група)

Друг сериозен проблем е тоа што правото за социјалните бенефиции не се остварува по автоматизам, кога ќе се утврди потреба, туку лицата треба сами да одат низ институциите и да се информираат за тоа што им следува како право, да научат како да си го остварат правото и конечно да аплицираат за него. Тоа се очекува да го направат лица што најчесто имаат многу ниско образование или се без образование, социјално се исклучени или имаат здравствени проблеми.

“За нас претставува проблем да се снајдеме во процедурите и ако не најдеме некој да ни помогне, тогаш не се ни обидуваме. Од друга страна, сумата што ќе се добие е многу ниска, а административните бариери се многу големи. Дополнително и висината на трошоците е многу голема”.

(Изјава на учесник во фокус-група)

“Во поглед на субвенцијата за потрошена енергија за корисници на социјална парична помош и постојана парична помош: Па јас ако можам да си ја платам струјата, нема што да барам државата да ми ја плаќа. А плус социјалното не ја покрива целата сума за струја. Тие викаат плати ја и донеси ги сметките, па ние ќе ви субвенционираме... па ако имав да платам, - ќе платев. Каква е таа помош?”

(Изјава на испитаник од интервју).

Дополнителен проблем е тоа што самиот систем, заснован на ригиден систем на медицински дијагнози, исклучува голем број лица со физичка попреченост, од една страна, поради возраста и поради степенот на попреченост, од друга. Новиот систем на издавање конзилијарно мислење е опишен, додека пак остварувањето на паричните бенефиции е поврзано со степенот на попреченост.

“Треба да се воведат персонални асистенти. Ем ќе бидат голема поддршка за семејството ем ќе го поттикнат оспособувањето на лицата со попреченост. Како да се вработи едно лице со попреченост, ако не добило никаква шанса и поддршка да се образова? Ме боли од дното на душата за сè низ што моравме да поминеме како семејство”.

(Изјава на учесник на фокус-група)

28 Види Социјална парична помош, Достапно на http://www.mtsp.gov.mk/uslugi-ns_article-socijalna-paricna-pomosh.nsp.x

29 Според ЗСЗ „За материјално необезбедено се смета лице и домаќинство што остварува приходи по сите основи пониски од износот на социјалната парична помош, утврден со овој закон, и што не поседува имот и имотни права од кои може да се издржува.

Во веќе споменатото Барање за пристап до информации упатено до МТСП,³⁰ без оглед што не е наведено колку деца вкупно и колку од нив со попреченост се сместени во згрижувачки семејства, се забележува тренд на пораст на износите за речиси ист број корисници. Износите растат од 14.240 денари во 2014 г., 17.336 денари во 2015 г., до 18.756 денари месечно по згрижувачко семејство.

Во прегледот на ДЗС³¹ може да се забележи дека бројот на деца со попреченост во згрижувачките семејства е многу мал. Од вкупниот број деца сместени во згрижувачки семејства, вкупно 547, само 26 или 4,75% се деца со физичка попреченост.

Графикон 9. Лица со физичка попреченост сместени во згрижувачки семејства

Дополнително, биолошките семејства се ставени во сосема неповолна положба.³² Имено, згрижувачот, покрај надоместоците за згрижување на децата/лицата со попреченост, има и право на парична помош и право на пензија, додека биолошките семејства не можат да остварат таква поддршка од страна на државата. Тоа води кон забавување на процесот на охрбрување и создавање услови за независен живот на лицата со физичка попреченост.³³

“Зошто постои разлика помеѓу финансиската поддршка за биолошките и за згрижувачките семејства? Треба ли да правиме фиктивна размена на децата за да добиеме повисока поддршка од државата?”

(Изјава на учесник на фокус група)

“Згрижувачките семејства најчесто се пријавуваат заради паричниот надоместок по дете. Има позитивни примери, но и лоши примери. Мониторинг се врши редовно во овие семејства, во биолошките само по пријава по било каков основ. Дискриминација во однос на парите постои во смисла на тоа дека на биолошките не им се исплаќаат истите средства, а семејствата каде што има лице со хендикеп најчесто се сиромашни, а социјалната помош е мала”.

“Треба да се изменат одредени постоечки решенија по ова прашање и на биолошките семејства каде што има дете/лице со хендикеп да им се обезбеди поголема финансиска поддршка и социјална заштита од страна на институциите”.

(Изјава на испитаник од интервју).

30 Одговор на Барање за информации од јавен карактер, бр. 14-1255/7 од 04.04.2017 г.

31 Види: Социјална заштита на деца, млади и возрастни лица во Република Македонија, 2015, Скопје: Државен завод за статистика на Република Македонија

32 Види: Хендикеп – слогувалка што недостасува, Приказ на состојбата на лицата со хендикеп, Полио плус, 2012 година, \ Достапно на: < www.polioplus.org.mk > .

33 Види: Водич за спроведување на националната стратегија за еднаквост и недискриминација врз етничка припадност, возраст, ментална и телесна попреченост и врз полово основа, Британски совет во Македонија, 2013 година, стр.50, <http://www.britishcouncil.mk/sites/britishcouncil.mk/files/vodic_nsen_mk.pdf>

Неповолната положба на лицата со попреченост со возрастната граница и можноста да ги користат социјалните бенефиции пред и по 26-годишна возраст беше оспорена со две иницијативи до Уставниот суд.³⁴ И покрај негативната судска пракса по однос на ова прашање, авторите и пошироката заедница која се занимава со прашањето на попреченоста и општо дискриминацијата (вклучувајќи ги интервјуираните лица и учесниците во фокус-групите) имаат став дека оваа практика претставува дискриминација по основа на возраста на лицата со попреченост.

5.Креирање општествена инвалидност. Поставеноста на паричните бенефиции е дополнителен пример за активната улога што треба да ја има социјалната политика. Доколку корисниците со попреченост остваруваат поголем годишен нето-приход по сите основи, од вкупниот годишен износ на просечни месечни нето-плати исплатени за секој месец за претходната година, ќе го изгубат правото на користење на горенаведените парични бенефиции. Наместо овие средства да се искористат како бенефиции кои ќе овозможат поголема офанзивна стратегија за социјално вклучување на лицата со физичка попреченост, истите имаат целосно демотивирачки карактер. Многу често лицата со попреченост со овие средства го надополнуваат семејниот буџет.

“Во однос на паричните средства што лицата со попреченост ги добиваат по таа основа, можеби ако се земат поединечно, не се големи, но кога ќе се соберат по повеќе основи, дел од лицата добиваат некоја сума што е поголема од минималната плата, со што овие бенефиции воопшто не се мотивирачки за лицата со хендикеп активно да се вклучат во социјалниот живот, уште помалку активно да бараат работа”.
(Изјава на испитаник од интервју).

Дополнително, мерките на социјална заштита треба да бидат насочени кон изедначување на можностите на лицата со попреченост, при што причината за настанувањето на истата е ирелевантна.

“Јас со мојот надомест за глувост ја плаќам ужинката што ја добива моето дете на училиште”.
(Изјава на учесник во фокус-група)

Причината за настанување на попреченоста е важна единствено при определувањето на сервисите за поддршка кои му се потребни на лицето, без притоа истите да создаваат „ментална состојба на инвалидност“.³⁵

“Луѓето што ги прават политиките не се доволно едуцирани. Не разликуваат инвалиди на трудот, воен инвалид и лице со физичка попреченост. Сите добиваат различни бенефиции, а и првиот и вториот и третиот се слепи? Што е разликата? Зар тој што е воен инвалид, а е слеп има поголеми заслуги од тој што станал слеп од работниот процес или тој што е слеп од раѓање како резултат на здравствениот систем? Што е важна причината за настанување на попреченоста – за на сите да ни следуваат различни бенефиции?”
(Изјава на учесник во фокус-група)

Ваквата поставеност на системот на социјална поддршка само дополнително ја утврдува констатацијата дека во РМ има ниска свест за разбирањето на прашањето на попреченоста, како и пристапот од аспект на остварување комплетно независен

34 Види: Извештај на мрежата за заштита од дискриминација, 2013, стр.37-39 Достапно на <http://www.soros.org.mk/CMS/Files/Documents/izvestaj-mreza_za_zastita_od_diskriminacija.pdf >

35 Види: Истражувачки проект: Цена на чинење, Полио плус, 2011 Достапно на < www.polioplus.org.mk >

живот на истите преку создавање ефективна политика на сервиси за поддршка која ќе ги опфати сите лица со физичка попреченост, согласно нивните потреби и нивната функционалност.

Во иднина посебно внимание треба да се посвети и на развојот и унапредувањето на превенцијата и социјалните услуги. Социјалната превенција, која досега не била оспорувана и чија важност за спречување на појавата на социјалните проблеми отсекогаш била признавана од страна на креаторите на политики во Република Македонија, сè уште не е доволно развиена.

Се чини дека залагањата за социјална превенција сè уште се само на ниво на декларативни заложби, додека конкретни облици и форми преку кои би се реализирала сè уште не се доволно застапени во практиката. Дополнително во пракса има потреба од нови форми на услуги, како и надминување на застарениот систем на процена на специфичните потреби на лицата со попреченост.³⁶

2.4. Заклучоци

- Анализирајќи го законодавството во областа на пристапот до социјалните услуги, може да се заклучи дека истото не обезбедува систематизиран и заокружен приод кон остварување на правата за лицата со попреченост.

- Генералната јавна политика не се грижи доволно за лицата со попреченост и не им дава поддршка како додадена вредност во генералното напредување и независниот живот на лицата со попреченост.

- Во наведените основи за недискриминација во Законот за социјална заштита, лицата со попреченост воопшто не се опфатени, што претставува голем недостаток имајќи предвид дека големиот број мерки и бенефиции произлегуваат токму од овој закон, а се основа за остварување и на други права од други области, на пример, домувањето, транспортот или рехабилитацијата. Паралелно, Законот за социјална заштита не ја дефинира попреченоста, туку заштитната група. Од вака поставениот пристап кон дефинирање и позиционирање на прашањето на попреченоста може да се забележи дека системот на социјална заштита и сигурност, во поглед на остварување на правото на соодветен животен стандард (член 28 од КПЛП), не е поставен на темелите на еднаквост и недискриминација (член 5 од КПЛП).

- На регулаторните институции согласно националното законодавство, во областа на социјалните сервиси за поддршка, како и за пристапноста и достапноста на услугите на национално и на локално ниво, не им се предвидува обврска за соодветна едукација по основа на прашањето на попреченоста, што претставува сериозен недостаток во борбата против дискриминацијата на лицата со попреченост и напорите за обезбедување еднакви можности.

- Во социјалната област преовладува заштитната, но не и промотивната и индивидуалната компонента (во која правото на стандард на живот ќе се поврзе со граѓаните со попреченост, а не со нивните старатели или роднини). Имено, многу е мал бројот на законските одредби во однос на промоцијата на независниот живот на граѓаните со попреченост.

- Средствата од сите форми на парични давања од областа на социјална заштита не се доволни за задоволување на основните егзистенцијални потреби на лицата што ги користат овие видови заштита. Поради ова, корисниците на паричните бенефиции, и покрај тоа што се заштитени со правата од областа на социјалната заштита, сè уште се наоѓаат под социјален ризик.

³⁶ Види Холистички извештај за лицата со попреченост во Македонија, Достапно на http://openthewindows.org/sites/default/files/O_holisticki_izvestaj_zalicata_so_poprecenost_vo_makedonija-mk.pdf.

- Поради матрица на размислување заснована на медицинскиот пристап, постојниот систем на социјална заштита исклучува голем број лица со физичка попреченост, од една страна, поради возраста, од друга, поради степенот на инвалидност, а од трета страна, поради причината за настанување на попреченоста.

- Во националните политики се настојува да се обезбеди унифициран и стратегиски пристап кога станува збор за лицата со физичка попреченост, особено во делот на пристапноста и достапноста на услугите, но без некој поголем успех, поради медицинскиот и дефектолошки пристап кон ова прашање.

- Вонинституционалните форми на бенефиции за лицата со интелектуална и физичка попреченост треба да станат алатка што ќе води кон целосно вклучување и обезбедување на нивниот независен живот и уживање на правата.

- Постојниот формат на социјална парична помош не ги решава проблемите на примателите, туку ги држи заглавени на дното во општеството, придонесува за трансгенерациско пренесување на сиромаштијата и ја зголемува социјалната исклученост на лицата со физичка попреченост.

- Системот за поддршка и подобрување на згрижувањето, како и одговорноста на центрите за социјална работа и згрижувачките родители, сè уште е во генерални рамки неадекватен. Потребни се подобрување на процедурите, стандардизирани критериуми, мониторинг и евалуација и изготвување минимални структурни и функционални стандарди и индикатори за ефективност/учинок.

- Социјалната превенција, која досега не била оспорувана и чија важност за спречување на појавата на социјалните проблеми отсекогаш била признавана од страна на креаторите на политика во Република Македонија, сè уште не е доволно развиена. Се чини дека залагањата за социјална превенција сè уште се само на ниво на наративни заложби, додека конкретни облици и форми преку кои би се реализирала сè уште не се доволно застапени во практиката.

- И покрај постојното законско решение, сепак, во пракса недостига поголема афирмација на знаковниот јазик и негова употреба како во јавниот така и во приватниот сектор. За разлика од Законот за употреба на знаковниот јазик, во Македонија не постои посебен закон, ниту пак дел од закон што би го стимулирал изучувањето на Браевото писмо.

- Во постојниот систем не се предвидени дополнителни мерки кои поефикасно и поефективно ќе го овозможат процесот на домување за лицата со попреченост. Истовремено, на ова прашање е надоврзано и обезбедувањето на стандардите за непречен пристап, како и нивно спроведување при изградбата на домовите согласно потребите на граѓаните со попреченост, како и обезбедување континуирана обука за стандардите за пристапност и достапност и универзалниот дизајн.

2.5. Препораки

- Измена на Законот за социјална заштита, во која ќе се направи редифинирање на дефиницијата за попреченост. Дефинирањето на лицата со попреченост треба да биде согласно КПЛП.

- Воведување на попреченоста како основа за дискриминација во Законот за социјална заштита.

- Прашањето на попреченоста бара системска координација. Оттука, потребно е донесување на *lex specialis* за правата и достоинството на лицата со попреченост.

- Со цел да се обезбеди пристапност за лицата со попреченост во севкупното општествено опкружување, потребно е да се изгради сеопфатен систем за отстранување на бариерите и за воспоставување услуги со конкретно прецизирање на инструментите за контрола и координација на микро и на макрониво. Дополнително, ЗСЗ има потреба

од промени во пристапот и разграничувањето на сервисите и услугите од паричните бенефиции. Потребни се процена и дополнително развивање и воведување нови сервиси и услуги (како воведување лична асистенција, професионална рехабилитација и хабилитација). Нивното воведување треба да е придружено со создавање соодветни профили кои ќе им излезат во пресрет на потребите на граѓаните со попреченост.

- Воспоставување цена на чинење на услуги и сервиси за лицата со попреченост.

- Надминување на медицинскиот приод при процената на способностите (категоризацијата) на лицата со попреченост. Во таа насока, потребно е воведување на моделот на процена на способностите според Меѓународната класификација на функционалност, здравје и попреченост - МКФ, како рамка за воведување на социјалниот модел. Истиот треба да биде тесно поврзан со потенцијалната мрежа на услуги за поддршка на семејството, односно процената на способностите треба да биде основана за развојни активности и план за секое дете и лице со попреченост.

- Реструктурирање на институционалната поставеност на системот на социјална заштита во насока на раздвојување на администрирањето на правата на парична помош и социјалните услуги.

- Редифинирање на додатокот за мобилност и негово одвојување од надоместокот на инвалиднина, како и изедначување на надоместокот за инвалиднина за сите лица со попреченост, без разлика на причината за настанување на попреченоста.

- Измена на ЗСЗ и на Правилникот за начинот на остварување на правото на додаток за глувост, како и на Правилникот за начинот за остварување на правото на мобилност и слепило, во насока на давање на овие додатоци врз основа на функционалната независност на лицето со физичка попреченост, согласно индивидуалните потреби на лицето со попреченост (без да се навлегува во детали за процентот на оштетување), како и наметнување обврска лицето да биде ангажирано некаде. Дополнително измените треба да ја исклучат возрасната група, при што додатокот треба да им се дава на лица со физичка (и друг вид попреченост) попреченост од најрана возраст, односно со самото вклучување во образовниот процес. Во поглед на материјалното ограничување, измените треба да се движат од две до три просечни плати во зависност од обемот и ангажманот на лицето со попреченост.

- Донесувањето на политиките за домување на граѓаните со физичка попреченост треба да е со цел да обезбеди не само куќа, туку и адекватни станбени услови и пристапен дом како предуслов за социјално вклучување.

- Воведување и развивање на услугата семејна поддршка и услугата „peer to peer“. Советувањето на родителите и психолошката поддршка треба да бидат дизајнирани и планирани како нова услуга, која е поврзана со програмите за рана интервенција.

- Воведување мерки што би го промовирале изучувањето на знаковниот јазик, како и преземање мерки за обезбедување поголем број толкувачи на знаковен јазик. Дополнително, потребно е да се регулира прашањето за употреба на Браевото писмо, како вклучување одредби што би го стимулирале изучувањето на Браевото писмо.

- За слепите лица треба да се обезбеди услугата „обука за ориентација во микро и макропросторот за слепи лица“.

- Воведување измени во ЗСЗ во поглед на изедначување на надоместоците што им се даваат на згрижувачките семејства и на биолошките семејства. Ревидирање на системот на поддршка на институциите и вонинституционалните форми на заштита, во насока на нивно работење согласно потребите на индивидуите со попреченост.

- Промена на системот на поддршка на организациите на лица со попреченост и обезбедување нивна вклученост на сите нивоа на носење одлуки, мониторинг и евалуација и имплементација.

- Вонинституционалните и институционалните форми на згрижување за лицата со телесна попреченост во групни домови, згрижувачки семејства, организирано домување

со поддршка треба да бидат преодно решение кон нивното целосно вклучување и обезбедување на нивниот независен живот и притоа не треба да го дерогира ова второво. Во таа насока е потребно целосно нивно ревидирање согласно КПЛП.

- Потребно е воведување на статистички систем кој ќе овозможи точен и транспарентен преглед на лицата со физичка попреченост во однос на социјалните услуги и сервиси што ги користат по сите демографски карактеристики.

3. ПРИСТАП ДО ЗДРАВСТВЕНА ЗАШТИТА И ЗДРАВСТВЕНИ УСЛУГИ

Факти и бројки

- 39 испитаници, односно 67,24% посочиле на достапноста на здравствените услуги, а најмногу поради физичката непристапност на здравствените установи.
- Патронажните сестри не се доволно едуцирани за третман и рехабилитација на деца со попреченост во домашни услови.
- Здравствените услуги се најнедостапни за глувите поради отсуство на обучен кадар за работа со глуви лица.
- Имињата на лековите се напишани со Браеви ознаки на надворешното пакување, но не и начинот на употреба и индикациите од употребата на лекот.
- Ослободување од учество при користење услуги од здравствена нега има само за лица со попреченост до 26-годишна возраст, но не и потоа.
- При користење болничка здравствена заштита за дете/лице со попреченост над тригодишна возраст, придружникот не е ослободен од партиципација во текот на хоспитализацијата.
- Медицинската рехабилитација е целосно достапна за лицата со физичка попреченост.
- Добри колички чинат од 1.000 до 2.000 евра и ретко кој може да си ги дозволи.
- Во Република Македонија нема квалификуван кадар кој ќе ги научи лицата во количка како да ја користат, односно како да седат и да се движат.

3.1. Меѓународни норми и стандарди

Член 25 од КПЛП³⁷ укажува на тоа дека лицата со попреченост треба да имаат пристапност и достапност до „највисок можен стандард на здравствена заштита, без дискриминација“, преку обезбедување еднакви права во „ист обем, квалитет и стандард на бесплатни или достапни здравствени услуги“, како и со останатите услуги и здравствени програми за општата популација без попреченост. Овие услуги вклучуваат медицинска нега, програми во областа на сексуалното и репродуктивното здравје; превенција на понатамошните заболувања и рехабилитацијата во врска со здравјето. Дополнително, оваа компонента ја содржи и обврската за усвојување мерки со кои ќе се подигне свеста за „човековите права, достоинството, автономијата и потребите на лицата со попреченост, преку обуки и ширење етички стандарди за јавната и приватната здравствена заштита“.

Овој параграф се вклопува и во обврската во член 8 и член 21. Правото на информации во контекст на здравствената заштита се однесува на тоа потребните информации да бидат достапни и прифатливи (Комитетот за економски, социјални и културни права, Општ коментар 14). Дополнително, член 25 од КПЛП треба да се разгледува и од аспект на член 9, член 5, како и општите начела на КПЛП.

37 Види: Ibid1

3.2. Национално законодавство и јавни политики

Обезбедувањето, заштитата и пристапот до правото на здравство за лицата со попреченост во РМ³⁸ се регулирани низ неколку, законски и подзаконски одредби.

Уставот на РМ (член 39) посочува дека правото на здравствената заштита и достапноста на истата му следува на секој под еднакви услови. Тоа би подразбирало и за граѓаните со попреченост, кои како основа за дискриминација во член 9 од Уставот се изоставени. Дополнително, Републиката гарантира право на помош на немоќните и неспособни за работа граѓани и обезбедува посебна заштита на „инвалидните лица“ и услови за нивно вклучување во општествениот живот (член 35, став 3). Со овој член државата ги издвојува луѓето со попреченост, како посебна група граѓани на кои им е неопходна посебна заштита.

Законот за здравствена заштита (333)³⁹ го регулира правото на секој граѓанин на највисок можен стандард на здравствена заштита (член 3 став 1). Начелото на достапност (член 6 став 1) е во корелација со начелото на правичност на здравствена заштита, кое во Законот е утврдено дека се остварува со: „забрана на дискриминација при укажувањето на здравствената заштита во однос на расата, полот, староста, националната припадност, социјалното потекло, вероисповедта, политичко или друго убедување, имотната состојба, културата, јазикот, видот на болеста, психички или телесен инвалидитет“ (член 9). Всушност, самиот назив на Законот упатува на фактот дека за да користите здравствена заштита, со некои исклучоци, треба да сте здравствено осигурени, а тоа подразбира редовно да ги исполнувате обврските за плаќање придонес за задолжително здравствено осигурување.

На граѓаните им се обезбедуваат здравствени услуги во примарната, специјалистичко-консултативната и болничката заштита (краткотрајна и долготрајна) и здравствени услуги преку Законот за здравствено осигурување (330)⁴⁰ и преку владините програми. Поради возрастната граница, и третирањето на лицата со попреченост до 26-годишна возраст како деца, граѓаните со попреченост се соочуваат со ограничен пристап во обезбедување бесплатна здравствена заштита, лекување, третмани, помагала и лекови. Имено, 330 обезбедува ослободување од учество при користење услуги од здравствена заштита само за деца, односно за лица со попреченост до 26-годишна возраст, но не и потоа.

Обврската на државата за рано откривање и интервенција е регулирана во членот 32 од 333 и членот 9 од 330 (како дел од основните здравствени услуги). Меѓутоа, во отсуство на натамошна разработка (во законите, подзаконските акти и во конкретните политики и програми) оваа обврска не се операционализира во практиката во вид на системска и континуирана активност на превентивно дејствување.

Патронажните служби (патронажна сестра) вклучуваат и низа функции на јавната здравствена заштита. Слично на домашната посета, оваа служба се заснова врз потребите на семејството, вклучувајќи постпородилни посети на мајките и нивните доенчиња. Но во вака поставената структура на патронажните служби и сервисот за домашна посета воопшто не се опфатени граѓаните со попреченост. Во целиот овој систем недостига и алката на лиценцирање, обука, мониторинг и евалуација.

38 Види: Ibid8

39 Види: Закон за здравствена заштита, „Службен весник на РМ“, бр. 43/12, 145/12, 87/13, 164/13.

Достапен на: <http://mz.gov.mk/wp-content/uploads/2012/12/zakon-za-zdravstvena-zastita-2_12_2012.pdf 16)>

40 Види: Закон за здравствено осигурување, „Службен весник на РМ“, бр.65/12, 16/13 и 91/13. Достапен на: <http://www.fzo.org.mk/WBStorage/Files/Zakon>

Основните здравствени услуги (член 9) Фондот им ги обезбедува на осигурените лица во здравствените установи во висина на цени утврдени со Ценовникот на здравствени услуги во Република Македонија, кој го носи Управниот одбор на Фондот. Ова особено е важно во делот на учеството на осигурените лица со лични средства при користење на здравствените услуги и лекови и можноста за ослободување од учество на лицата со попреченост. Нивната здравствена нега е многу поинтензивна и честа за разлика од другите лица, истите се подложни на чести заболувања и компликации во здравствената состојба, така што тие, за жал, се најредовни корисници на овие услуги и консументи на лекови.

Согласно Правилникот за индикациите за остварување на правото на ортопедски и други помагала, од аспект на остварувањето на правото на инвалидска количка, осигурените лица имаат право само на една собна инвалидска количка (член 13 став 1) доколку лицето е во работен однос, или ако детето е на редовно школување до 18, односно до 26-годишна возраст. Покрај собна количка, имаат право и на теренска количка на рачен погон (член 13 став 2). Дали има потреба од теренска или инвалидска количка на електромоторен погон, оценува лекарската комисија на Фондот (член 13 став 3). По престанокот на употребата на количката, осигуреното лице, односно член на неговото семејство, е должно количката да ја врати во Фондот (член 16) согласно потпишаната изјава за домаќинско користење од страна на корисникот, во рок од 30 дена. Доколку лицето не ја врати количката, е обврзано на Фондот да му надомести штета од 80% од вредноста на помагалото, на денот на заверката. Слични се условите и за другите помагала. Со Правилник за специјализирана медицинска рехабилитација како продолжено болничко лекување, (член 7 став 1), лице може да оствари право на специјализирана медицинска рехабилитација само како продолжено болничко лекување и може да трае најмногу 21 ден.

Меѓутоа, видот и квалитетот на овие помагала се определуваат со општ акт на Фондот за здравствено осигурување (што подразбира можност за ограничено толкување на одредбите од Законот). Исклучок се децата со церебрална парализа до тригодишна возраст, и за нив медицинската рехабилитација може да трае до 30 дена, и тоа до четири пати во текот на годината (член 12 став 1), додека за децата над тригодишна до четиринаесетгодишна возраст може да трае до 30 дена, два пати во текот на годината (член 12 став 3). Правото на придружник се остварува согласно Правилникот за содржината и начинот на остварување на правата и обврските од задолжителното здравственото осигурување и се однесува само на деца до 3-годишна возраст (член 9-10). Ваквата поставеност само дополнително го ограничува и/или го оневозможува правото на остварување ефективна здравствена заштита и третман.

Законот за заштита на правата на пациентите⁴¹ предвидува повеќе права на пациентите. Во оваа насока „право на информација има и пациент со трајно намалена способност за расудување, во согласност со неговата физичка, ментална и психичка состојба, како и неговиот старател или законски застапник“ (член 11). Вака поставената одредба е добра, но поради отсуство на обуки за комуникација и пристап кон лицата со попреченост, во пракса истата е отежната. Според законот, „пациентот има право на остварувањето на правата пропишани со овој закон, без дискриминација, во чија листа, за жал, се изоставени граѓаните со попреченост (член 5, точка 2).

41 Види: Закон за заштита на правата на пациентите, „Службен весник на РМ“, бр. 82/08. Достанен на: <<http://www.pravdiko.mk/wp-content/uploads/2013/11/Zakonot-za-zashtita-na-pravata-na-patsientite-02-07-2008.pdf>>

Законот за лекови и медицински помагала⁴² ја уредува превенцијата од несаканите дејства на лековите и на медицинските помагала преку воспоставување ригорозни системи за регистрација и режим на издавање на лековите (со или без рецепт). Во критериумите за пуштање на лекот во промет не се предвидени стандардите за пристапност и достапност на лековите за граѓаните со попреченост, член 29, став 2. Во член 83 став 3 е посочена обврската при пуштањето во промет на лековите името на лекот да мора да биде напишано и со Браеви ознаки на надворешното пакување, но не и за начинот на употреба и индикациите од употребата на лекот.

Со Законот за евиденции во областа на здравството⁴³ се уредуваат евиденциите, збирките на податоци и регистрите од областа на здравството, начинот на прибирање, обработка, архивирање и чување на податоците, објавувањето на податоците, обезбедување на квалитетот на податоците и заштита на податоците, како и остварувањето на правата и обврските поврзани со евиденциите во областа на здравството (член 1). Здравствените установи, во зависност од дејноста што ја вршат, треба да водат индивидуални евиденции за деца со посебни потреби (член 8 став 8). Додека Институтот за јавно здравје води здравствен регистар за деца со посебни потреби (член 11).

Во областа на здравствената заштита постојат и други политики и стратегии, како и нови програми на Владата на Македонија кои го регулираат правото од здравствена заштита, како и воведување нови услуги во телемедицината. Карактеристично за сите нив е дека истите не се приближени до потребите на граѓаните со попреченост, ниту се усогласени со принципите на КППП.

Со Националната здравствена стратегија на Република Македонија 2020⁴⁴ се утврдува визијата за унапредување на здравјето и подобрување на здравствениот систем кој ќе одговара на потребите на населението. Стратегијата содржи анализа на дефицитите, односно предизвиците во однос на повеќе области, како што се: демографска и социоекономска состојба, здравје, давање здравствени услуги на граѓаните, јавно здравје, човечки ресурси, обезбедување квалитетна здравствена заштита, финансирање на здравствената заштита и други прашања (фармацевтски услуги, здравствен информатички систем, интереси на потрошувачите).

Главната цел на Националната стратегија за сексуалното и репродуктивното здравје (2010-2020),⁴⁵ е до 2020 година сите граѓани во Р. Македонија да имаат подобро сексуално и репродуктивно здравје. Стратегијата се состои од неколку целини, а во една од нив има и посебни одредби што се однесуваат за лицата со попреченост (точка 6.3.2).

3.3. Наоди од теренското истражување

Основната нишка преку која се обезбедуваат здравствените услуги е возраста, како и степенот и начинот на стекнување на самата попреченост, што претставува сериозна дискриминаторска пракса и води до нееднаков третман на лицата со ист тип попреченост во поглед на правото на користење на здравствените услуги.

42 Види Закон за лекови и медицински помагала, „Службен весник на РМ“, бр. 11/12.

Достапен на: <<http://zdravstvo.gov.mk/wp-content/uploads/2012/12/zakon-za-lekovi-i-medicinski-pomagala.pdf>>

43 Види: Закон за евиденции во областа на здравството, „Службен весник на РМ“, бр. 20/09. Достапен на: <http://www.fzo.org.mk/WBStorage/Files/Zakon_za_evidencii_vo_oblasta_na_zdravstvoto_Sl_Vesnik_na_RM_br_20_od_16.02.2009_godina.pdf>

44 Види: Национална здравствена стратегија на Република Македонија 2020, достапен на: <http://www.nationalplanningcycles.org/sites/default/files/planning_cycle_repository/the_former_yugoslav_republic_of_macedonia/health_strategy_2020.pdf>

45 Види: Национална стратегија за сексуалното и репродуктивното здравје (2010-2020),

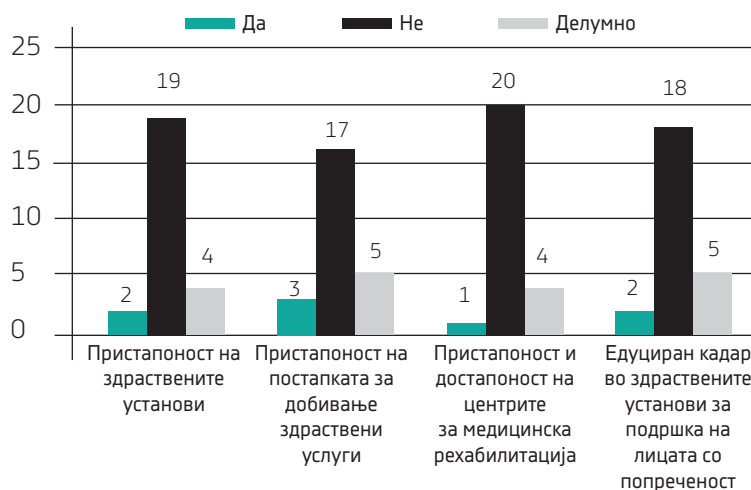
Достапно на: <<http://www.sobranie.mk/WBStorage/Files/Nacionalna%20strategija.pdf>>

Во поглед на соочувањето со дискриминацијата во здравствениот систем,⁴⁶ 27,5 % од испитаниците сметаат дека се дискриминирани Ромите, а потоа следуваат зависниците од опојни дроги и супстанции (21%), лицата со физичка (16%) и со интелектуална (15%) попреченост, сексуалните работници (7%), зависниците од алкохол (5%) и лицата што имаат сексуални односи со лица од ист пол (4%). Околу 4% од испитаниците не дале никаков одговор на ова прашање.

За неповолниот пристап кон здравствената заштита од страна на лицата со попреченост е посочено и од страна на Народниот правобранител,⁴⁷ кој дошол до констатација дека децата со посебни потреби „отежнато ги остваруваат правата од здравствена заштита, а не секогаш се соодветно згрижени и третирани во институциите за грижа на овие деца“. Во поглед на статистиката, и регистарот за евиденција на децата со попреченост, Македонија и во ова област стои доста слабо.

Кога станува збор за областите поврзани со здравјето и рехабилитацијата, повеќето од испитаниците се жалат на недостапноста на здравствените услуги, со акцент на физичката непристапност на здравствените установи.⁴⁸

Графикон 10. Пристапност и достапност на здравствените установи

Извор: Интервју со лица со попреченост

Во врска со остварувањето на правото на здравствено осигурување, во истражувањето од страна на Хера,⁴⁹ е констатирано дека пристапот до здравствено осигурување е ист како и за општата популација, при што лицата со телесна попреченост не посетуваат лекар бидејќи не се во можност да ја платат партиципацијата и/или целосната услуга. На наодите на ова истражување се надополнуваат и размислувањата и искуствата на испитаниците од фокус-групите.

46 Види „Колку е инклузивно македонското општество“, Фондација „Институт отворено општество“ - Македонија, 2008 г., стр. 48.

47 Види: Годишен извештај 2013 - Народниот правобранител, стр. 38, Достапен на : <<http://ombudsman.mk/upload/Godisni%20izvestai/GI-2013.pdf>>

48 Види: Ibid 25

49 Види: „Сексуалното и репродуктивното здравје и лицата со телесна попреченост - Извештај од процена за потреби од услуги, достапно на http://hera.org.mk/wp-content/uploads/2014/02/izvestaj_poprecenost_rz.pdf

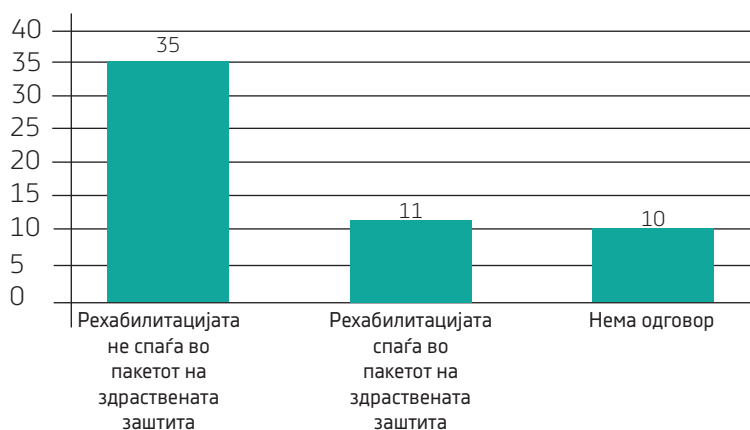
“Гинеколошките ординации и родилиштата се недостапни за жените со хендикеп, отсуствува обучен кадар, опрема (нема пристапни столови за жени со хендикеп), и информации, особено во помалите градови во Македонија. Родилиштата, покрај тоа што се непристапни, не пружаат никаква поддршка за родилките со хендикеп”.

(Изјава на учесник во фокус-група)

“Особено е несоодветен односот при гинеколошки преглед. Прашања од типот зарем и вие имате такви проблеми, мислејќи притоа на интимниот живот”.

(Изјава на учесник во фокус-група)

Графикон 11. Дали рехабилитацијата спаѓа во пакетот на здравствена заштита?

Извор: Институт за јавно здравје⁵⁰

За непостоењето на разграничувањето меѓу медицинската рехабилитација и хабилитација говорат и податоците од терен и од видувањата на учесниците во интервјуата и фокус-групите.

Глувите лица во РМ се во незавидна положба. Во Скопје можеби за нијанса се поместуваат работите, но во внатрешноста овие лица се комплетно заборавени.

Потенцирам дека здравствените услуги се најнедостапни за глувите поради отсуство на обучен кадар за работа со глуви лица, но и нивното недоволно исполнување на работните задачи. Се случува глуво лице да чека со часови, да поминат сите други преку ред бидејќи сестрата не води сметка за тоа дека глуво лице не може да чуе кога го прозиваат. Законот за гестовен јазик постои само на хартија.

(Изјава на учесник во фокус-група)

50 Види: Извештај за здравјето на населението во Р. Македонија, Институт за јавно здравје на Р. Македонија, 2013 година. Достапен на: http://iph.mk/images/stories/PDF/PDF_2014/izvestaj,%20finale%202013.pdf

На тоа се надополнуваат и заклучоците од специјалистичкиот истражувачки труд „Патронажна служба кај деца со посебни потреби“,⁵¹ каде што е посочено „дека патронажните сестри имаат потреба од повисок степен на едукација за третман и рехабилитација на деца со посебни потреби во домашни услови, како и тоа дека има потреба од поголема координација и соработка на патронажната служба и со други здравствени, специјални и образовни институции, како и обезбедување поквалитетна комуникација во односот здравствен работник – клиент“.

“Имам среќа што по толку години веќе не ги носам чевлите, но кога со еден збор би требала да кажам низ што сè морав да поминувам за земање на секој пар ортопедски чевли, би рекла: катастрофа. Процедурата ниту беше едноставна, ниту беше брза, ниту пак евтина. Само партиципацијата за моите ортопедски чевли ме чинеше околу 3 и пол илјади денари. Освен тоа, сметам дека би било идеално за пациентите кога во Центарот за ортотика и протетика „Славеј“, АД Скопје би имало постручни лица, кои би можеле да издаваат потврди со цел пациентот да не се шета од институција до институција“.

(Изјава на учесник од интервју)

Проблемите што ги создава самиот правилник за набавка на ортопедски помагала е еден од сегментите со кои лицата со попреченост секојдневно се соочуваат.

“Перниче (против дикубит) не може да се добие преку ФЗО, се плаќа и чини од 530 евра па нагоре. Никој не размислува за тоа дека поголеми се трошоците за лекување, операција или каков било друг третман, отсуство од работа и сл., отколку да се рефундираат перничината“.

(Изјава на учесник од интервју)

Стереотипите и размислувањата се дополнителна пречка во остварувањето на правата од здравствена заштита⁵² на лицата со попреченост, при што истите често се омаловажувани и ги сметаат за асексуални (изјавата е наведена погоре).

“Набавката на ортопедски помагала, сложена постапка. Посебен акцент за набавка на колички, кои треба да бидат по мерка (индивидуално на лицето што ги користи), а количките кои можат да се добијат не се такви, односно сите се исти (не се по мерка). Добри колички чинат од 1.000 до 2.000 евра, и ретко кој може да си ги дозволи“.

“Се плаќа 11.000 ден. за лош квалитет, а следува нова на секои 5 години. Недостигаат супспецијалисти за параплегија и квадриплегија, кои ќе бидат стручни и ќе ги информираат пациентите за сите придружни работи што произлегуваат од користењето количка“.

(Изјава на учесник во фокус-група)

Дополнително со овие наоди се и посочувањата за неопходноста од разграничување на сервисите за хабитација и рехабилитација, кои се неопходна поддршка во обезбедувањето достоинствен и независен живот на граѓаните со попреченост, како и големите трошоци кои се издвојуваат за неквалитетни помагала.⁵³

51 Ивановска Љ., 2010, Види извештај: Патронажна служба кај деца со посебни потреби Достапно на < http://eprints.ugd.edu.mk/475/1/Specijalisticki_Liljana_Ivanovska.pdf <

52 Види: Ibid 48

53 Види: Ibid 34

“Потребен е персонал кој ќе ги научи лицата во количка како да седат и да се движат, вака се препуштени сами на себе во тој процес на учење. Потребно е да се вклучат лицата со хендикеп при изработката на количките (инженери во колички) за квалитетот да биде соодветен”.

(Изјави на учесник во фокус-група)

“Морав да одам во странство за да научам како да се движам со количка”.

(Изјава на учесник во фокус-група)

“Додека лежев во Коснозглобна, како да ја користам количката, како да седнам и како да се префрлам ме учеше пациентка, со која заедно поминавме 5 години”.

(Изјава на учесник од интервју)

Паралелно при користење болничка здравствена заштита за дете/лице со попреченост над тригодишна возраст, законската регулатива не овозможува придружник без партиципација во текот на хоспитализацијата.

Ваквата поставеност само дополнително го ограничува и/или го оневозможува правото на остварување ефективна здравствена заштита и третман.

“Постапката за бањско лекување е долготрајна и комплицирана, а сите институции се непристапни и владее безредие. Медицинските установи и бањите комплетно се непристапни. Значи и кога ќе се помине комплицираната процедура, бањската рехабилитација останува недостапна и неискористена”.

(Изјави на учесник во фокус-група)

“Физиотерапевтите немаат услови за работа. Заводот за рехабилитација е непристапен за лица со хендикеп, особено кадите, а воопшто условите се никакви. Во Катлановска Бања хидрокадите не се ни користат и се непристапни. На ред за физикална терапија се чека најмалку два месеца. Нема пракса во Македонија за хипо-терапија, а бенефитот за лицата со хендикеп е голем од неа. Лицата со хендикеп не се вклучени во спортски активности, што исто така е проблем”.

(Изјави на учесник во фокус-група)

Тоа е еден од заклучоците и во „**Водичот за спроведување на Националната стратегија за еднаквост и недискриминација**“,⁵⁴ каде што е констатирано дека остварувањето на услугите од основниот здравствен пакет за лицата со попреченост е минимално, како и дека неопходните лекови, препишани на рецепт од позитивната листа на лекови, тешко се набавуваат без партиципација, и најчесто лицата со попреченост се принудени да ги купуваат приватно, со што се загрозува здравствената, но и социјалната состојба на овие лица.

“Редовна контрола на луѓето со параплегија и квадриплегија нема, инјекцијата против остеопороза (на што се поподложни) не се рефундира (чини 7.500 ден.), ниту се рефундираат уринарните кондоми кои спречуваат уринарна инфекција (чинат 2.400 ден по кутија), а ќесите се со лош квалитет”.

“Набавката на ортопедски помагала преку аптеки е невозможна, посебно за оние ортопедски помагала за кои е потребно да се земат мерки. За оваа одлука не се консултирани лицата со хендикеп кои ги користат ортопедските помагала. Заверката на потврдите за ортопедски помагала е сложен процес: матичен лекар дава упат, специјалист дава потврда, во ФЗО треба да се завери на шалтер прво, па комисија.... не е по службена должност. За сè што треба да се заврши на кат, лицата со хендикеп зависат од добрата волја на вработените во ФЗО, каде што е непристапно. Најавената електронска заверка не функционира. Медицинска рехабилитација за лицата во колички е потребна најмалку еднаш годишно”.

“Нема квалитетни наочари за слабовидите лица преку ФЗО. Се рефундираат само 800 денари, а квалитетни чинат најмалку 50 евра. Слабовидите лица имаат потреба од квалитетни очила, понекогаш многу скапи, зависно од специфичноста на потребите на лицето. Трошоците се преголеми, некои лица и не можат да го поднесат тој трошок, па користат неквалитетни очила. проблемот со апаратите за слушање е ист. Квалитетни се скапи и увозни, а ФЗО рефундира минимално”.

“Прегледот кај лекар е отежнат за слепи и слабовидни лица. Односот на лекарите е несоодветен, разговараат со придружникот наместо со лицето директно”.
(Изјави на учесници во фокус-група)

Раната идентификација како услуга е во надлежноста на Министерството за здравство, но родителите од фокус-групите посочуваат дека се принудени сами да си го најдат патот низ системот, особено родителите што не живеат во Скопје.

Голем број од нив изјавија дека се чувствувале неподдржани и обесхрабрани од локалните (или оние со кои имале прв контакт) стручни лица (на пр. матичен лекар, педијатар) да бараат помош бидејќи проблемите кај детето ги забележале само родителите, а не биле препознаени од страна на стручното лице.

“За идентификација на попреченоста, потребно е долго време, понекогаш 1,5-2 години за дијагноза, што ги одложува раните интервенции. Потребна е посета на повеќе лекари, што одзема време, напор и пари. Родителите што можат да си дозволат, плаќаат приватни консултации со лекари од странство”.
(Изјава на учесник во фокус-група)

Во поглед на рехабилитацијата и хабилитацијата, истражувањето покажа дека стручните лица треба да развијат повеќе компетенции за работа со деца со попреченост, особено кога станува збор за комбинирана попреченост. За да овозможат ефективна рехабилитација, голем број родители плаќаат приватни рехабилитациони сесии за своите деца, што претставува значителен финансиски товар за нив.

Студија на случај

М.А. е 18-годишна девојка со целосно оштетување на видот. Родена е во шестиот месец во Гинеколошко-акушерска болница – Чаир. Иако мајката е веднаш пуштена, детето било префрлено на Детската клиника, каде што било оставено повеќе од една година. По добивање известување од полицијата, родителите одат во болницата, но одбиваат да ја земат. По неколку повторни обиди родителите прифаќаат да ја земат малата М.А, но тогаш добиваат информација дека нивната ќерка е со целосно оштетување на видот. Здравствената голгота на девојчето продолжува со нејзиното оштетување на бубрезите, по што заедно со мајката, девојчето повторно болнички се лекува. По враќањето дома започнува со дијализа, а ЦСР од Чаир им го обезбедува превозот. За среќа, младата девојка веќе една и пол година не е на дијализа.

Родителите велат дека превозот им е голем проблем. Имале количка која ја добиле како помош од некое друго семејство, но во една пригода дошла полиција и им ја одзела како украдена. „Други крадеа, а нам ни ја зедеа количката“. Бидејќи девојчето не се движи самостојно, секогаш кога треба некаде да појдат, мора да ја креваат и да ја носат на раце. Во трошната куќа живеат две семејства. М.А. живее со родителите и братот, а во другата соба е нејзината 28-годишна сестра, самохрана мајка на едно дете. Вкупните примања на овие две семејства се 8.500 денари: семејството на М.А. добива 5.000 денари по основа на посебен додаток и 2.000 денари како социјална помош, додека постарата сестра добива социјална помош во износ од 1.500 денари.

„Ние сме ослободени од плаќање во болница, но лековите ги купувам јас“, вели мајката. Не ги плаќаат лентите за шеќерната болест што ја има и мора да прима инсулин неколку пати во денот, но ако не ги најдат на рецепт, мора и дополнително да ги набавуваат. И пелените што се потребни ги купуваат на свој трошок. Кога се обратиле кај надлежните, биле одбиени, веројатно поради „несоодветна дијагноза“. Дополнително, семејството воопшто немало информација дека може да побара додаток за слепило.

Младата М.А. и покрај сите патешествија, е весела личност која ужива да пее.

3.4. Заклучоци

- Анализирајќи го законодавството во областа на пристапот до здравствените услуги, може да се заклучи дека истото не обезбедува систематизиран и заокружен приод кон остварување на правата за лицата со физичка попреченост.

- Забраната на дискриминацијата целосно отсуствува кога станува збор за луѓето со попреченост, освен во Законот за заштита од дискриминација, како и во законите кои ги регулираат областите од здравствените услуги, тука вклучувајќи го и Уставот. Ова е сериозна пречка за остварување на заштитата во случаите на дискриминаторско постапување во врска со остварувањето на правото на здравствена заштита.

- Институционалната рамка изобилува со заштитната компонента, но не и со промотивната и индивидуалната компонента (во која правото ќе се поврзе со луѓето со попреченост, а не со нивните старатели или роднини). Имено, многу е мал бројот на законските одредби во однос на промоцијата на здравствената заштита или, пак, за индивидуалните права на лицата со попреченост.

- Во постојното законодавство не се предвидени обврски за задолжителна едукација по основа на прашањето на попреченоста на здравствените работници, менаџери и давателите на услуги во здравството.

- Поради медицинскиот дефектолошки пристап кон прашањето на попреченост, постојните националните политики не можат да обезбедат пристапност и достапност на услугите, нити пак соодветен квалитет. Дополнително, истите не се усогласени со КПЛП.

- Постојниот систем не обезбедува разграничување на сервисите за хабитација и медицинска рехабилитација. Системот за рехабилитација исклучиво е регулиран преку здравствениот систем, додека сервисот на хабитација не е ни препознаен како сервис за поддршка и не постои.

- Постојниот систем за обезбедување ортопедски помагала не е усогласен со потребите на лицата со попреченост, нити по квалитет нити по право на избор.

- Постои слабост во структурите на секундарно ниво, на кое може да се постават повеќето обемни интервенции за рехабилитација. Тие се на вистинска позиција и го имаат вистинскиот состав да работат како станица за насочување на случаите во повеќето зафати, истовремено пренесувајќи им на семејствата дел од интервенцијата, доколку семејствата се соодветно обучени и поддржани, т.е. хабилитација во домот. Но, во моментот овие услуги се недоволно развиени и не се формално признати како такви.

- Установување стандарди за обука на немедицинскиот персонал (двоен пат за патронажните сестри, недефиниран мандат на дефектологот) и систематско ангажирање на ресурсите на терен (развојните педијатри, семејствата, логопедите), кои се критични елементи што влијаат врз изгледите за развивање заеднички стандарди и заеднички патишта на грижа.

- Неопходни се координација, интеграција и синхронизација на активностите во јавното здравје со постојните информатички модели во здравството. Исто така, како незадоволителни се оценети и напорите за социјална мобилизација во земјата и капацитетите за мониторирање и евалуација на кампањите за комуникација во јавното здравје во земјата.

3.5. Препораки

- Промена на Уставот и на членовите (во членовите 9 и 39), во кои ќе се додаде и попреченоста како посебна основа во однос на еднаквоста и во однос на правото на здравство;

- Унапредување на Законот за здравствено осигурување и на Законот за здравствена заштита во насока на дозволување на лицата со попреченост да ја користат бесплатно

примарната, секундарната и терцијарната здравствена заштита согласно потребата настаната од попреченоста, без навлегување во причината за настанување на попреченоста.

- Измена на Законот за заштита на правата на пациентите во насока на изречно пропишување на забраната на дискриминацијата врз основа на попреченост, како и задолжително вклучување на лице со попреченост во механизмите за заштита на правата на пациентите.

- Установување сервиси за медицинска рехабилитација и хабитација и обезбедување услуги со еднаков квалитет и право на избор.

- Задолжителна едукација и обука на здравствениот персонал, вклучувајќи ги патронажните сервиси, за пристап и комуникација со граѓаните со попреченост.

- Развивање и донесување регулаторна рамка за најразлични видови примарни, секундарни и терцијарни здравствени услуги, која ќе гарантира високо ниво на достапност, и поддршка на лицата со попреченост и лицата со ментални заболувања за нивно вклучување во заедницата, како и разграничување и развивање на сервисите за рехабилитација и хабитација и обезбедување услуги со еднаков квалитет.

- Обезбедување непречен пристап и достапност до сите здравствени објекти, вклучително и Министерството за здравство, Фондот за здравствено осигурување, сите јавни здравствени установи, како и клиники, болници, здравствени домови, заводи, ординации, аптеки и сл.

- Обезбедување вклученост на лицата со попреченост во регулаторните тела за издавање лиценца за работа на здравствените установи.

- Измена на Законот за набавка на лекови и опрема со воведување на стандардите за пристапност и достапност на лековите и опремата што се пушта во промет. Воведување обврска упатствата на лековите да бидат изработени и на Браево писмо.

- Измена на Правилникот за специјализирана медицинска рехабилитација како продолжено болничко лекување (член 7 став 1), во која ќе се овозможи медицинска рехабилитација на лицата со телесна попреченост согласно потребите на лицето и во временски период согласно потребата за рехабилитација на лицето со телесна попреченост, укинувајќи ја целосно одредбата дека истата може да се оствари само како продолжено болничко лекување и може да трае најмногу 21 ден.

- Измена на Правилникот за содржината и начинот на остварување на правата и обврските од задолжителното здравствено осигурување (член 9 -10), во која ќе се овозможи правото на придружник да се прошири за сите лица со физичка попреченост, без установување возрасни или медицински граници.

- Носење нов правилник за индикациите за остварување право на ортопедски помагала и други помагала и негово усогласување со КПЛП, каде што ќе се дефинираат стандардите за квалитет, достапност и по избор на лицата со физичка попреченост во поглед на ортопедските и другите помагала што им се неопходни за независен живот.

4. ПРИСТАП ДО ОБРАЗОВАНИЕ

Факти и бројки

- Застапеноста на ученици со посебни образовни потреби во редовните основни училишта во Македонија во последните три учебни години покажува тренд на пораст:
 - 471 ученик со посебни образовни потреби во учебната 2014/15;
 - 707 ученици со посебни образовни потреби во учебната 2015/16; и
 - 725 ученици со посебни образовни потреби во учебната 2016/17.
- 88,2% од редовните основни училишта сметаат дека инклузивното образование тешко се спроведува во практика.
- Физичката пристапност на образовните институции е, општо земено, несоодветна.
- Учениците со посебни образовни потреби вклучени во редовното образование се соочуваат со тешкотии во сите аспекти од образовниот процес: запишувањето во редовните училишта, оспособеноста на училишниот кадар за работа со ученици со попреченост, отсуството на пристапни учебници и наставни помагала, прифатеноста од соучениците без попреченост и нивните родители, достапноста на потребната индивидуална поддршка и следењето на наставата и оценувањето.
- Во ниту едно од редовните училишта не се изучува или спроведува настава во која се користат Браевата азбука и знаковниот јазик.
- Повеќе од 80% од населението сметаат дека децата со попреченост треба да учат во посебни училишта.

4.1. Меѓународни норми и стандарди

Клучни документи во областа на инклузивното образование се: Конвенцијата за правата на лицата со попреченост⁵⁵ (КПЛП), Конвенцијата за правата на детето (КПД)⁵⁶ и Изјавата на УНЕСКО за образование засновано на посебни потреби од Саламанка (понатаму: Изјавата од Саламанка).⁵⁷ Двете конвенции се ратификувани од страна на Р. Македонија и претставуваат дел од правниот поредок на државата. Основниот принцип во овие документи е еднаквоста на различностите: Тргнувајќи од разбирањето дека секое дете има свои индивидуални, посебни потреби, тие повикуваат на примена на индивидуализиран пристап во образованието, со цел максимално да се развијат потенцијалите и да се обезбедат еднакви образовни можности за сите деца. Индивидуализираниот пристап подразбира способност на образовниот систем да го приспособува целокупниот процес на настава и учење кон потребите и способностите на секое дете. Дополнително, децата со попреченост имаат право на индивидуална поддршка за рамноправно учество во образовниот процес.

Член 7 на КПЛП ги обврзува државите да им ги обезбедат на децата со попреченост сите човекови права и фундаментални слободи „на еднаква основа со сите други деца“. При одлучувањето, државите и јавните институции треба примарно да се раководат од „најдобриот интерес на детето“. Член 9 посочува дека државите треба да им обезбедат

55 Види: Ibid1

56 Види: Конвенција за правата на детето, Достапно на https://www.unicef.org/magic/media/documents/CRC_macedonian_language_version.pdf

57 Види: Изјавата на УНЕСКО за образование засновано на посебни потреби од Саламанка (Изјавата од Саламанка) Достапно до https://www.unesco.de/fileadmin/medien/Dokumente/Bildung/Salamanca_Declaration.pdf

пристап на лицата со попреченост до, меѓу другото, училиштата „на еднаква основа со другите“, како и до информациите, интернетот и новите информациско-комуникациски технологии, кои имаат сè позначајна улога во образованието. Член 24 од КПЛП целосно се однесува на образованието и најнапред ги одредува главните цели на образовниот систем во поглед на децата и лицата со попреченост. Истиот член ги обврзува државите „да не ги исклучуваат по основа на попреченост“ децата и младите со попреченост „од општиот образовен систем“. Државите се должни да обезбедат „разумно приспособување кон индивидуалните потреби“ и „ефикасна индивидуална поддршка“ на децата со попреченост „во рамките на општиот образовен систем“. Наставата треба да се спроведува на „најсоодветни јазици, начини и средства за комуникација за поединецот“, вклучувајќи ги Браевата азбука и знаковниот јазик. Државите имаат обврска да обезбедат наставници оспособени за индивидуализирана поддршка на учениците со попреченост, „вклучувајќи наставници со попреченост“. Лицата со попреченост треба да имаат рамноправен пристап до „општото високо образование, стручна обука, образование за возрасни и доживотно учење“. Член 31 ги повикува државите-потписнички да „собираат соодветни информации, вклучувајќи и статистички и истражувачки податоци, со цел да обезбедат формулирање и спроведување на политиките за спроведување на оваа Конвенција“.

Слични се заложбите во Изјавата од Саламанка, каде што се предвидува дека децата и младите со попреченост „мора да имаат пристап до редовните училишта кои треба да ги задоволат нивните потреби применувајќи педагошки пристап насочен кон детето“. Овој документ експлицитно посочува дека вклучувањето на децата и младите со попреченост во редовното образование треба да биде правило, а не исклучок: „Фундаментален принцип на инклузивното училиште е дека сите деца треба да учат заедно, секогаш кога тоа е можно, без оглед на тешкотиите и различностите што би можеле да постојат. Инклузивните училишта мора да ги препознаат и да одговорат на различните потреби на нивните ученици, излегувајќи им во пресрет на нивните различни стилови и брзина на учење и обезбедувајќи квалитетно образование за сите, преку соодветни наставни планови и програми, организациска поставеност, наставни стратегии, примена на ресурси и преку партнерство со локалните заедници“.

Слични одредби содржи и КПД, која во член 23 предвидува: „...детето со интелектуална или физичка попреченост треба да ужива полн и достоинствен живот, во услови кои го обезбедуваат неговото достоинство, ја поттикнуваат самостојноста и го олеснуваат активното учество на детето во заедницата“. Истиот член го признава „правото“ на децата со попреченост „на посебна нега“ и, меѓу другото, предвидува дека тие треба да имаат „ефикасен пристап до образование“.

4.2. Национално законодавство и јавни политики

Уставот на РМ предвидува право на образование за сите, вклучувајќи ги и лицата со попреченост.

Основното, средното и високото образование се регулирани со посебни закони, кои, меѓу другото, го регулираат правото на образование на децата и младите со попреченост во рамките на соодветното образовно ниво. Не постојат закони кои специфично го регулираат инклузивното образование во целина или делумно; образованието на децата и лицата со попреченост е регулирано во рамките на законите кои се однесуваат на различни сегменти од образовниот систем. Ваквата определба на законодавецот да не предвиди посебни законски решенија кои се однесуваат на остварување на правото

на образование на децата и лицата со попреченост е, општо земено, во насока на вклучување на попреченоста во главните текови на јавните образовни политики. Сепак, постојат одредени недоследности, недоречености и неусогласеност на конкретните правни решенија поврзани со образованието на децата и лицата со попреченост, кои недоволно и/или несоодветно го афирмираат нивното право за образование во инклузивен образовен систем. Треба да се напомене дека согласно законската регулатива, во образовниот систем не се користи терминот „ученици со попреченост“, туку терминот „ученици со посебни образовни потреби“.

Во делот на **основното образование**, Законот за основното образование,⁵⁸ во член 2, став 1, одредува: „Секое дете има право на основно образование“. На прв поглед ова решение е целосно во согласност со релевантните меѓународни документи, но став 2 од истиот член, кој се однесува на забрана на дискриминација „во остварување на правата од основното воспитание и образование“, попреченоста не е наведена како основа на дискриминација. Ова решение е во спротивност со КПЛП и КПД, кои експлицитно ја препознаваат попреченоста како основа за дискриминација.

Член 6 ја обврзува државата да обезбеди „соодветни услови“ за учениците со посебни образовни потреби „во редовните и посебните основни училишта“, како и „индивидуална помош за стекнување на основното образование и воспитание“. Член 10, став 3, пак, предвидува дека учениците со посебни образовни потреби го остваруваат правото на образование во „посебни основни училишта и во посебни паралелки при редовните основни училишта“. Овие две одредби се (делумно) контрадикторни: Член 6 може да се разбере како обврска на државата да обезбеди целосна инклузивност на редовните основни училишта, согласно разбирањето на инклузијата во меѓународните документи. Од друга страна, член 10 речиси категорично ги упатува учениците со попреченост на посебните основни училишта или посебните паралелки при редовните основни училишта.

Слична недореченост постои во делот од законот кој се однесува на запишувањето ученици во основните училишта: Член 51, став 1, предвидува право на родителите на ученици со посебни образовни потреби сами да одлучат дали своето дете ќе го запишат во редовно или во посебно основно училиште „освен во случаите кога посебните образовни потреби на детето се такви што тоа треба да следи настава во посебно основно училиште“. Став 4 од истиот член предвидува „начинот и условите за запишувањето на учениците со посебни образовни потреби во основните училишта“ да бидат регулирани со подзаконски акт, донесен од министерот за образование и наука, а на предлог од Бирото за развој на образованието (БРО). Но, иако Законот за основното образование е донесен во 2009 година, ваков подзаконски акт сè уште не е усвоен.

Овие недоречености во Законот за основното образование и отсуството на предвидениот подзаконски акт го наметнуваат прашањето дали инклузијата на ученици со попреченост во редовното основно образование е само декларативна и по исклучок, наместо цврста системска определба на државата и обезбедено право за ученикот со попреченост и неговото семејство. Всушност, тековното решение остава простор за ан-блок постапување со учениците со посебни образовни потреби и нивна сегрегација во посебните основни училишта, наместо индивидуализирани решенија за сите ученици, како што предвидуваат меѓународните документи.

58 Види: Закон за основното образование, „Службен весник на Република Македонија“, број 103/2008, 33/10, 116/10, 156/10, 18/11, 51/11, 6/12, 100/12, 24/13, 41/14, 116/14, 135/14, 10/15, 98/15, 145/15, 30/16, 127/16 и 67/2017. Достапно на http://www.mon.gov.mk/images/documents/zakoni/zakon_z_a_osnovno-25-02-2015.pdf

Член 15-в, став 1, кој ја пропишува збирката податоци што основното училиште ја води за своите ученици, предвидува, меѓу другите податоци, евиденција и за „посебната образовна потреба“ на ученикот.

Член 30, став 1, предвидува учениците со посебни образовни потреби вклучени во посебните училишта и посебните паралелки во редовните основни училишта да работат според посебни наставни планови и програми, кои ги утврдува министерот за образование и наука, на предлог од БРО. Во овој дел недостига експлицитна обврска посебните наставни планови и програми да бидат со еднаков квалитет и поврзани со оние во редовните основни училишта, со што би се избегнала можноста учениците со посебни образовни потреби вклучени во посебни училишта и паралелки да се стекнуваат со пониски знаења и вештини од нивните врсници.

На позитивната страна, став 2 од истиот член одредува дека „за учениците ...задолжителните и изборните предмети се реализираат со приспособени програми според нивните посебни образовни потреби“. Иако во овој став се забележува одредена номотехничка непрецизност, тој нуди можност за индивидуализација на наставната програма за сите ученици со попреченост, без оглед дали следат настава во посебните или во редовните училишта и паралелки. Оваа можност е дополнително утврдена со член 51, став 2, кој предвидува обврска на редовните основни училишта кои вклучуваат ученици со посебни образовни потреби да формираат мултидисциплинарни инклузивни тимови, во кои задолжително учествува и родителот на ученикот и, по потреба, неговиот лекар. Обврска, пак, на инклузивниот тим е да изготви индивидуален образовен план за ученикот, т.е. да го приспособи наставниот план и програма според способностите и состојбата на ученикот (член 51, став 3). Сепак, формата и содржината на индивидуалниот план не се предвидени ниту директно во законот ниту преку подзаконски акти кои би се донеле дополнително. Слично, ниту одредбите од законот од глава VI Оценување на постигањата и напредувањето на учениците (членови 65-76) не содржат одредби за оценувањето на учениците со посебни образовни потреби според индивидуален образовен план.

Член 42, став 9, предвидува „во паралелките во кои има ученици со посебни образовни потреби може да се ангажира и дефектолог“, но одредбата не е од императивен карактер и не е наведено каква би била улогата на ангажираниот дефектолог. Исто така, дефектолог се споменува како дел од стручните соработници во основните училишта кои ја извршуваат воспитно-образовната работа во член 77, став 1. Улогата на дефектологот не е поблиску определена, но Правилникот за основните професионални компетенции по подрачја на стручниот соработник во основните и во средните училишта индиректно посочува дека неговите клучни обврски вклучуваат: процена на образовните потреби на учениците со посебни образовни потреби, следење на ефектите од примената на индивидуалниот план, непосредна поддршка на учениците, поддршка на наставниците во смисла на избор на методи, техники и средства за работа со ученици со посебни образовни потреби и нивното оценување и советување на родителите на ученици со посебни образовни потреби.

Член 61, став 2, од законот предвидува бесплатен превоз за сите ученици со посебни образовни потреби „без оглед на оддалеченоста на нивното место на живеење до основното училиште“. Ова претставува дополнителна поддршка за учениците со попреченост, со оглед дека ваква погодност е предвидена исклучиво за оние ученици без попреченост чие живеалиште е оддалечено најмалку два километри од училиштето. Надоместокот за транспортен трошок е оставено да биде дорегулиран со подзаконски

акт, кој не е изготвен од страна на МОН. Три члена (104, 105 и 116) се однесуваат на учебниците, но забележливо е отсуството на одредби кои ја одредуваат пристапноста на учебниците, како на пример печатени копии на Браево писмо или е-пристапни електронски документи согласно меѓународните стандарди за веб-пристапност.⁵⁹

Средното образование, главно регулирано со Законот за средното образование,⁶⁰ е далеку помалку инклузивно: Законот не ја предвидува попреченоста како можна основа за дискриминација (член 3, став 3). Член 9-в, став 1, кој ја пропишува збирката податоци што средното училиште ја води за своите ученици, предвидува, помеѓу другите податоци, евиденција и на „посебната образовна потреба“ на ученикот. Член 32 предвидува дека средното образование се остварува преку планови и програми за, меѓу другото, „средно образование за ученици со посебни образовни потреби“ (алинеја 4). Член 33, став 1, обезбедува право на запишување во средно гимназиско училиште за „редовни ученици кои завршиле основно образование“; член 34, став 1, пак, обезбедува право на запишување во средно стручно училиште за „редовни и вонредни ученици кои завршиле основно образование“. Учениците со посебни потреби воопшто не се споменати во одредбите што се однесуваат на запишувањето ученици во редовното средно образование. Член 39, став 1, предвидува дека во средното образование „за ученици со посебни образовни потреби се формираат ученици според сообразени програми за соодветни занимања, односно образовни профили или за работно оспособување“. Дополнително, член 40, став 1, одредува дека во „средното образование за ученици со посебни образовни потреби се вклучуваат ученици кои се евидентирани и распоредени според видот и степенот на пречките во развојот“. Кога овие две одредби ќе се погледнат заедно, се чини дека децата и младите со попреченост кои имаат соодветна документација за својата попреченост се упатуваат кон посебните средни училишта. Кога ќе се земе предвид дека посебното средно образование ги оспособува своите ученици за ограничен број професии („кои не кореспондираат со пазарот на трудот“),⁶¹ може да се смета дека овие решенија ја поттикнуваат сегрегацијата на учениците со посебни образовни потреби, намалувајќи ги можностите овие ученици во иднина да обезбедат вработување на отворениот пазар на трудот. Оттука, потребни се подобрувања во две насоки – децата со попреченост што помасовно да се запишуваат во редовното образование, а, од друга страна, потребно е модернизирање на наставните планови и образовните програми според кои се изведува наставата во посебните училишта.

Истиот член (40), став 2 и 3 предвидуваат обврска за формирање инклузивен тим и подготовка на индивидуален образовен план со слично решение како она од Законот за основно образование, но само за учениците запишани во средно образование за ученици со посебни потреби (т.е. „за учениците од ставот 1“).

Слично сегрегирачко решение е предвидено и во поглед на превозот. Имено, член 41, став 5, предвидува дека ученикот со посебни образовни потреби и лицето за негова придружба „имаат право на бесплатен превоз без оглед на оддалеченоста на нивното место на живеење до државното средно училиште во кое ученикот е запишан и ја посетува наставата“. Она што го ограничува ова право само за учениците вклучени во средно образование за ученици со посебни образовни потреби се: член 2, став 3, кој одредува дека државни средни училишта се основаат за „одредени категории ученици за кои државата има посебен интерес“; и особено член 111 поименично ги вклучува

59 За детали види: Web Accessibility Guidelines.

60 Закон за средното образование, „Службен весник на РМ“, број 44/95, 24/96, 34/96, 35/97, 82/99, 29/2002, 40/2003, 42/2003, 67/2004, 55/2005, 113/2005, 35/2006, 30/2007, 49/2007, 81/2008, 92/2008, 33/10, 116/10, 156/10, 18/11, 51/11, 6/12, 100/12, 24/13, 41/14, 116/14, 135/14, 10/15 98/15, 145/15, 30/16, 127/16 и 67/2017

61 Види: „Холистички извештај за лицата со попреченост во Македонија“, Отворете ги прозорците, Скопје 2015,

Доступно на < http://openthewindows.org/sites/default/files/O_holisticki_izvestaj_z_a_licata_so_poprechenost_vo_makedonija-mk.pdf

посебни училишта во категоријата државни средни училишта.

Член 59, став 1, одредува дека дефектолог може да биде дел од „стручните соработници“ во средните училишта кои ја остваруваат „воспитно-образовната работа“. Детални насоки за потребните компетенции на дефектологот во средното образование се дадени во веќе споменатиот Правилник за основните професионални компетенции по подрачја на стручниот соработник во основните и во средните училишта (исти како оние за дефектолозите во основното образование).

Што се однесува до **високото образование**, Законот за високото образование,⁶² во член 7 одредува дека државјаните на РМ имаат „под еднакви услови право на образование на високообразовните установи“. Член 108, став 1, предвидува дека на високообразовните установи „може да се запише лице кое положило државна матура или меѓународна матура“. Ова решение автоматски ги исклучува учениците што посетувале средно образование за ученици со посебни образовни потреби, а кои не полагаале државна матура. Став 4 од истиот член содржи антидискриминациска одредба, кој, во однос на кандидатите за запишување на високообразовна установа, забранува дискриминација по основа на, помеѓу другото, „инвалидност“.

Член 87, став 3, пропишува дека јавните високообразовни установи не наплаќаат партиципација од, меѓу другото, „лица од прв и втор степен на инвалидност“, туку овие средства ќе паднат на товар на буџетот на РМ (став 4).

Член 150, став 4, одредува дека студентите „што се без родители, слепи, глуви, инвалиди од прва и од втора група, мајки со деца до шестгодишна возраст и хоспитализираните имаат право на посебни погодности утврдени со статутот на високообразовната установа“. Со тоа, евентуалните други погодности за студентите со попреченост, надвор од ослободувањето од обврската за партиципација на јавните високообразовни институции, се оставени да бидат утврдени од страна на самата високообразовна установа.

Истиот член 150 ги одредува правата за сите студенти, кои вклучуваат, меѓу другото, право на користење на просторот, како и универзитетските објекти за спортска и културна дејност и услугите на студентскиот стандард и слично, „под еднакви услови“. Сепак, правото на студентите со физичка попреченост да ги остварат своите права зависи од пристапноста на објектите и внатрешните простории на високообразовните институции, опремата, учебниците и други материјали, комуникациско-информацииската технологија итн. Пристапноста, пак, не е спомената помеѓу условите што треба да бидат исполнети за да се основа и акредитира високообразовна установа (главно регулирано во рамките на Глава четврта: Основање и престанок на високообразовна установа).

Останатите законски решенија што ја регулираат сферата на образованието (како, на пример, Законот за стручно образование и обука,⁶³ Законот за образование на возрасните,⁶⁴ Законот за учебници во основно и средно образование,⁶⁵ Закон за педагошка служба,⁶⁶ Закон за просветната инспекција,⁶⁷ Закон за ученичкиот стандард)⁶⁸ не содржат одредби кои ја поттикнуваат инклузијата на деца, млади или возрасни лица со попреченост. За илустрација, Законот за учебници во основно и во средно образование не предвидува обврска за обезбедување учебници во пристапна форма (пример, на Браево писмо или во е-пристапна форма, согласно меѓународните стандарди за веб-пристапност).⁶⁹ Ниту еден од овие разгледувани закони не содржи антидискриминациски одредби. Сепак, дискриминацијата во образованието е забранета преку Законот за

спречување и заштита на од дискриминација,⁷⁰ со кој се обезбедува спречување и заштита од дискриминација во остварувањето на правата загарантирани со Уставот, законите и ратификуваните меѓународни договори.

Иако **предучилишното образование** не е под формална надлежност на МОН, тоа е дел од севкупниот образовен систем и е вклучено во оваа анализа. Предучилишното образование е регулирано со Законот за заштита на децата,⁷¹ кој, утврдувајќи ги принципите на кои се заснова законот во член 4, експлицитно ја вклучува „заштитата на најдобриот интерес на детето“. Во член 7 е утврдено дека згрижување и воспитување на деца од предучилишна возраст е еден од облиците на заштита на децата. Член 11 дефинира дека дете, во смисла на овој закон, се смета „секое лице до наполниети 18 години, како и лице со пречки во телесниот и менталниот развој до наполниети 26 години“. Ваквиот исклучок е направен со цел да се обезбеди дополнителна заштита на младите со попреченост до навршени 26 години. Член 12 забранува каква било форма на дискриминација, вклучувајќи врз основа на, помеѓу другото, „онеспособеност“. Иако употребениот термин (онеспособеност) не е соодветен и произлегува од застарениот медицински модел на попреченост, сепак, позитивно е што оваа антидискриминациска одредба забранува дискриминација по асоцијација, т.е. забранува дискриминација не само кон децата со попреченост (онеспособеност) туку и кон нивните родители, односно старатели. Исто така, член 13 предвидува забрана на директната и на индиректната дискриминација, при што член 14 содржи прецизни дефиниции за двата вида, каде што листата на основи е отворена („расна, етничка и друга припадност“).

Кога станува збор за згрижување и воспитување деца од предучилишна возраст, член 57, став 1, дефинира дека таа дејност се остварува преку детските градинки. Гледано во корелација со антидискриминациските одредби, јасно е дека градинките ги обезбедуваат своите услуги и за децата со попреченост. Во овој контекст, член 60, став 9, предвидува „органот на управување детска градинка да посветува внимание и да ги следи состојбите по однос на приемот на децата со пречки во развојот, односно за социјално-економските услови во семејството“. Ова решение потврдува дека за децата со попреченост е обезбеден законски пристап до детските градинки, при што дополнителното внимание на „органот на управување“ би требало да се сфати во насока на обезбедување дополнителна поддршка за нив. Член 64 го определува бројот на деца што може да бидат вклучени во рамките на една група во детската градинка. Став 4 од истиот член предвидува можност за намалување на вкупниот број деца во една група за две деца, доколку во неа се вклучи „едно дете со лесни пречки во менталниот развој или телесна попреченост“.

62 Закон за високото образование, „Службен весник на РМ“, број 35/2008, 103/2008, 26/2009, 83/2009, 99/2009, 115/10, 17/11, 51/11, 123/12, 15/13, 24/13, 41/14, 116/14, 130/14, 10/15, 20/15, 98/15, 145/15, 154/15, 30/16 и 127/2016.

63 Закон за стручно образование и обука.

Достапно на http://www.csoo.edu.mk/eng/images/stories/zakon_z_a_strucno_obrazovanie_i_obuka.pdf

64 Закон за образование на возрастните

Достапно на <http://www.mon.gov.mk/images/documents/zakoni/Zakon%20za%20obrazovanie%20za%20vozrasnite%202014v2.pdf>

65 Закон за учебници во основно и во средно образование,

Достапно на http://www.mon.gov.mk/images/documents/zakoni/zakon_z_a_ucebnici_26-02-2016.pdf

66 Закон за педагошка служба,

Достапно на <http://www.mon.gov.mk/images/documents/zakoni/Zakon%20za%20pedagogshka%202014v2.pdf>

67 Закон за просветната инспекција,

Достапно на <http://www.mon.gov.mk/images/documents/zakoni/Zakon%20za%20prosvetna%20inspekcija%202014v2.pdf>

68 Закон за ученичкиот стандард,

Достапно на <http://www.erisee.org/downloads/2013/2/Law%20on%20student%20standard%202011%20MK.pdf>

69 За детали види: Web Accessibility Guidelines.

70 Закон за спречување и заштита на од дискриминација,

Достапно на http://www.mtsp.gov.mk/WBStorage/Files/diskriminacija_konsolidiran.pdf

71 Закон за заштита на децата, „Службен весник на РМ“, број 23/13, 12/14, 44/14, 144/14, 10/15, 25/15, 150/15, 192/15 и 27/16.

Од друга страна, член 65 дополнително ја разјаснува можноста за вклучување „деца со пречки во менталниот развој или телесна попреченост“ во градинките. Притоа, став 2 одредува дека во оваа категорија деца спаѓаат: „слепи и слабовидни деца, глуви и наглуви деца, деца со пречки во говорот, деца со телесна инвалидност, како и деца со тешкотии во однесувањето и личноста“. Став 3 предвидува дека згрижувањето и воспитувањето деца „со лесна попреченост во менталниот развој и телесна попреченост кои имаат потреба од приспособено изведување на програмите за предучилишни деца со дополнителна стручна помош или со приспособени програми се организира во редовните групи. Став 4 предвидува можност да се формираат „посебни групи“ за децата со „умерена попреченост во менталниот развој или телесна попреченост“ кои работат „според посебните програми“.

Оттука, може да се заклучи дека тековното законско решение за вклучување деца со попреченост на предучилишна возраст е инклузивно и јасно.

Конечно, клучните одредници на идните **јавни образовни политики** се поместени во Сеопфатната стратегија за образование 2016-2020, која во моментот на завршување на подготовката на оваа анализа е во фаза на нацрт.⁷² Значајно е да се одбележи дека подготовката на овој документ започна во партиципативен процес, вклучувајќи дебати за образованието на учениците и студентите со посебни образовни потреби и учество на претставници на релевантни граѓански организации.

Визијата на документот е „да се обезбеди сеопфатно и инклузивно образование, насочено кон ученикот/студентот, со современи програми што овозможуваат идните генерации да се стекнат со знаења, вештини и компетенции согласно потребите на демократско мултикултурно општество, пазарот на трудот и новите предизвици во глобалниот научно-технолошки амбиент“. Еден од петте приоритети е „подобрување на инфраструктурата на образовниот систем, вклучително градбите, опремата, наставните и супортивните технологии,⁷³ со цел да се обезбеди пристојна средина за учење во целина и вклучување на учениците и студентите со посебни образовни потреби“.

Позначајните предвидени мерки ги вклучуваат следните:

Во делот на предучилишното образование е предвидено да бидат обезбедени 20 целосно инклузивни детски градинки, со целосно обезбедена пристапност и соодветен стручен тим, вклучувајќи дефектолог и логопед. Планирана е изработка на приспособени дидактички материјали („за деца со најмалку три вида попреченост“) на сите јазици на кои се изведува наставата. Исто така, до крајот на 2017 година се предвидува воспоставување „процедура за носење одлуки за вклучување/невклучување деца со пречки во развојот во редовните градинки/групи“. Исто така, се предвидуваат информативни национални и регионални кампањи за зајакнување на поддршката на јавноста за инклузивно предучилишно образование, кои би се спровеле до 2020 година. Во основното образование се предвидува 10 основни училишта да бидат целосно пристапни до крајот на 2020 година, како и воспоставување систем за поддршка на учениците со посебни образовни потреби. До 2018 година се предвидува подобрување на системот за финансирање на јавните основни училишта, на начин што ќе обезбеди ефикасна и наменска употреба на буџетските средства за учениците со посебни образовни потреби. Исто така, предвидено е зајакнување на капацитетите на основните училишта за работа со ученици со посебни образовни потреби преку изработка на

72 Сеопфатната стратегија за образование 2016-2020 – прв нацрт, 27/16.

73 Се мисли на асистивна технологија, термин што во документот се користи како синоним. Потребно е термилошко воедначување и примена на веќе прифатениот термин „асистивна технологија“.

соодветни инструменти и обуки за наставниците (најмалку 70% од нив да се обучени за работа со ученици со попреченост до 2020 година), зајакнување на стручните тимови преку обуки, како и формирање инклузивни тимови во сите основни училишта во земјата.

Слични мерки се предвидени и за поттикнување на инклузивноста на средното образование. За илустрација, се предвидува дека до крајот на 2020 година пет средни училишта ќе ги исполнуваат сите стандарди во поглед на физичката пристапност. Исто така, се предвидува „воспоставување механизам за вклучување на децата со посебни образовни потреби во редовното средно образование“, за што се предвидува формирање работна група која ќе работи на измени на правната рамка.

Подобрувањето на инклузивноста на високото образование се планира да биде остварено преку три групи мерки: воспоставување правна рамка за учење на далечина (distance learning), обезбедување физичка пристапност на зградите на високообразовните институции и подобрување на физичката пристапност на студентските домови до 2020 година (50% од домовите се очекува да ги подобрат условите што ги нудат за сите студенти и, во рамките на тој напор, да се обезбеди физичка пристапност). Воспоставувањето систем за учење на далечина ќе биде направено преку формирање посебна работна група, која треба да обрне внимание на обезбедувањето е-пристапни учебници⁷⁴ и други потребни материјали за студентите со попреченост и соодветен пристап до асистивна технологија.

Предвидени се и мерки за обезбедување инклузивност на системите за неформално образование и образование за возрасни, како, на пример, приспособување на (дел од) програмите за неформална обука за лицата со попреченост, обуки за лица со попреченост според приспособените програми и сл.

Значајно е да се нагласи дека стратешкиот план содржи прецизни мерки, индикатори и извори на верификација, временски рокови, одговорни актери и, можеби најзначајно, предвидени средства (главно од државниот буџет, претпристапната помош од ЕУ, како и донации од други меѓународни донатори и кредитори, како, на пример, Светската банка за обнова и развој). Фактот дека стратегијата се изработува во координација и со поддршка од меѓународните актери ги подобрува можностите за нејзино спроведување. На негативната страна, поради политичката криза во земјата, самото усвојување на стратегија веќе доцни, поради што во најмала рака е потребно ревидирање на предвидената временска рамка.

4.3. Наоди од теренското истражување

Иако правната рамка, со одредени недоследности истакнати погоре, не ја попречува инклузијата на лицата со физичка попреченост (и попреченост воопшто) во образовниот систем, сепак, лицата со физичка попреченост се соочуваат со тешкотии при остварувањето на своите права за пристап до редовно и квалитетно образование. Во пракса, лицата со попреченост се недоволно вклучени во образовниот процес, особено во редовното образование. Тоа може да се илустрира преку следните податоци на МОН поврзани со бројот на лица со попреченост вклучени во редовното и во посебното основно образование:⁷⁵ 471 ученик со посебни образовни потреби или 0,25% од вкупно 188.361 ученик во редовните основни училишта во учебната 2014/15; 707 ученици

⁷⁴ За детали види: Web Accessibility Guidelines

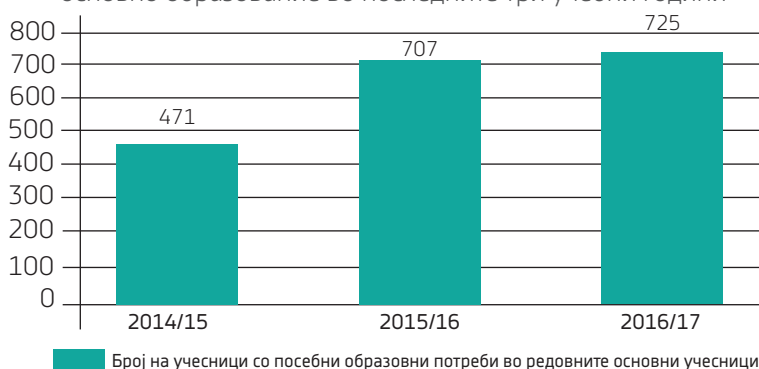
⁷⁵ Одговор на МОН на Барањето за пристап до информации од јавен карактер број 03-273/2 од 21.4.2017 година, поднесено за потребите на ова истражување.

со посебни образовни потреби или 0,38% од вкупно 185.119 ученици во редовните основни училишта во учебната 2015/16; и 725 ученици со посебни образовни потреби во учебната 2016/17 (во моментот на подготовка на овој извештај не е достапен податок за вкупниот број ученици на крајот од учебната година).

Од добиените податоци забележлив е трендот на пораст на бројот на ученици со посебни образовни потреби вклучени во редовното основно образование, според евиденцијата на МОН. Нема официјално објаснување за очигледното зголемување ако се споредат учебната 2014/15 и 2015/16, што веројатно се должи на подобрувањето на евиденцијата на ученици со посебни образовни потреби од страна на училиштата (со оглед дека станува збор за обврска воведена во 2012 година).⁷⁶

МОН „не води податоци за видот на попреченоста на учениците запишани во редовните основни училишта бидејќи, согласно позитивните законски прописи, не е задолжително при упис да се приложи наод, мислење и оцена за специфичните потреби на ученикот“.⁷⁷

Графикон 12. Број на ученици со посебни образовни потреби во редовното основно образование во последните три учебни години

За споредба, во својот извештај од 2016 година⁷⁸ НП утврдил значително поголем број на ученици со попреченост во редовното основно образование – 1.902 ученика со посебни образовни потреби (без да се земат предвид посебните паралелки). Извештајот наведува дека овие бројки „мора да се прифатат со резерва“, со оглед дека училиштата применуваат различна методологија во поглед на одредувањето на посебните образовни потреби (т.е. попреченоста) на своите ученици, вклучувајќи процена од страна на наставниците и на училишната стручна служба. Сепак, оваа значителна разлика помеѓу официјалната евиденција на МОН и доставените податоци од редовните основни училишта до Канцеларијата на НП укажува на потребата да се подобрат идентификацијата и евиденцијата на учениците со посебни образовни потреби, согласно препораките од КПЛП.

Бројот на ученици со посебни образовни потреби вклучени во посебните основни училишта е релативно стабилен, иако и таму се забележува одреден раст:⁷⁹ 422 ученици со посебни образовни потреби во учебната 2014/15; 431 ученик со посебни образовни потреби во учебната 2015/16; и 451 ученик со посебни образовни потреби во учебната 2016/17 година.

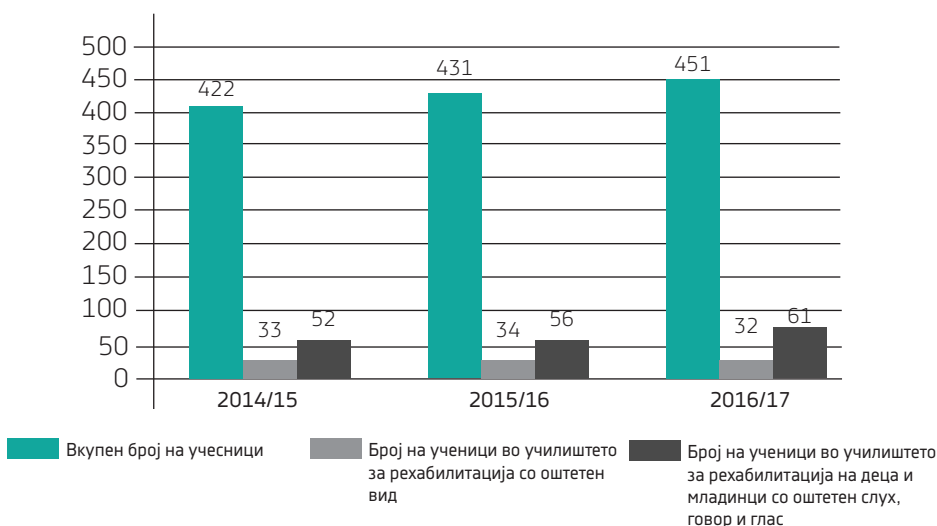
⁷⁶ Закон за измени и дополнувања на Законот за основното образование, „Службен весник на РМ“, број 100/12

⁷⁷ Цитирано според Одговорот на МОН на Барањето за пристап до информации од јавен карактер број 03-273/2 од 21.4.2017 година

⁷⁸ Кон инклузивно образование – Извештај од спроведеното истражување за вклученоста на децата со посебни образовни потреби во редовното основно образование, Народен правобранител, Скопје, 2016, пристапено во јули 2017

⁷⁹ Одговор на МОН на Барањето за пристап до информации од јавен карактер број 03-273/2 од 21.4.2017 година, поднесено за потребите на ова истражување.

Графикон 13. Број на ученици со посебни образовни потреби во посебните основни училишта во последните три учебни години

Доколку кумулативно се погледнат бројките за ученици со посебни образовни потреби вклучени во основното образование, и редовното и посебното, за учебната 2015/16 година,⁸⁰ се доаѓа до вкупна бројка од 1.138, што кумулативно претставува 0,61% од вкупниот број ученици. Во отсуство на официјални податоци за бројот на деца со попреченост, како основа може да се земе процената на (СЗО) дека лицата со попреченост (каква било попреченост) сочинуваат најмалку 10% од вкупното население. Во таков случај, неминовно се отвораат прашањата за опфатот на децата со попреченост воопшто во системот за основно образование, и способноста на образовниот систем да ги идентификува, евидентира и следи вклучените ученици со посебни образовни потреби. Тоа е основата за обезбедување индивидуализирана поддршка и помош, но и за планирање и следење на јавните образовни политики насочени кон поттикнување на инклузивноста на образованието.

“Образованието е основа. Образовните програми треба да се прилагодат на способностите на различни категории лица со попреченост. Не постои никаков систем за детектирање и поддршка на млади таленти со попреченост. Тоа мора да се промени”.

(Изјава на учесник во фокус-група)

“Во последната деценија средното образование е задолжително, но пристапот не е воопшто подобрен. Задолжителноста на образованието е обврска на државата да обезбеди инклузивно средно образование. Не смее работите да зависат од тоа каков човек е директорот на училиштето”.

(Изјава на учесник во фокус-група)

Самото запишување на учениците со посебни образовни потреби во редовното образование, во кој било степен, е идентификувано како предизвик од страна на лицата со физичка попреченост, родителите на деца и млади со физичка попреченост

80 Последната учебна година за која има податоци за вкупниот број ученици во основното образование во моментот на подготовка на оваа анализа – јули 2017 година.

и претставниците на граѓанските организации вклучени во истражувањето. Дел од основните и средните училишта ја користат недореченоста на правната рамка (во поглед на запишувањето како изговор за да одбијат упис на ученик со посебни образовни потреби) и немањето соодветни услови за да не прифатат да запишат дете со попреченост. Забележани се случаи кога претставници на училиштата им посочувале на родителите дека подобри услови постојат во други редовни или во посебните училишта. Се чини дека ставот на училиштето во голема мера зависи од ставот кон попреченоста на раководството, стручните тимови и наставниците. Родителите, исто така, честопати не знаат каде соодветно да се информираат за можностите за избор помеѓу редовно и посебно училиште, особено кога станува збор за основното образование, за своите деца.

„Не сакавме детето да оди во посебно училиште. Го запишавме прво во нашето основно училиште, од Илинден сме, ама таму немаа пристапна рампа. Децата го исмејуваа син ми. Немаа никаква програма за работа со него, наставничката ми велеше ‘ние ќе боиме, неговите способности се дотука’... Потоа една организација, Ластовица, ни препорача да одиме во Златан Сремац, заради развој на говорот и сметаа дека таму подобро ќе се социјализира, па го префрливме“.

(Изјава на учесничка во фокус-група – мајка на дете со тешкотии во говорот и корисник на инвалидска количка).

“Ни го посочија Димо Хаџи Димов како инклузивно училиште. Таму ни рекоа дека само деца што живеат во Општина Карпош можат да се запишат. Потоа отидовме во Песталоци, па во Кочо Рацин, па во старото Ленин... Секаде велее дека имаат многу деца и ниедно училиште не беше пристапно. Повторно се вративме во Песталоци, директорката нè праќаше на тестови, вкупно четири. Сите тестови беа ок, но директорката не сакаше да ја прими. Тогаш побаравме доказ од училиштето дека другите деца ги направиле истите четири тестови, се заканивме дека ќе ги информираме медиумите, па буквално преку расправија го запишавме девојчето во школо. За казна дадоа училница на третиот кат. Во средно В. се запиша во Кочо Рацин, само затоа што објектот е приземен... Запишувањето на факултет мина нешто полесно, веќе сме искусни“.

(Изјава на учесник во фокус-група – татко на дете со тешкотии во говорот и корисник на инвалидска количка)

„По јавното средно училиште, отидовме во едно приватно средно. Директорката воопшто не нè прими – немале услови. Во другото приватно беше прескапо. На крај отидовме во трето приватно училиште и го запишавме. Таму прво ни рекоа дека школарината е 1.500 евра годишно, ама кога дојдовме формално да се запише, ни побараа 2.500 евра, ветувајќи дека ќе обезбедат поддршка и ‘ментор’. Се сложивме. Менторот дојде дури во април, но тој беше еден од редовните професори, немаше никаков посебен образовен план ни пред менторот, ни после неговото вклучување, сè моравме дома да учиме. На крај дури и отворено ни рекоа ‘1.000 евра плаќате зашто ве прифативме“.

(Изјава на учесничка во фокус-група – мајка на дете со физичка попреченост).

„Директорката не го прими син ми. Тоа беше истата градинка каде што одеше сестра му, се познававме. ‘Немаме искуство, што ако му се случи нешто?’, ми велеше. Потоа отидовме во една градинка во Капиштец, таму беше одлично“.

(Изјава на учесничка во фокус-група – мајка на дете со физичка попреченост)

Пристапноста, поточно непристапноста, на училишните објекти и внатрешните простории и на редовните и на посебните училишта и високообразовни институции дополнително го отежнува пристапот до образование за лицата со физичка попреченост.

“Бадијала високото образование ми беше без пари кога има скали и не запишав факултет”.

(Изјава на учесник во фокус-група)

МОН нема тело (комисија) што следи дали и во колкава мера се исполнети стандардите за пристапност на образовните институции, сметајќи дека „нема надлежност“, сметајќи дека тоа прашање е регулирано со Законот за градење. Дополнително, со започнувањето на децентрализацијата во 2005 година, обезбедувањето пристапност во редовните основни и средни училишта (со исклучок на државните, т.е. посебните) е обврска на општините.⁸¹ Во периодот од 2014 до 2016 година МОН извршило две интервенции во посебните училишта во вкупна вредност од над 100 илјади евра: санација на санитарните јазли и замена на столарија во Државното училиште за рехабилитација на младинци и деца со оштетен вид „Димитар Влахов“ и санација и адаптација на крило од ученички дом со санација на санитарните јазли во Центарот за образование и рехабилитација „Партение Зографски“, обете од Скопје.⁸² МОН, исто така, нема посебна буџетска ставка за подобрување на физичката пристапност на образовните институции, туку ваквите активности „ги спроведува во рамките на програмите за изградба и реконструкција на основни и средни училишта“.⁸³ Во периодот од 2014 до април 2017 година, МОН изградило девет нови училишни згради (седум основни и две средни училишта) и доградило четири (три основни и едно средно училиште), притоа обезбедувајќи „услови за деца со посебни образовни потреби“.⁸⁴

Во недостиг на официјален сеопфатен преглед на пристапноста на објектите на образовните установи, два јавно достапни извештаи од истражувања на национално ниво во основното⁸⁵ и средното⁸⁶ образование илустрираат дека ова прашање не е соодветно решено, дури и со наведените интервенции од МОН.

Графикон 14. Процент (%) на училишта според физичката пристапност

81 Наведено согласно Одговорот на МОН на Барањето за пристап до информации од јавен карактер број 03-273/2 од 21.4.2017 година, поднесено за потребите на ова истражување.

82 Наведено согласно Одговорот на МОН на барањето за пристап до информации од јавен карактер број 03-273/2 од 21.4.2017 година, поднесено за потребите на ова истражување.

83 Одговор на МОН на барањето за пристап до информации од јавен карактер број 03-273/2 од 21.4.2017 година, поднесено за потребите на ова истражување.

84 Одговор на МОН на барањето за пристап до информации од јавен карактер број 03-273/2 од 21.4.2017 година, поднесено за потребите на ова истражување.

85 Извештај од истражување: Примена на асистивната информатичка технологија во редовните основни училишта во РМ, тек-овни состојби и потреби, Отворете ги прозорците, Скопје, 2011 година.

86 Извештај од истражување: Средните училишта во Македонија и асистивната технологија, Отворете ги прозорците, Скопје, 2014 година.

Фактот дека значително поголем процент редовни средни училишта имале пристапна влезна рампа во 2014 година (44,4%) наспроти редовните основни училишта во 2011 година може да се гледа позитивно, во смисла на тоа дека институциите засилено се обидуваат да обезбедат физичка пристапност барем на влезот од училиштата.

Треба да се напомене дека при обезбедувањето физичка пристапност треба да се обрне внимание на стандардите, кои училиштата (и другите надлежни институции) се чини не ги познаваат доволно. Илустративен е примерот на едно семејство на дете со попреченост од Скопје кое самото ги сносело трошоците за приспособување на еден од училишните тоалети. По извесен период, во училиштето започнал реконструктивен градежен зафат, вклучувајќи санација на тоалетите. Но и при реконструкцијата, финансирана од општината, повторно не биле предвидени пристапни тоалети. Мајката упорно инсистирала во општината и успеала да издејствува да се обезбедат пристапни тоалети во училиштето.

„Потоа општината ги реконструира тоалетите. Пристапноста повторно не беше решена, но јас им ‘стојам на глава’, се ‘инаетев’, ги надгледувам мајсторите и им кажувам што да прават и дури тогаш ги направија како што треба. После еден од вработените во училиштето ми рече ‘кога ќе си одите од кај нас, ако немаме други вакви деца, можеби ќе го вратиме тоалетот каков што беше’“.

[Изјава на учесничка во фокус-група – мајка на ученик со попреченост].

Особено зачудувачки е фактот дека физичката пристапност не е соодветно обезбедена во сите посебни училишта. За илустрација може да послужи фактот дека Специјалното основно училиште „Златан Сремац“ во Скопје нема пристапна влезна рампа, ниту физичка обезбедена пристапност на внатрешните простории, вклучувајќи ги и тоалетите и катовите. Според образложението што го добиле родителите, зградата е заштитен споменик на културата и не се дозволени интервенции кои би го нарушиле нејзиниот изглед. Уште позагрижувачки е што ваквата состојба довела до коруптивни практики кај некои од вработените, кои бараат редовен месечен финансиски надомест од родителите за да им помогнат на нивните деца да се движат низ зградата за време на наставата.

„Златан Сремац нема пристапна рампа. Објектот на училиштето бил споменик на културата и е ставен под заштита и поради тоа не можел да се реконструира. Едвај успеавме да ги убедиме да стават држач за скалите. На чистачката плаќам по 2.500 денари месечно за му биде негувателка на син ми, да му помогне да оди во тоалет, при јадење... Но дури ни така чистачката не сака да го изнесе моето дете надвор на одмор или да го качи горе на кат, или да му смени пелена. Ова со плаќањето им е познато на сите во училиштето – самите луѓе од училиштето те советуваат да им плаќаш на чистачките“.

[Изјава на учесничка во фокус-група – мајка на ученик во наведеното училиште]

Од анализираниите училишта, 74,3% користат компјутери во наставниот процес, меѓутоа, само 40,8% од учениците со попреченост користат компјутер на еднаква основа со другите ученици во голема мера поради неадаптираноста на компјутерската опрема (асистивен уред) и софтверското приспособување.

„Во училиштата е присутна изолација на децата со хендикеп поради ниското ниво на свест кај останатите деца, но и поради немање асистивна технологија и опрема потребна за работа со децата со хендикеп. Часовите по физичка култура мора да важат и за децата со хендикеп, во моментот тие се исклучени од оваа настава“.

[Изјава на учесничка во фокус-група]

Децата со попреченост вклучени во редовното основно образование често не го завршуваат основното образование, туку се школуваат само неколку години, со тоа што некои деца продолжуваат со школувањето во посебните училишта, а некои воопшто и не продолжуваат. Како најчеста причина за предвременото напуштање на основното образование се барањата на родителите нивното дете да го прекине школувањето, но голем е и бројот на деца што го напуштиле образованието поради влошување на здравствената состојба и немањето услови и можности за натамошно школување во редовниот образовен систем. Исто така, дел од децата го напуштаат редовното образование и поради отпор на родителите на другите деца, отпор на наставниците или неприфаќањето од другите ученици.

“Поради местото на живеење и далечината на училиштата, а немаше превоз, не се запишав во средно училиште. Но, превозот за лицата со хендикеп (посебно во количка) е проблем за сè, а не само за во училиште”.
(Изјава на учесник во фокус-група)

“Посебно основно училиште за слепи деца има само во Скопје. „Го вадиме детето од биолошкото семејство на 6 години – тоа е кршење на правата”.
(Изјава на учесничка во фокус-група)

“Потребни се сервиси за поддршка преку кои ќе се обезбеди инклузија на децата во редовното образование, вака место инклузија се кршат правата на детето. Потребна е и статистика за бројот на лица со хендикеп. Ако правилно се распоредат парите што и така се одвојуваат од државата, може ќе се постигне квалитетот”.
(Изјава на учесник во фокус-група, претставник на здружение)

Посебен проблем кој го отежнува редовното образование на децата со попреченост е стручниот кадар што работи со овие деца. Според податоците добиени од МОН,⁸⁷ во 2014 година 7 основни и 16 стручни училишта со вкупно 571 наставник биле вклучени во обуки за работа и вклучување на лицата со попреченост во редовното образование. Во 2015 и 2016 година низ вакви обуки поминале 855 наставници и 41 стручен соработник од 13 основни училишта. Воедно, училиштата не се соодветно технички и материјално опремени, децата со посебни потреби учат врз основа на несоодветни и неприспособени наставни содржини што не се во можност да ги совладаат и нема посебни учебници со кои би им се олеснило образованието на оваа категорија деца. Дури се забележани случаи училиштата индиректно да ги поттикнуваат другите родители да побараат детето со попреченост да се отпише од нивното одделение.

“Децата вообичаено полесно ги прифаќаат соучениците со попреченост. Сепак, доколку забележат отфрлање од страна на наставниците, стручниот тим или од родителите и (дел од) самите деца, знаат да бидат „сурови”.
(Изјава од учесник во фокус-група)

Исклучително е важна соработката помеѓу родителите и училиштето. Таа е функционална во мал број случаи. Училиштата немаат системски приод кон ова прашање; оставено е на личниот пристап на наставниците и родителите.

“Мобилните или општинските дефектолози не ги даваат очекуваните ефекти („за 6 години го видов дефектологот два пати, секогаш имаше работа“). Постои недоразбирање за нивната улога – дел од наставниците се обидуваат целосно да го префрлат товарот на работење со децата со попреченост. Дел од дефектолозите покриваат преголем број училишта за да имаат време за индивидуална работа. Дел од дефектолозите не располагаат со потребните знаења и вештини („нашиот дефектолог го кити училиштето за Нова година од ноември. До Нова година, нема време за друга работа“).”

Наставниците и училиштата од самиот почеток имаат ниски очекувања од децата со попреченост. Не се прават обиди децата соодветно да се мотивираат, да се развијат нивните способности и таленти, туку просто се „бара“ од нив да имаат пониски очекувања од самите себе. Слично е и во посебните училишта. Во специјалното основно училиште Златен Сремац на една мајка и рекле: „Децата од овде не завршуваат средно, а камоли факултет“. Наставата не е доволно индивидуализирана, сè е како еден конфекциски број да им одговара на сите. (Изјава од учесник во фокус-група)

Учебниците, лектирите и слично не се достапни во формати погодни за слепи или слабовиди деца, а и самите наставници не се доволно обучени за работа со ученици со попреченост:

“Сите книги и лектири му ги прекуцувам во поголем фонт за да може да ги чита”. (Изјава од учесничка во фокус-група, мајка на дете со оштетен вид)

“Наставниците не се доволно обучени за работа со деца со попреченост: инклузивното образование не се изучува во соодветна мера на педагошките факултети. Достапните можности за професионален развој на наставниците се иницијативи на граѓанскиот сектор, но без системско решение”? (Изјава од учесник во фокус група, претставник на институција)

“Оценувањето на учениците со попреченост кои следат индивидуален образовен план не е решено. Наставниците имаат дилеми како да постапат, најчесто „попуштаат“, но тоа е одраз на нивните ниски очекувања”. (Изјава од учесник во фокус-група, претставник на институција)

Во **посебните средни училишта** биле запишани (МОН, 2017): 247 ученици со посебни образовни потреби во учебната 2014/15; 263 ученици со посебни образовни потреби во учебната 2015/16; и 229 со посебни образовни потреби во учебната 2016/17 година.

МОН не води систематска евиденција за застапеноста на **студенти со попреченост** на високообразовните установи во Македонија.

Само илустративно, податоците на Државниот завод за статистика⁸⁸ укажуваат дека во 2016 година се запишани 34.386 деца, од кои само 174 деца со попреченост, од кои најмногу на петгодишна возраст, односно 60 деца, а по нив следуваат децата на четиригодишна возраст, односно 50. Поголем е бројот за запишани момчиња 112, отколку девојчиња, односно 62. Ова е премал број кој потврдува дека наспроти законското решение, постојат, директни или индиректни, пречки при запишувањето на децата со попреченост во редовните градинки.

88 Установи за згрижување и воспитание на деца, достапно на: <http://www.stat.gov.mk/Publikacii/2.4.17.03.pdf>

Студија на случај

- ● ●
- Е.А. е дваесет и двегодишна успешна студентка на Факултетот за музичка уметност во Скопје. Поради лекарска немарност, на едномесечна возраст сосема го изгуби видот. Во нејзиниот случај тоа оставило трајни последици и денес има целосно оштетување на видот. Родителите никогаш не побарале судска разрешница за случајот, туку се фокусираше на нејзината социјализација и растење.

Својот пат до редовното образование го започнува на петгодишна возраст, со првиот обид за запишување во градинка. Иако инклузијата како процес веќе била започната во тој период, семејството наишло на отпор од вработените во градинката, со образложение дека не се обучени, ниту имаат кадар за работа со слепо дете. Сепак, со поддршката која семејството ја добивало од своите најблиски и користејќи различни канали на неформална комуникација, малото девојче успешно се вклучило во градинката. Тоа за родителите било дополнителен показател дека го избрале вистинскиот пат и да продолжат да настојуваат таа да се вклучи во редовното образование. Поради недостиг на материјали, Е.А. се опишенила на Браево писмо во својата најрана возраст. За да и помогне во подготовката на домашните задачи во „пишана форма“, и нејзината мајка го совладала Браевото писмо: ќерката ги пишувала домашните задачи на машина за Браево писмо, а потоа мајката ги „преведувала“ на кирилско писмо. „Не можат сите наставници да го знаат Браевото писмо или знаковниот јазик. Тие, како педагози, дури и недоволно ја познаваат попреченоста како состојба. Но затоа во секое училиште треба да има дефектолози кои ќе ги поддржуваат и ќе им помагаат на овие деца. Ова во голема мера ќе им ја олесни и работата на наставниците, кои ќе можат да се консултираат со стручни лица. Дефектолозите треба да бидат платени од државата, а не како што е сега, родителите да мора сами да им плаќаат. Сметам дека практиката на мобилен дефектолог, кој во училиштето ќе дојде еднаш на две недели, не дава никаков ефект“, вели Е.А.

И во средното музичко училиште се појавил отпор кај некои професори. „Но таа си ја истурка целата работа сама бидејќи таму запишувањето оди со приемен испит“, вели нејзината мајка. И овде било потребно дополнително вложување и поддршка од семејството. Материјалите ги позајмувала од своите соученици, на сопствена сметка ги копираше, па сè вчитувале во диктафон...

Трудот се исплател бидејќи Е.А. го привршува своето високо образование на Факултетот за музичка уметност во Скопје. Најчесто материјалите и ги праќаат по е-пошта, а семејството на свој трошок обезбедило читач на екран и посебен софтвер за читање музички ноти, што во голема мера и го олеснува учењето.

Е.А. очекува наскоро да се осамостои, исто како и нејзината постара сестра.

4.4. Заклучоци

- Законската регулатива не е целосно усогласена со одредбите на клучните меѓународни документи на ова поле: КПЛП, КПД и Декларацијата од Саламанка.

- Отсуствува сеопфатна дефиниција, т.е. нормирање на инклузивното образование. Постојните документи се главно од декларативен карактер.

- Попреченоста не е одредена како основа за дискриминација во клучните законски и подзаконски акти. Дополнително, не се донесени подзаконските акти за запишување на деца со попреченост во редовното основно и средно образование, спротивно на законите.

- Отсуствува систематско идентификување, евидентирање и следење на учениците со попреченост во редовното образование. Тоа во голема мера го отежнува планирањето на образовните политики.

- Не се обезбедуваат доволно буџетски средства за поддршка на инклузијата на ученици со попреченост во редовното образование. Скромните достапни средства (во споредба со потребите) не се дистрибуираат на транспарентен начин.

- Пристапноста на образованието главно се сфаќа во физичка смисла. Сепак, дури ни физичката пристапност на објектите на образовните институции не е обезбедена. Главно се работи на обезбедување пристапна рампа во зградата на училиштата, притоа занемарувајќи ги стандардите, но многу малку се прави за пристапноста на внатрешните простории и дидактичките средства, т.е. опременоста на училиштата за инклузивна настава.

- Наспроти позитивните искуства од пилотирањето на примената на асистивната технологија (резултат на иницијатива од граѓанскиот сектор), улогата на современата информациско-комуникациска технологија како алатка за образовна инклузија е целосно занемарена.

- Не се применуваат пристапни дидактички средства и материјали, а не се достапни ни учебници и други образовни материјали на Браево писмо, во аудиоформат или согласно стандардите за веб-пристапност.

- Наставниците не располагаат со соодветни знаења и вештини во поглед на работата со ученици со попреченост и индивидуализација на наставата. Ова особено се однесува на развивањето и примената на индивидуални образовни планови и оценувањето на учениците што работат според индивидуален образовен план.

- Инклузивните училишни тимови немаат доволно јасна улога и надлежности. Нивното формирање во моментот е, главно, од формален карактер.

- Постои недоволна поддршка за инклузијата кај општата и стручната јавност. Еден од ефектите е неискористувањето на посебните училишта и нивниот капацитет во функција на ресурсни центри за поддршка на инклузијата во редовното образование.

- Не постојат механизми за размена на искуства и добри практики помеѓу училиштата, стручните тимови и наставниците.

4.5. Препораки

- Измените на законската регулатива стриктно да се водат од одредбите на клучните меѓународни документи на ова поле: КПЛП, КПД и Декларацијата од Саламанка. Во таа насока, треба да се обезбеди широка јавна дискусија со вклучување на лицата со попреченост, нивните семејства, граѓанскиот сектор, експерти и професионалци и сл.

- Попреченоста да се вклучи експлицитно како основа за дискриминација во клучните законски и подзаконски акти во полето на образованието. Итно да се донесат подзаконските акти за запишување на деца со попреченост во редовното основно и средно образование, согласно меѓународните стандарди.

- Системското идентификување, евидентирање и следење на учениците со попреченост во редовното образование да се регулира со законски и подзаконски акти. Овој процес треба да се поврзе со реформата на процесот на утврдување на видот и степенот на попреченоста, согласно Меѓународната класификација на функционалност, попреченост и здравје.

- Да се обезбедат доволно буџетски средства за поддршка на инклузијата на ученици со попреченост во редовното образование.

- Да се обезбеди целосна физичка пристапност до училишните објекти, согласно меѓународните стандарди, вклучувајќи ги внатрешните простории и опременоста со дидактички и други потребни средства и материјали за инклузивна настава.

- Да се предвиди употреба на современата информациско-комуникациска технологија како алатка за образовна инклузија, вклучувајќи развој на веб-пристапни образовни апликации на наставните јазици во Македонија, за полесно совладување на наставните содржини.

- Учебниците и другите образовни материјали да се обезбедат на Браево писмо, во аудиоформат и/или согласно стандардите за веб-пристапност. Со законски и подзаконски акти треба да се пропише услов авторите да ги доставуваат сите материјали до МОН во електронска форма, согласно меѓународните стандарди за веб-пристапност.

- Треба да се зајакнат напорите за обучување на наставниците за работа во инклузивно образование и за индивидуализацијата на наставата. Од една страна, педагошките факултети треба да ги променат наставните планови и програми за да ја зајакнат вклученоста на инклузивното образование и настава. Од друга страна, наставниците што веќе работат во образованието треба да бидат обучени преку системски напор (од страна на надлежните институции). Ова особено се однесува на развивањето и примената на индивидуални образовни планови и оценувањето на ученици што работат според индивидуален образовен план.

- Да се подобри конципирањето на моделот на „мобилен“ или општински дефектолог во училиштата преку јасно утврдување на надлежностите и на улогата. Потребно е развивање на нови форми на даватели на услуги, освен дефектолози, како, на пример, логопеди, физиотерапевти, лични асистенти и сл.

- Обезбедување задолжителна обука на дефектолозите за давање поддршка на деца/лица со попреченост.

- Системски да се решат улогата и надлежностите на инклузивните училишни тимови и да им се обезбедат обуки и средства за да можат да ја извршат предвидената улога. Да се предвиди задолжително вклучување на родителите на децата со попреченост (и на децата во основно и во средното образование) во инклузивните училишни тимови.

- Да се иницира јавна дебата со стручната јавност за потребата од и предностите на инклузивното образование. Успешните примери и добрите практики да се истакнат.

- Да се направат напори за јавна кампања за потребата од и предностите на инклузивното образование, со цел тоа да се претстави како вин-вин решение за целото општество.

- Да се воспостават механизми за размена на искуства и добри практики помеѓу училиштата, стручните тимови и наставниците.

5. ВРАБОТУВАЊЕ

Факти и бројки

- Во 2014 година 3.083 граѓани се изјасниле дека попреченоста е една од причините зошто не бараат работа.
- Бројот на вработени лица со попреченост во заштитни друштва изнесува 2.158 лица. Од нив 741 се жени со попреченост.
- Како невработени се регистрирани 1.584 лица со попреченост, од кои 420 се лица со физичка попреченост.
- Од вкупно 300 лица со попреченост што биле рангирани/избрани по објавениот оглас за вработување во државната и јавна администрација „300 вработувања на инвалидни лица“, 230 го оствариле правото на вработување.
- Од вкупно потрошените финансиски средства исплатени од Посебниот фонд за вработување на инвалидни лица, 69 % одат за бенефиции/стимулација на работодавците што вработуваат лица со попреченост.

5.1. Меѓународни норми и стандарди

Меѓународните правни стандарди недвосмислено наведуваат дека правото на пристојна работа и слободен избор на вработување *inter alia* за лицата со попреченост е есенцијално за нивната егзистенција и благосостојба. Правото на работа е предвидено во испреплетените членови од МПЕСКП.⁸⁹ За РМ се значајни согледувањата на Комитетот за економски, социјални и културни права за спроведување на МПЕСКП од 2006 г.⁹⁰

Член 27 од КПЛП,⁹¹ кој се однесува на вработувањето и работните односи на лицата со попреченост на еднаква основа со другите, предвидува вклучување на лицата со попреченост на отворениот пазар на труд, а не нивно вработување во заштитни работилници. Во поглед на заштитните работилници, КПЛП посочува дека тие треба да претставуваат само преодно решение. За таа цел, потребно е обезбедување на техничко и стручно насочување и континуирана обука (член 27 став 1 алинеја г), промовирање на можностите за вработување и напредување во кариерата (член 27 став 1 алинеја д), вработување на лицата со попреченост во јавниот сектор (член 27 став 1 алинеја е), како и воведување афирмативни акциони програми и други мерки за поттикнување на вработувањето на лицата со попреченост во приватниот сектор (член 27 став 1 алинеја ж), и промовирање програми за стручна и професионална рехабилитација (член 27 став 1 алинеја и). За крај, значајно место е воведувањето можности за самовработување, претприемништво и започнување сопствен бизнис (член 27 став 1 алинеја ф). Овој член треба да се гледа во корелација со член 9, член 2, член 5, член 8, како и со член 24 од КПЛП. На регионално ниво, неминовно треба да се спомнат Повелбата за фундаментални права,⁹² Директивата 2000/78/ЕС⁹³ и двете родови директиви (2004/113/ЕС и 2006/54/ЕС). Директивата 2000/78/ЕС е исклучително важна, за што сведочат предметите на судската практика на Судот на правдата на ЕУ, особено во

89 Види: International Covenant on Economic Social and Cultural Rights - ICESCR, G.A. Res. 2200A (XXI), U.N. GAOR, Supp. No.16 at 49, U.N. Doc. A/6316 (1966).“ Достапно на: <http://www2.ohchr.org/english/bodies/cescr/comments.htm>

90 Види: Concluding observations of the Committee on Economic Social and Cultural Rights, UN Doc/E/C.12/MKD/CO/1, from 24 November 2006. Достапно на: <http://www2.ohchr.org/english/bodies/cescr/docs/E.C.12.MKD.CO.1.pdf>

91 Види: Ibid1

92 Види: Важноста на Повелбата се гледа во тоа што таа преставува интегрален дел од Договорот од Лисабон. Достапна на: http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf

93 Види: Council Directive 2000/78/EC of 27 November 2000 establishing a general framework for Equal Treatment in Employment and Occupation, [2000] OJ L 303/16. Достапно на: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2000:303:0016:0022:EN:PDF> Пред донесувањето на Директивата само три држави-членки ја забрануваа дискриминацијата врз основа на хендикеп во областа на работните односи, Велика Британија, Ирска и Шведска, а денес тоа го предвидуваат сите 27 држави-членки на ЕУ, како и Норвешка.

случајот Chacón Navas,⁹⁴ случајот Coleman⁹⁵ и случајот Jette Ring.⁹⁶

5.2. Национално законодавство и јавни политики

Уставот на Република Македонија го предвидува правото на работа (член 32), при што секој [вклучувајќи ги и лицата со попреченост] има право на работа, слободен избор на вработување, заштита при работењето и материјална обезбеденост за време на привремена невработеност (став 1). Дополнително, членот 35, став 3 предвидува државата да им обезбедува посебна заштита на инвалидните лица, како и услови за нивно вклучување во општествениот живот. Членот 9 содржи затворена листа на дискриминаторски основи и не ја предвидува попреченоста како дискриминаторска основа, што во иднина мора да се промени.

Во областа на работните односи на лицата со физичка попреченост, клучен закон е Законот за работни односи (ЗРО).⁹⁷ Имено, член 122 од законот предвидува дека работникот со скратено работно време, поради инвалидност, остварува права од задолжителното социјално осигурување, како кога би работел со полно работно време. Законот нуди и заштита на работниците - родители на деца со попреченост, кои имаат право да работат со половина од полното работно време, а тоа скратено работно време ќе се смета како полно работно време (член 169). Законот за вработување на инвалидни лица (ЗВИЛ)⁹⁸ претставува *lex specialis*. Дефиницијата на тоа што претставува инвалидно лице е одраз на чисто медицинскиот модел. Според законот (член 2, став 1), „инвалидно лице, во смисла на овој закон, е лице со оштетен вид, оштетен слух, со пречки во гласот, говорот и јазикот, телесно инвалидно лице, ...како и невработен инвалид на трудот, со преостаната или намалена работна способност“. Дополнителен проблем е потребата од докажување и утврдување на попреченоста, согласно член 2, став 3. Во него се наведува дека „[и] нвалидността врз основа на поднесено барање од инвалидно лице, негов родител или старател ја утврдува комисија за оцена на работната способност на ПИОМ, освен ако инвалидността на лицето не е утврдена со друг надлежен закон“. И покрај тоа што во законот се наведува дека се уредуваат „посебните услови за вработување и работење на инвалидни лица...“, сепак практиката покажува дека со него не се опфатени сите категории лица со попреченост и истата не е усогласена со категориите што ги познава Законот за трговски друштва.

Со ЗВИЛ (член 4) се предвидуваат голем број стимулативни мерки за подобрување на условите за вработување на лицата со физичка попреченост. Стимулативните мерки се валоризирани во број на месечни плати кои, како неповратни средства, се исплаќаат од Посебниот фонд, формиран согласно овој закон. Дополнително, законодавецот не објаснува подетално ни каква адаптација на работното место треба да се изврши. Тоа е делумно прецизирано со Правилник за критериумите и начинот на доделување неповратни средства од Посебниот фонд за подобрување на условите за вработување и

94 Види: ECJ, Sonia Chacón Navas v. Eurest Colectividades SA, Case C-13/05, [2006] ECR I-6467, from 11 July 2006. Достапно на: <<http://www.curia.europa.eu/juris/cgibin/form.pl?lang=en&Submit=Submit&alldocs=alldocs&docj=docj&docop=docop&docor=docor&docjo=docjo&nmaff=&datefs=&datefe=&nomusuel=navas&domaine=&mots=&resmax=100>>

95 Види: ECJ, S.Coleman v Attridge Law, Steve Law, Case C-303/06, OJ C 224, from 17 July 2008. Како резултат од пресудата во случајот Coleman, државите-членки на ЕУ се обврзани во пракса да ја забранат директната дискриминација и вознемирувањето по асоцијација врз основа на хендикеп.

96 Види: ECJ, Jette Ring v. Dansk almennttigt Boligselskab DAB, Case C-335/11, and HK Danmark acting on behalf of di Lone Skouboe Werge v Pro Display A/S, Case C-337/11, [2013], from 11 April 2013. Достапно на: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2011:269:0031:03:EN:HTML>>

97 Види: Закон за работни односи, Службен весник на РМ, бр.62/2005, 106/2008, 161/2008, 114/2009, 16/2010 (пречистен текст), 50/2010, 52/2010, 124/2010, 158/2010 (пречистен текст), 47/2011, 11/2012, 39/2012, 52/2012 (пречистен текст), 13/2013 и 25/2013. Достапно на: <<http://www.mtsp.gov.mk>> и <<http://www.slvesnik.com.mk>> .

98 Види: Закон за вработување на инвалидни лица, Службен весник на РМ, бр.87/2005 (пречистен текст), 113/2005, 29/2007, 88/2008, 161/2008, 99/2009 и 136/2011. Достапен на: <<http://www.mtsp.gov.mk>> и <<http://www.slvesnik.com.mk>>

работење на инвалидни лица.⁹⁹ Имено, во член 7, став 2 од овој Правилник се наведува дека адаптацијата опфаќа приспособување, како на работните и помошните простории така и на опремата, средствата за работа, уредите и другите технички средства за работа. Исто така, дискутабилна е и одредбата во членот 4-а, став 5, кој предвидува: „[и]нвалидно лице може да биде работодавец или да врши работа на одговорно лице кај работодавец доколку добие позитивно мислење од Комисијата при МТСП...” Иако авторот смета дека целта на законодавецот е заштитничка, сепак, оваа одредба е системска дискриминација и треба целосно да се напушти.

Со законот и со двата правилника¹⁰⁰ се регулира прашањето на вработувањето на лицата со попреченост во заштитните работилници. Заштитните друштва се ослободуваат од плаќање данок од добивка и сите давачки од добивката; вработените во заштитното друштво, кои не се лица со попреченост, се ослободуваат од плаќање персонален данок на доход, а средствата за придонеси за пензиско и инвалидско осигурување ги обезбедува државата. И покрај тоа што ангажирањето во заштитните работилници се смета за редовно вработување, не треба да се заборави дека вработувањето во заштитните друштва треба да биде преодно решение кон вработување на лицата со физичка попреченост на отворениот пазар на трудот, вклучувајќи го вработувањето во јавниот сектор.

За лицата со физичка попреченост особено е важен членот 5, став 1, точка 12 и, член 8, став 2, од Законот за спречување и заштита од дискриминација (ЗСЗД),¹⁰¹ кој предвидува обезбедување соодветно приспособување. Оваа одредба по својата поставеност е ограничувачка, односно се однесува само на приспособувањето на инфраструктурата и сервисите. Исто така, Законот не го дефинира терминот „соодветни мерки“ за лицата со попреченост, освен што објаснува дека тие се индивидуализирани, односно тие што се потребни во соодветниот случај. Тоа што е прогресивно во членот 8, став 2, и е целосно во согласност со КПЛП, е што неоправданото отсуството на соодветното приспособување се смета за форма на дискриминација.

Во законот се предвидени исклучоците од дискриминацијата, а за лицата со попреченост се однесуваат следниве: „[н]иту едно дејство нема да се смета за дискриминација ако претставува мерка што е предвидена со закон, а со цел поттикнување на вработувањето (член 15 став 1 точка 2); при предвидувањето на суштествениот и одлучувачки услов за вработување (член 14, став 1, точка 2); при посебните случаи на преземање афирмативни мерки (член 13); при постоење различен третман на лицата со попреченост во остварувањето обука и здобивањето со образование, заради задоволување образовни потреби, а поради изедначување на шансите (член 15 став 1 точка 3); и при вршењето на посебната заштита предвидена со закон (член 15, став 1, точка 7)”.

Законската рамка е надополнета со стратешките документи.

Имено, ревидираната Национална стратегија за изедначување на правата на лицата со инвалидност (2010-2018)¹⁰² е план со многубројни активности што произлегуваат од начелата на КПЛП. И покрај тоа што оваа стратегија има одредена визија, во

99 Види: Правилник за критериумите и начинот на доделување неповратни средства од Посебниот фонд за подобрување на условите за вработување и работење на инвалидни лица, Сл. в. на РМ, бр.156/2008, од 17/12/ 2008 година.

100 Види: Правилник за работно оспособување на инвалидни лица, Службен весник на РМ, бр.54/2004, од 13 август 2004 година; и Правилник за критериумите и начинот на доделување неповратни средства од Посебниот фонд за подобрување на условите за вработување и работење на инвалидни лица.

101 Види: Закон за спречување и заштита од дискриминација, Службен весник на РМ, бр.50/2010, од 13 април 2010 година. Достапен на: <<http://www.mtsp.gov.mk>> и <<http://www.slvesnik.com.mk>> .

102 Види: Националната стратегија за изедначување на правата на лицата со инвалидност (ревидирана) 2010-2018, МТСП, 2009 година. Достапна на: <<http://www.mtsp.gov.mk>> .

практика таа нема правно дејство, нити пак се предвидени соодветни средства за нејзина имплементација. Од друга страна, Националната стратегија за еднаквост и недискриминација (2016-2020), заедно со Оперативниот план за недискриминација врз основа на ментална и телесна попреченост 2016-2020,¹⁰³ го разгледува прашањето на заштита од дискриминација врз основа на попреченост, во областа на *inter alia* вработувањето, од аспект на политиките. Во истата се предвидени мерки за усогласување на ЗВИЛ и ЗРО со КПЛП (специфична стратешка цел 1.1.).

Иако лицата со попреченост не се издвоени експлицитно како посебна целна група во Националната стратегија за намалување на сиромаштијата и социјалната исклученост во Република Македонија (2010-2020), сепак, во подрачјето што се однесува на вработувањето, како посебен резултат се издвојува креирањето еднакви можности при вработувањето на лицата со посебни потреби (резултат бр.4).

Основен документ и рамка во која се дефинирани политиките на вработување е Националната стратегија за вработување 2016-2020,¹⁰⁴ во која, за жал, меѓу дефинираните приоритетни цели не е изречно опфатено зголемувањето на стапката на вработеност на лицата со попреченост во РМ. Ова само уште еднаш го покажува отсуството на стратешки пристап кон оваа група лица. Имено, во Оперативниот план за 2016 година лицата со физичка попреченост како категорија не се специфично наведени.

Петте столба врз кои се темели Стратегијата за претприемачко учење во Република Македонија (2014--2020)¹⁰⁵ се насочени кон маргинализираното население, со понизок образовен статус, а лицата со физичка попреченост не се предвидени. Во контекст на тоа, поддршката за претприемачко учење треба да се прошири и преку неформално образование, како и преку развој на професионалната рехабилитација.

Во 2015 година Владата на Република Македонија го започна проектот под назив „Македонија вработува“.¹⁰⁶ Истиот предвидуваше серија мерки за поттикнување на вработувањето и значително олеснување (преку ослободување од плаќање социјални придонеси и персонален данок) за приватните компании со цел да отворат нови работни места. Во дел од маргинализираните групи се опфатени и: „лицата со инвалидност и со намалена работна способност, и родители на деца со пречки во развој кои се приматели на посебен додаток“. Со изедначувањето на останатите ранливи категории во поглед на социјалните надоместоци, лицата со физичка попреченост наместо да се постават на преден план во поглед на вработувањето, повторно остануваат на маргините.

Паралелно на локално ниво отсуствуваат механизми за прибирање податоци за имплементацијата на мерките што се однесуваат на локален економски развој, а посебно по опфат на ниво на структура и диверзификација по феноменот попреченост, па оттука нема можност за мониторинг и евалуација на програмите и анализа. Иако постојат стратегии за локален економски развој (ЛЕР), во ни една од нив не е предвидена специфична мерка или активност за лицата со физичка попреченост.

103 Види: Оперативен план за имплементација на Националната стратегија за еднаквост и недискриминација по основа на етничка припадност, возраст, ментална и телесна попреченост и пол 2016-2020 Достапна на: < http://arhiva.vlada.mk/registar/files/Nacionalna_strategija_za_ednakvost_i_nediskriminacija_2016-2020.pdf > .

104 Види: Националната стратегија за вработување на Република Македонија 2015 (HCB), МТСП, Скопје, август 2011 година. Достапна на: <http://www.mtsp.gov.mk/WBStorage/Files/nsvrab.pdf>.

105 Стратегија за претприемачко учење во Република Македонија <http://www.mon.gov.mk/images/ArticDOC/Strategija%20za%20pretpriemacko%20ucenje%20vo%20RM%202014-2020%20MK%20%202.12.2014.pdf>

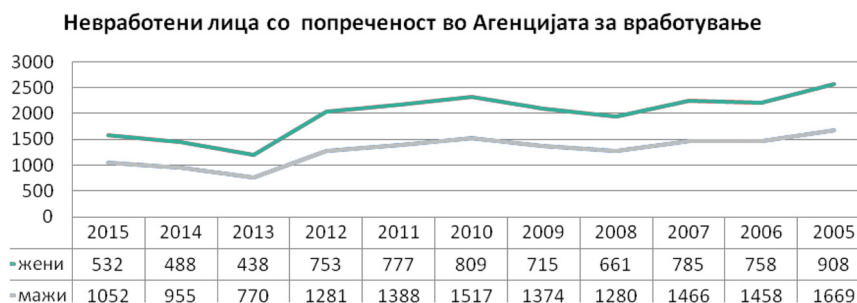
106 Македонија вработува, Достапно <http://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/strategii/Nacionalna%20Strategija%20za%20Vrabotuvane%20na%20Republika%20Makedonija%20za%20Vlada%2016102015.pdf>

Од погоре анализираното може да се заклучи дека во отсуство на суштински критериуми, афирмативни мерки и други механизми за поддршка и опфат на лицата со попреченост, активните политики за вработување нема да може да ги постигнат посакуваните општи цели дефинирани со Националната стратегија за вработување, со што оваа група граѓани уште повеќе се маргинализира.

5.3. Наоди од теренското истражување

И покрај постојното законодавство и националните политики, бројот на вработените лица со попреченост наспрема целата вработена популација во РМ е доста мал. Според најновите податоци од АВРМ, на крајот од 2015 година како невработени биле регистрирани 1.584 лица со попреченост, од кои 532 жени и 1.052 мажи. Според возрастната структура, најмногу невработени се мажи на возраст 45-49 и повеќе години, додека од родова перспектива најмногу невработени жени се на возраст од 35 до 29 години. Што се однесува до степенот на образование, 853 невработени лица со попреченост се без образование и каква било квалификација, а регистрирани се 49 лица со завршен факултет. Во однос на видот на попреченоста, најмногу невработени се лицата со интелектуална попреченост (572 лица), потоа следуваат лицата со физичка попреченост (420) и инвалиди на трудот (127).

Графикон 15: Број на невработени лица со попреченост во АВРМ

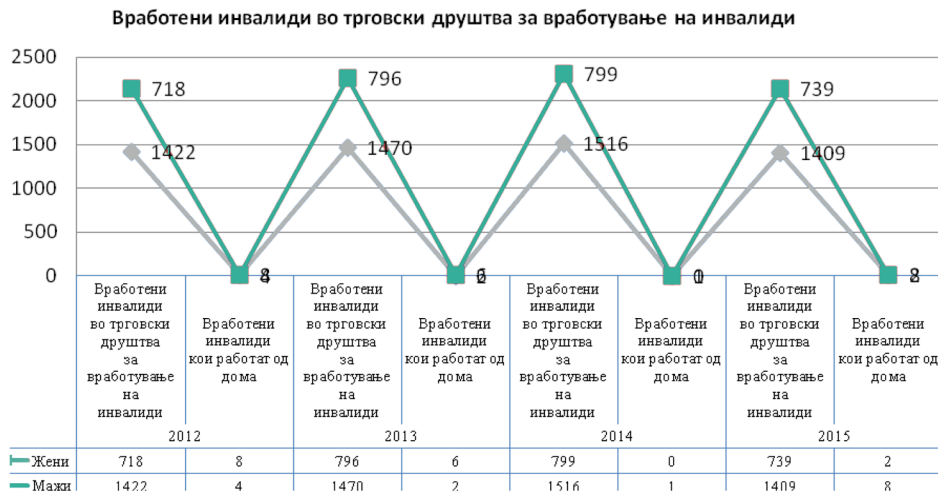

Извор: Агенција за вработување на Р. Македонија

Според анкетата од 2015, популацијата на лица над 15 години во РМ за 2015 е 1.676.650, од кои 57% се активни и пријавени на пазарот на труд, додека 43% се неактивни во 2014 г. Нема податоци што се однесуваат на попреченост, ниту статистички податоци за активни, вработени и невработени лица со физичка попреченост. Според ДЗС, во 2014 г., 3.083 граѓани се изјасниле дека попреченоста е една од причините зошто не бараат работа. Ако ги додадеме и 27.698 лица што се изјасниле дека една од причините поради кои не бараат работа е болест (не се прави разлика во интерпретацијата што е болест, а што попреченост), ситуацијата е алармантна. Според податоците од ДЗС, во 2015 г. бројот на вработени лица со попреченост во заштитни друштва изнесува 2.158 лица. Од нив 741 се жени со попреченост.

“Во однос на родова застапеност при вработување – мажите полесно наоѓаат работа”.
(Изјава на учесник во фокус-група)

Графикон 16. Број на вработени инвалиди во заштитните друштва

Извор: Државен завод за статистика на РМ¹⁰⁷

Според видот на професијата, 636 лица со попреченост се со основно занимање, 505 се вработени како ракувачи и составувачи на машини и постројки, 480 се занаетчиски работници, 266 се во областа на сервиси и продажба, 201 се техничари и соработници професионалци; 55 се службеници, 8 се квалификувани работници во земјоделство и рибарство, 3 се стручњаци и научници и само 2 се менаџери. Во однос на видот на попреченост, повеќето од вработените се со пречки во интелектуалниот развој (882), потоа следуваат оние со физичка попреченост (423).

“Ако си лице со попреченост, не можеш да бидеш на раководно место или управител без потврда од комисијата. „Зошто да не можам да го остварам тоа право поради наод и мислење за церебрална парализа од 1982 година?”

(Изјава на учесник во фокус-група)

Врз основа на анализата за состојбата на лицата со физичка попреченост на пазарот на трудот, може да се заклучи дека лицата со физичка попреченост талкаат низ лавиринтите на државата кога ќе треба да влезат на пазарот на трудот. Од една страна, тоа се јавува како недостиг на оценување на нивните способности, од друга страна е несоодветното приспособување на работните места, немањето работни асистенти, но исто така и односот на работното место, злоупотребата на нивниот труд, како и учеството или приклучувањето кон некој синдикат.

Дополнителен проблем е и образованието. Поради сегрегирачкиот и специјално скроен систем на образование, лицата со попреченост не можат да стекнат соодветни квалификации за активно да се вклучат на пазарот на трудот, на еднаква основа со останатите граѓани без попреченост. Дополнителен проблем е тоа што, согласно видот на попреченост, системот се стреми да ги квалификува лицата за одредени професии. Така, АВРМ, во своите програми за обуки, на лицата со оштетен вид исклучиво им нуди да бидат обучени за масери.

„Ми рекоа дека можам да работам само за шнајдерка, и јас само тоа завршив.“

(Изјава на лице со оштетен слух).

107 Државен завод за статистика на РМ, Социјална заштита на деца, младинци и возрасни 2015, Статистички преглед: 2.4.16.12/859, стр. 32 Достапно на <http://www.stat.gov.mk/Publikacii/2.4.16.12.pdf>

“Предодредени струки за мажи со оштетен слух и говор се бравар, молер, столар, а за жени шнајдерки”.

(Изјава на лице со оштетен слух)

“Треба да се обезбеди поддршка за кариерен развој. Државата да иницира разни форми на соработка со фирмите, вклучувајќи јавно-приватно партнерство за да го поттикне вработувањето на лицата со попреченост преку нови одржливи модели”.

(Изјава на лице со оштетен вид)

Голем дел од испитаниците укажаа на процесот на категоризирање и на неопходните документи за нивното активно вклучување во пазарот на трудот.

“Комисијата за утврдување работоспособност е „лабиринт“. Не сакам да ме тераат да барам инвалидска пензија бидејќи сум работоспособен. Не само да бараме од државата, туку и да придонесуваме за општеството”.

(Изјава на учесник во фокус-група)

Најголем дел од лицата со физичка попреченост што учествуваа во нашето истражување се вработени во т.н. заштитни друштва – дури 47%. За разлика од тоа, во приватниот сектор се вработени 37%, додека во администрацијата 16%.

Дури 96% од испитаниците што се вработени во овие друштва се обични работници, што претставува скоро $\frac{3}{4}$ од вкупниот број лица со физичка попреченост – работници, опфатени со ова истражување. Загрижувачки е што системот на заштитни друштва, после толку години постоење, не е отворен за лицата со физичка попреченост што имаат високо образование, како и соодветни стручни, менаџерски и раководни вештини и знаења.

Ова укажува дека заштитните друштва се базирани на мануфактурната работа на лицата со физичка попреченост, но и на тоа дека, како индиректна последица, ваквата системска и законска поставеност на заштитните друштва придонесува за „создавање инвалиди“ од лицата со физичка попреченост – т.е. придонесува образовното, социјалното и економското ниво на овие лица да се одржува многу ниско.

“Нè држат на работа само додека ги земат и ги користат бенефициите”.

(Изјава на учесник во фокус-група со претставници на организации на лица со попреченост)

Од друга страна, постојат и некои контрадикторности. Така, дел од испитаниците укажаа дека платите се толку мали што не ги мотивираат лицата со физичка попреченост да се вработат и да одат на работа.

“Зошто да се малтретирам, она што ми го дава работодавецот не е доволно, а јас и со тоа што го земам од државата можам да живеам. Сакам да работам, ама не се исплаќа”.

(Изјава на испитаник од интервју).

Конечно, според самопроцената на испитаните лица со физичка попреченост во однос на тоа какви приспособувања треба да направи работодавецот за да се подобрат условите за работа и да се изедначат можностите, очигледно е дека, согласно попреченоста, на секое поле треба да се извршат соодветни приспособувања на работниот простор.

Со активните мерки за вработување, финансиска поддршка добива работодавецот, а не лицето со попреченост. Треба да се размисли да се обезбеди поддршка и за лицето со попреченост, или барем постојниот износ да се дели помеѓу работодавецот и лицето.

“Не постои студија за „трајноста“ на вработувањето штом ќе заврши периодот на финансиска поддршка на работодавецот од страна на државата”.
(Изјава на учесник во фокус-група)

За разлика од искуствата на лицата со физичка попреченост, кај интервјуираните претставници од институциите генерално постои согласност дека од перспектива на човекови права лицата со физичка попреченост треба да имаат можност за учество на отворениот пазар на труд без дискриминација и под еднакви можности со сите останати.

“Вработувањето на лицата со физичка попреченост треба да стане достапно, за што е потребен системски и стратешки пристап кон прашањето за вработување на лицата со физичка попреченост, а не тоа да биде сведено само на акции за вработување”.
(Изјава на претставник од институција)

И покрај тоа што РМ ја ратификува КПЛП, на терен е очигледно постоењето на медицинскиот и милосрдниот пристап. И покрај тоа што генерално сите вклучени лица во ова истражување беа за вклучување на лицата со физичка попреченост на отворениот пазар на трудот и дека третманот треба да биде еднаков за сите, сепак, низ одредени изјави може да се забележат и разликите во пристапот кон ова прашање, што од друга страна посочува и на потребата за подигнување на јавната свест.

“Потребна е посебна берза на труд за лицата со хендикеп, на која би можеле да се пријавуваат со однапред определен степен на функционалност од комисија од медицина на трудот, со што би се имало и увид за бројот на лицата со хендикеп што бараат работа, но и тоа за каква работа секој поединечно би можел да конкурира”.
(Изјава на претставник од институција)

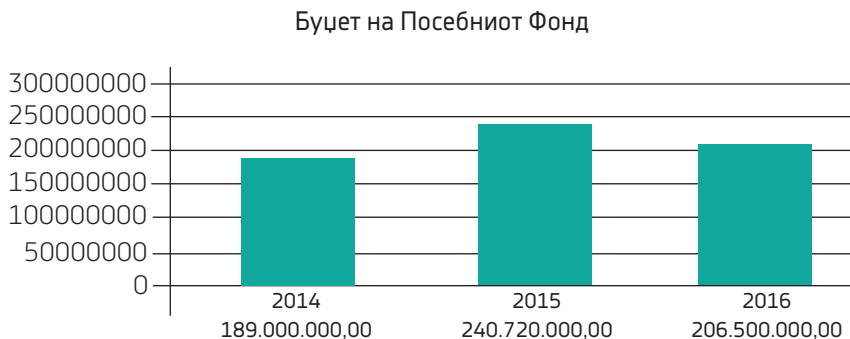
Мора да се напушти пристапот на создавање посебни или специјални установи, центри, институции и сл. кои ќе бидат наменети строго за лица со физичка или друг вид попреченост, во која било област од општественото живеење, што значи и во областа на вработување. Заштитните друштва не смее да бидат единствените што ќе вработуваат лица со попреченост, туку да бидат преодно решение кон нивно вработување.

“Нè држат на работа само додека ги земат и ги искористат бенефициите, потоа пак на улица”.
(Изјава на учесник во фокус-група)

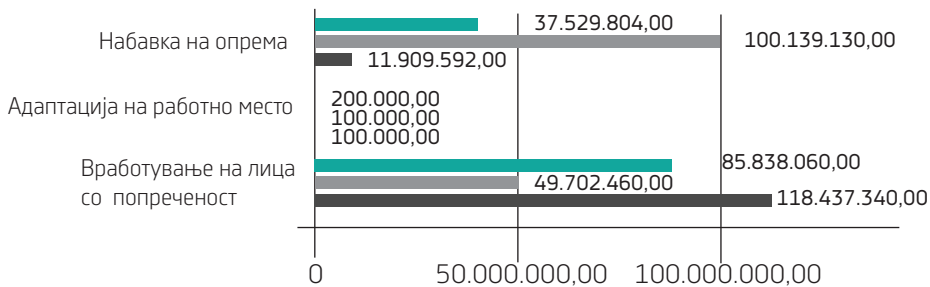
Врз основа на податоците добиени од АВРМ, во 2016 година само 60% од средствата од Посебниот фонд се искористени од страна на заштитните друштва. Загрижувачки е фактот дека само 0,02 % се дадени за разумно приспособување, а дури 69 % се искористени за надоместок на фирмите за вработување на лица со попреченост.

“Со активните мерки за вработување, финансиска поддршка добива работодавецот, а не лицето со попреченост. Треба да се размисли да се обезбеди поддршка и за лицето со попреченост, или барем постојниот износ да се дели помеѓу работодавецот и лицето”.
(Изјава на учесник во фокус-група)

Графикон 17. Вкупен буџет од посебниот фонд за вработување на инвалидни лица

Графикон 18. Финансиски средства исплатени од Посебниот фонд за вработување на инвалидни лица

Во поглед на мерката „300 вработувања на инвалидни лица“¹⁰⁹ во извештајот на народниот правобранител (НП)¹¹⁰ е согледано дека од вкупно 300 лица со попреченост што биле рангирани/избрани по објавениот оглас, 230 го оствариле правото на вработување, односно се распоредени во орган/институција, додека 33 не биле распоредени. Според видот на попреченост, правото на вработување го оствариле вкупно 230 лица, од кои: 32 лица со оштетен вид, 31 лице со оштетен слух, 25 лица со комбинирани пречки, 51 лице со телесна инвалидност, 52 лица со пречки во интелектуалниот развој, 38 лица инвалиди на трудот и 1 лице со пречки во гласот, говорот и јазикот. При распоредувањето на избраните кандидати се зеле предвид наодот и мислењето на Комисијата при ПИОМ за определување работи кои може да ги извршува инвалидното лице на соодветно работно место. Наодите од истражувањето посочуваат дека 157 лица биле преземени и распоредени во текот на 2014 година, 65 лица во текот на 2015 година, додека само 8 лица го оствариле правото на вработување во текот на 2016 година.

Врз основа на побараната информација за бројот на вработени лица со попреченост во МТСП,¹¹¹ институцијата одговори дека не располага со такви информации. Ваквиот одговор е спротивен на информациите од посебниот извештај од НП, каде што е наведено дека со мерката „300 вработувања на инвалидни лица“ само во МТСП се вработени 5 лица со попреченост.

¹⁰⁹ Јавниот оглас за засновање работен однос на неопределено време на 300 извршители (лица со инвалидност), ЈП „Македонски шуми“-Скопје и Одлуката за објавување јавен оглас за засновање на работен однос на неопределено време за 300 извршители (лица со инвалидност) бр.02-1073/4 од 30.10.2013 година.

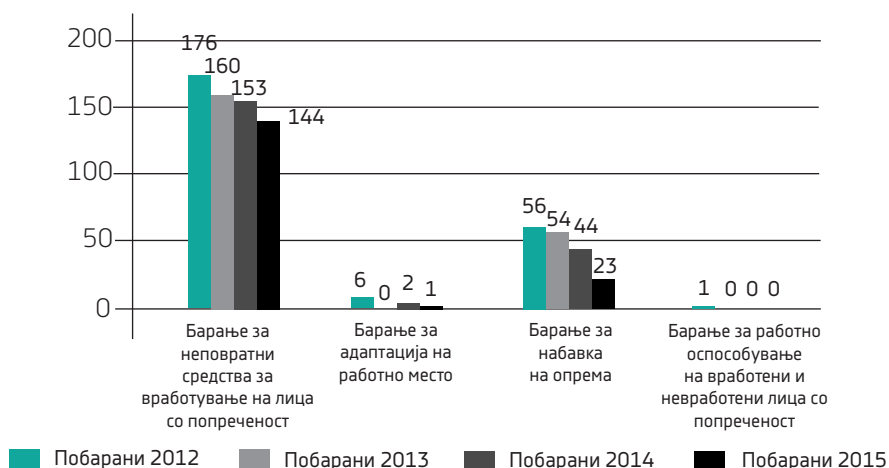
¹¹⁰ Види: Посебен извештај <http://ombudsman.mk/upload/Istrazuvanja/2016/Istrazuvanje-Makedonski%20sumi.pdf>

¹¹¹ Одговор на Барање за пристап до информации од јавен карактер 14 – 1565/3 од 04.04.2017

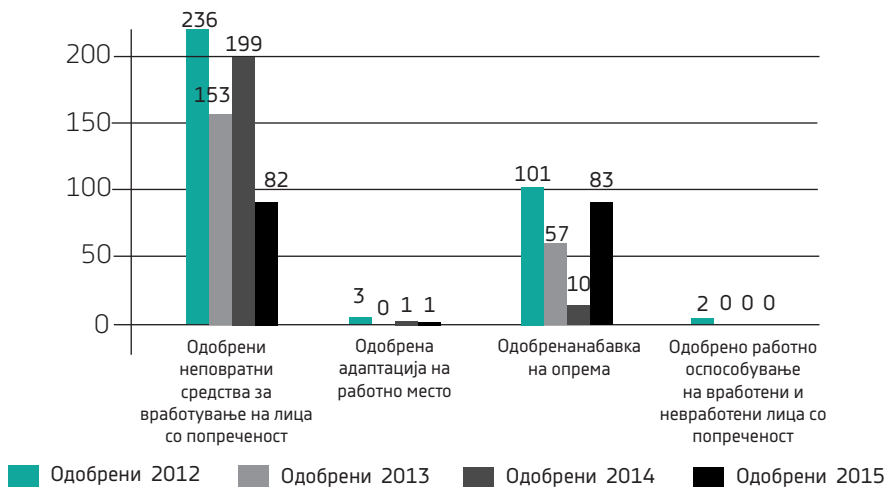
Според доставениот одговор, во БРО¹¹² се вработени 5 лица. Овие лица се вработени во 2014 г. (1 лице) и во 2015 г. (4 лица), од кои 3 лица се со телесна попреченост, 1 лице со оштетен вид и 1 лице со оштетен слух. Во поглед на работните позиции, 2 лица со телесна попреченост се на позиција помлад соработник, 1 лице е курир хигиеничар, 1 лице е вработено како телефонист и 1 лице како одржувач на хигиена.

За разлика од БРО и МТСП, МЗ, во својот одговор¹¹³ на прашањето колку лица со попреченост се вработени во здравствените институции навело: „немаме вработено дефектолози и логопеди“.

Графикон 19. Поднесени барања за средства од Посебниот фонд
Побарани барања за стимулации

Графикон 20. Одобрени барања за средства од Посебниот фонд
Одобрени средства

112 Одговор на Барање за пристап до информации од јавен карактер, од БРО, број 03 – 298/2 од 09.03.2017

113 Одговор на Барање за пристап до информации од јавен карактер од МЗ, број 11-1704/07, од 12/07/2017

Врз основа на податоците од АВРМ,¹¹⁴ во последните три години се поднесени вкупно 1.748 барања за доделувања средства од Посебниот фонд. Од овие барања, како што може да се забележи, 1.303 барања се однесувале за неповратни средства за вработување на лица со хендикеп, 14 за разумно адаптирање на работното место, 428 барања се однесувале за набавка на опрема, а само 3 барања биле за работно оспособување на вработени и невработени лица со попреченост.

Постои дискрепанца во однос на одобрените и поднесените барања, што се појавува како резултат на тоа што голем број од барањата се поднесени во една година, а за истите се одлучува во следната година, па дури и по таа година.

Врз основа на горенаведените информации, државата и покрај тоа што обезбедува и издвојува големи финансиски средства и дополнителни бенефиции за вработување на лицата со попреченост и за адаптирање на работните услови и простории, сепак, постои висок степен на неискористување на овие средства. Тоа укажува на фактот на ниското ниво на свесност кај работодавците за разумното приспособување како можност која се субвенционира од страна на државата, а која ќе овозможи квалификуваното лице со попреченост активно да се вклучи во работниот процес.

5.4. Заклучоци

- Меѓународните правни стандарди и КПЛП се ратификувани од Република Македонија и се интегрален дел од националниот правен систем.

- Заштитата на лицата со попреченост во областа на вработувањето и работните односи, како и од дискриминација врз основана попреченост, и во антидискриминациското законодавство е релативно солидна. Недостигот од судска практика е значителна пречка во објаснувањето на примената на овие правни институти, предвидени со законодавството.

- И покрај тоа што РМ ја ратификува КПЛП, сè уште системот на вработување исклучиво е базиран на специјален заштитнички пристап.

- Не постои соодветен систем за оценување на способностите на лицата со попреченост, како резултат на медицинскиот пристап на категоризирање на лицата со попреченост и одредување на тоа што тие можат да работат.

- И покрај добрата намера за законодавецот да ги заштити лицата со попреченост од злоупотреби, поставувањето на системски дискриминаторски практики е недозволиво. Во таа насока одредувањето на државата кое лице со попреченост може да биде раководител е директна системска дискриминација.

- Сè уште недостига посебен и ефикасен механизам на контрола во спроведувањето на ЗВИЛ и Посебниот фонд, како и соодветно екипирање на Посебниот фонд за транспарентна и ефективна распределба на трошоците од Посебниот фонд.

- Државата обезбедува и издвојува големи финансиски средства и дополнителни бенефиции за вработување на лицата со попреченост, за приспособување на работните услови и простории за нивно активно вклучување, но, сепак, вклученоста на лицата со попреченост е многу мала.

- Во отсуство на суштински критериуми, афирмативни мерки и други механизми за поддршка и опфат на лицата со попреченост, непостоењето на системот за професионална рехабилитација, постојниот систем за вработување и предложените активни политики за вработување нема да може да постигнат усогласување со КПЛП, а со тоа придонесувајќи за дополнителна маргинализација и сегрегација на оваа група на граѓани. Затоа е неопходно да се донесе закон за професионална рехабилитација.

¹¹⁴ Види: Агенција за вработување на Република Македонија - годишни извештаи 2013, 2012, 2011, 2010. <http://www.avrm.gov.mk/godishni-izveshtai.aspx>

- Начелото на соодветна и правична застапеност на лицата со физичка попреченост не е застапено и не е на потребното ниво, и не се препознава негово инкорпорирање во процесот на вработување, на исто ниво со останатите малцинства.

- Системот за вработување е тесно поврзан со образованието. Поради ниската стапка на образовани кадри, лицата со попреченост не се во можност да влезат на отворениот пазар на труд. Дополнително, и покрај тоа што државата издвојува средства за преквалификација, на пазарот на трудот само две заштитни фирми побарале средства за обука на лица со попреченост.

5.5. Препораки

- Донесување нов закон за вработување на лицата со попреченост, по „квотен систем“ и систем на „празен стол“.

- Со цел законодавството да го има посакуваниот ефект за лицата со физичка попреченост, тоа треба да биде придружено со дополнителни мерки, како на пример: подигнување на јавната свест, градење на капацитетите на одговорните институции и унапредување на постојните политики.

- Посебниот фонд формиран согласно Законот за вработување на инвалидни лица да се издвои како посебно правно лице за да се зголемат неговата улога и одговорност.

- Укинување на системската дискриминаторска одредба со која лицата со попреченост се обврзани да одат на Комисијата при МТСП за утврдување на способноста на лицето со попреченост за раководни функции.

- Развивање меѓуинституционална соработка помеѓу сите вклучени институции преку изработка на стандардни оперативни процедури кога станува збор за лицата со попреченост.

- Воведување систем на професионална рехабилитација и установување центри за професионална рехабилитација за лицата со попреченост.

- Зголемување на свесноста кај работодавците за соодветното приспособување како можност која се субвенционира од страна на државата, а која ќе овозможи квалификуваното лице со попреченост активно да се вклучи во работниот процес.

- Измена и надополнување на Законот за локална самоуправа со цел да се воведат попреченоста како основа при планирањето на мерките и активностите за зголемување на економскиот развој на локално ниво.

- Воведување на принципот на правична застапеност на лицата со попреченост во јавната администрација и водење задолжителна евиденција за вработените лица со попреченост по сите демографски карактеристики.

- Покренување кампањи за подигнување на јавната свест за способностите кај лицата со попреченост.

6. ВКЛУЧЕНОСТ ВО ОПШТЕСТВЕНОТО ЖИВЕЕЊЕ И ДРУГИ ПРАШАЊА

Постојат прашања од кои зависи дали политиките и практиките во секоја земја се применуваат подеднакво или еднакво за сите членови на дадена група. Такви се родовите прашања, местото на живеење, етничката припадност и останатите таканаречени хоризонтални прашања, како што се возраста и образованието. Истите, во нашето општество, сè уште не се препознаени како фактори на влијание врз квалитетот на живеење и можностите за една личност со физичка попреченост. Не постојат студии, ниту пак дебата меѓу самите лица со попреченост за влијанието на овие фактори врз нивните можности.

Половата, како и родовата, припадност е една од најважните категории на општествената организација. Жените и мажите, било со било без попреченост, имаат различни искуства во животот, кои се должат на нивните различни биолошки, психолошки, економски, социјални, политички и културни карактеристики.

Ова секогаш е поврзано со разликите во однос на општествената положба на жените и мажите. Овие родови разлики се одразени и во животните искуства на жените со попреченост. Тие често се соочуваат со повеќекратна дискриминација, како жени, како лица со попреченост, како припадници на различна етничка, старосна или образовна група и често се посиромашни отколку мажите со попреченост во слични околности. Треба да се истакне дека речиси во сите истражувања за лицата со попреченост како да се релативизира влијанието на половата припадност, но и на другите социјални димензии, како што е социјалната или етничка припадност. Најчесто анализите се фокусираат на попреченоста како унитарен концепт и традиционално се користи родово неутралниот приод кон прашањето.

Покрај неопходноста од дополнителни анализи за потребите и приоритетите на жените со попреченост, треба да се земе предвид дека во нашето општество, иако семејствата се примарни обезбедувачи на грижа (нега) за специфичните потреби на своите деца, најчесто жените, односно мајките се главните носители на системот на давање нега. Така, жените со попреченост, кои воедно се и мајки, често не сакаат да бидат перципирани како „товар“, па може да се откажат од практична помош и поддршка која можеби се нуди во системот, со цел да си обезбедат можност да бидат прифатени како даватели на нега. Постои недостиг од истражувања за репродуктивното и сексуалното здравје и слободи, како и во однос на мајчинството за жените со попреченост. Може само да се претпостави дека постои свест за функционалните и медицинските аспекти на планирање на семејството за жените со попреченост, но воопшто нема информации дали жените со попреченост бараат (и дали добиваат) совети за планирање на семејството. Во овој контекст, постои недостиг од соодветно сексуално образование за девојчињата во училишната средина или неформално.

Во практика истото се случува и со лицата што се припадници на друга етничка група. Искуството на секое лице, без оглед на попреченоста, се одразува и влијае на/врз неговата култура и вредностите во заедницата. Оттука, лицата со попреченост што се припадници на друга етничка група, од една страна, како членови на одредена етничка заедница ги доживеале бариерите на недоволно развиените услуги и понудените сервиси во заедницата, а, од друга страна, се двојно дискриминирани, соочувајќи се со дополнителните бариери во рамките на сопствената етничка заедница.

И во однос на местото на живеење, лицата со попреченост се соочуваат со дополнителните пречки. Како битен фактор во однос на квалитетот на живеење, а особено образованието како важен индикатор на местото на живеење, посебно разликата урбана-рурална средина е препознаена и од самите лица со телесна попреченост.

“Немав можност да го продолжам образованието бидејќи од нашето село нема превоз до училиштето”.

(Изјава на учесник во фокус-група)

Како што е веќе споменато, во Македонија возраста е еден од факторите што влијаат врз обезбедувањето на здравствените и на други услуги. Возраста (како основа за дискриминација) претставува секое незаконско и неоправдано поинакво постапување кон луѓето мотивирано од нивната возраст (без да се води сметка за индивидуалните карактеристики на секој поединец). Возраста како основа на дискриминација може да се манифестира во однос на постари лица и во однос на помлади лица. Индикативно е што во Македонија, речиси сите права, односно бенефиции се поврзани со возраста на лицето - дали е до или над 26-годишна возраст.

“Потребно е да се обезбеди право на мобилност за лица до 26 години. Старосната граница мора да се промени. Да се обезбеди право на скратено работно време за родители на лица со физичка попреченост над 26 години, ако тие не се згрижени во институција”.

(Изјава на учесник во фокус-група)

6.1. Квалитет на живот

Проблемите на сиромаштијата и социјалната исклученост претставуваат сериозна пречка, пред сè имајќи предвид дека истите се во причинско-последична врска со попреченоста. Заложбите за нивно ефективно надминување неопходно треба да се засноваат врз сеопфатни истражувања и анализи. За жал, во студиите што се направени за сиромаштијата и социјалната исклученост не се опфатени лицата со попреченост.

Во однос на здравјето, се намалува учеството на лицата што одговориле дека имаат многу добра здравствена состојба. Имено, според податоците од ДЗС,¹¹⁵ на прашањето Како ја оценувате вашата општа здравствена состојба, 48,8% од населението се изјасниле - добра, 28,7% - многу добра, додека лоша здравствена состојба имаат 6,9% од лицата во домаќинствата. Додека кај личните согледувања, тој процент во 2015 изнесувал 2,1% во споредба со изјаснувањата во 2014 кога изнесувал 1,8%.

Голем дел од интервјуираните лица посочија дека најголем дел од бенефициите што ги добиваат од страна на државата го користат за задоволување на домашниот буџет, затоа што сметат дека домашните трошоци се преголеми и овие надоместоци мора да ги користат за тоа.

¹¹⁵ Види: АНКЕТА за приходи и услови за живеење, 2015, Статистички преглед број 2.4.16.15 863, Државен завод за статистика, <http://www.stat.gov.mk/Publikacii/2.4.16.15.pdf>

Графикон 21. Одобрени барања за средствата од Посебниот фонд

Колкав % од средствата кои ги добивате од страна на државата ги користите за домашни потреби?

По прашањето за овие бенефиции грешката е направена на самиот почеток. Сега е тешко да се исправи тоа бидејќи кога веќе му даваш паричен надоместок, сега да му нудиш персонална асистенција за сметка на тој надоместок ќе оди многу тешко. Најчесто се работи за семејства што лошо стојат финансиски, па тие пари се користат за задоволување на потребите на семејствата, струја, вода, храна, а не за тоа за што се наменети.

“Целта лицата со хендикеп да станат поактивни и повидливи не е постигната со овие бенефиции. Прашањето за лицата со хендикеп сè повеќе се актуализира, ама резултати нема. Не гледаме повеќе лица во колички или со каков и да е хендикеп по улици од порано, и покрај тоа што се издвојуваат и се даваат различни бенефиции”.

(Изјава на претставник од институција)

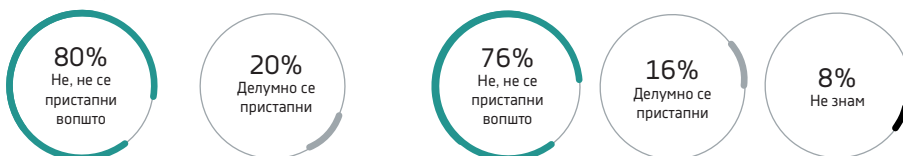
Во поглед на културните активности и посета на библиотеки, се изјаснија дека не можат да ги посетуваат, при што како главна причина ја наведуваат непристапноста на објектите.

Графикон 22. Одговори на интервјуираните испитаници

Колкав % од средствата кои ги добивате од страна на државата ги користите за домашни потреби?

Според Вас, дали и во овој степен културно уметничките институции се пристапни и достапни за лицата со физички хендикеп? (кина, театри, музеи)

Во колкав степен сметате дека информациите пласирани преку медиумите се пристапни и достапни

Џабе и да е без пари кога не е пристапно.

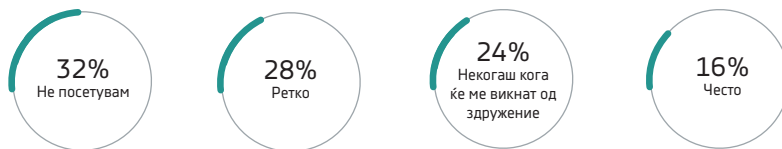
(Изјава на учесник во фокус-група)

Театрите и другите институции од областа на културата и уметноста се комплетно непристапни за лицата со хендикеп.

(Изјава на учесник во фокус-група)

Графикон 23. Одобрени барања за средствата од Посебниот фонд

Колку често посетувате настани од културно-уметничка област (кина, театри, музеи)

Дали сте биле на одмор?

Во поглед на перцепциите и нивната видливост, најголем дел од учесниците потенцираа дека сè уште нема доволна свест по прашањето на лицата со попреченост.

“Во развиените земји лицата со хендикеп се присутни секаде и се видливи, а кај нас се комплетно невидливи. Тоа е резултат, пред сè, на непристапните и недостапните објекти во РМ. Универзалниот дизајн не е комплицирана работа, само бара малку поголема желба. Пристапноста не подразбира само до објектите (надвор), туку и внатре во објектите. Не се работи само за рампи, кои најчесто не се изградени по стандарди, туку и праговите во објектите треба да се дизајнирани така да овозможат непречено движење. Изговор дека нема пари за пристапност не смее да постои. Понекогаш и не се потребни многу пари, но потребна е волја. Во денешно време има безброј можности за пристапност, поскапи или поевтини, но отсуствува свеста”.

(Изјава на учесник во фокус-група)

И покрај тоа што дел од истражувањата се засноваат на перцепцијата на граѓаните и не можат фактички да се аргументираат, сепак, тие се значаен индикатор за моменталната состојба во која се наоѓаат граѓаните со попреченост.¹¹⁶

“Бесмислено е да се регулираат со разноразни закони работи кои сами по себе треба да се подразбираат. Лицата со хендикеп се исти и еднакви со сите останати. Праксата, од друга страна, налага потреба од вакви закони, но ги чувствувам како лицемерни бидејќи се многу убаво напишани, а од друга страна на терен ситуацијата е сосема поинаква. Секој поединец што имал во фамилија или, пак, се дружел барем кратко време со лице со хендикеп требало да стане свесен дека лицата со хендикеп се рамноправни со останатите, но очигледно се игнорира овој факт. Бесмислено е да се регулира со закон пристапноста, рампите треба да постојат исто како што постојат скалите”.

(Изјава на учесник во фокус-група)

116 Во таа насока и последното истражување на Унисеф само ја потврдува застапеноста на медицинскиот, дефектолошкиот и милосрдниот пристап кон граѓаните со попреченост во Македонија. Имено, само 30 % од населението веруваат дека бариерите во околината треба да се тргнат за граѓаните со попреченост да се вклопат во општеството, 44 % од населението сметаат дека на овие граѓани им треба медицинска грижа и услуги, додека 25 % сметаат дека им треба помош за да се вклучат во општеството најдобро што можат.

Отпорот и сè уште видливото неприфаќање на лицата со попреченост како рамноправни чинители во општеството упатуваат на заклучок дека сè уште е многу малку направено во однос на подигнувањето на свеста и поттикнување на почитувањето на правата и достоинството на лицата со инвалидност (КПЛП, член 8).

Лицата со попреченост сè уште се судираат со стереотипи и предрасуди, непризнавање на нивните способности и нивниот придонес во општеството. Квалитетот на живеење ја вклучува општата благосостојба на личноста, не само нејзиниот животен стандард, односно личното богатство и вработеноста.

Оттука, квалитетот на живеење, меѓу другото, треба да и овозможи на личноста пристап до целокупното опкружување, до образованието, да биде во можност непречено да се грижи за своето психичко и физичкото здравје, како и да може да напредува во градењето на својата општествена положба.

Во РМ лицата со физичка попреченост сè уште се далеку од можноста да го унапредуваат сопствениот квалитет на живеење бидејќи досегашните системски решенија, како и лошата пракса не создаваат овозможувачка околина за овие лица.

- В.Т., 32-годишен љубител на екстремни спортови од Кочани, учествувал на Европското првенство во падобранство и параглајдерство за лица со попреченост во Франција во 2016 година. Првпат скокал со падобран, во тандем со инструктор, ги совладал бараните фигури. Охрабрен од успехот, решил сериозно да се занимава со падобранство и да се подготви за следното европско натпреварување во Минск, Белорусија, во 2017 година. На изненадување на Вангел, неговите планови да конкурира за висок пласман помеѓу спортистите од редица европски земји кои во текот на годината учествуваат во национални првенства и натпреварувања се „судриле“ со законот и општествените стереотипи и предрасуди кај нас:

Законот за воздухопловство („Службен весник“, бр. 68/13 (пречистен текст), 42/14, 97/15, 152/15, 27/16, 31/16) и Правилникот за стручно оспособување, проверки, дозволи и овластувања на падобрански персонал („Службен весник“, бр. 172/13) предвидуваат кандидатите за падобрани да исполнуваат три специфични услови, помеѓу кои и кандидатот да поднесе „лекарско уверение за здравствена способност класа 4“. В.Т. не успева да го добие бараното уверение, без воопшто да мине низ здравствените прегледи, од едноставна причина - тој користи инвалидска количка! Тоа, според овластената лекарска комисија, е доволна причина да се заклучи дека тој не ги исполнува барањата за „здравствена способност класа 4“ и не може да се занимава со падобранство. Неговите аргументи дека тој минал низ сличен лекарски преглед во Франција и веќе скокал со падобран не биле земени предвид. Ваквото постапување било „за негово добро“, оти никој не сакал „да ја преземе одговорноста ако нешто му се случи“. Во времето на подготовката на овој извештај, неговата правна битка да се избори за правото да се занимава со избраниот спорт продолжува, со поддршка од еден од инструкторите од Аеро-клубот Скопје.

Ова е само еден пример за пречките со кои се соочува В.Т. да продолжи да води активен живот, исполнет со спорт и рекреација, по несреќата на летниот одмор во Бугарија во 2005 година, кога скршил еден од вратните пршлени. По итната операција и двонеделен престој во Бургас, тој бил префрлен на скопските клиники, а потоа минал четири месеци на рехабилитација во Коснозглобната болница во Охрид. „Веќе по првата недела во Скопје добив декубит, оти нема антидекубитен душек, а нема доволно персонал во болницата за да обезбедат соодветна грижа. Вработените во Коснозглобната болница одлично се грижеа за мене, но условите таму се катастрофа. Па јас денеска имам подобра опрема и справи дома одошто имаше во болницата“, вели Вангел, опишувајќи го процесот на првична рехабилитација. „Никој не те подготвува за тоа што те чека. Јас и моето семејство учевме самите од хрватски книги и од интернет како да се грижам самиот за себе и како тие да ми помогнат“. Учесвото во камп за напредна рехабилитација во Грција во 2007 година значително ја подобрило моториката на рацете на В.Т. и му помогнало речиси целокупната грижа за себе да ја преземе самиот. Лекарските третмани и рехабилитацијата во странство го чинеле неговото семејство над 50 илјади евра – средства што, за среќа, успеале да ги обезбедат самите. Од државата не добиле никаква финансиска поддршка.

„Имам престојувало во странство неколку пати сосема сам и самиот се снаоѓам по неколку денови, одам на концерти, скијам, учествувам на рафтинг, летам со едрилица, нуркам... Спортот е особено значаен за луѓето како мене да останат здрави, да избегнат кардио-васкуларни проблеми и да се справат со нискиот притисок, остеопорозата и воопшто падот на имунитетот. Од спорт, за лица со физичка попреченост како да постои само стрелаштво. Многумина ми посочуваа, ете, можеш да се занимаваш со стрелаштво“, помалку резигнирано вели В.Т. за своите обиди по несреќата активно да се занимава со спорт.

Во Кочани морам да се движам по коловоз зашто рабниците на тротоарите се високи и морам да барам помош од луѓето бидејќи и оние неколку пристапни рампи што ги има се претрмни и не се направени според стандардите. Се чувствувам непријатно да барам помош, ама тоа е... Луѓето ми помагаат, па потоа ми е незгодно да им преречам на оние што се паркирале на моето паркинг-место, што знаеш, можеби баш тоа лице некогаш ми помогнало да се движам. Се надевам дека еден ден ќе разберат зошто постојат паркинг-места за лица со попреченост и нема да се паркираат на нив или пред пристапните рампи“, го опишува В.Т. своето секојдневие.

„Понекогаш сакам да се иселам од Македонија, да живеам во земја со подобри услови за лицата со попреченост. Но така би се чувствувал поразено, како да сум се предал“, вели овој исклучителен млад човек, кој ги привршува магистерските студии по земјоделство и води сопствена фирма. Тоа било мотив за него во 2016 година да го основа Здружението за параплегија и квадриплегија „Без ограничување“ и уште посилно да се бори за подобрување на состојбата. „Не сакам повеќе ниту јас, ниту други да слушаме ‘помогни ми да ја подигнеме количкава’; внимавај, не човеков или барем човеков со количка, туку количкава, како што еден од моите професори на факултет се изрази барајќи присутните да ми помогнат да се качам во неговиот кабинет на вториот кат. Јас водам активен и исполнет живот. Количката не ми е пречка, непристапноста ме ограничува. Тоа мора да го промениме“, заклучува В.Т..

6.2. Дискриминација по основа на попреченост

Уставот, во член 9, содржи општа клаузула за еднаквост која предвидува дека граѓаните на Република Македонија се еднакви во слободите и правата независно од полот, расата, бојата на кожата, националното и социјалното потекло, политичкото и верското уверување, имотната и општествената положба. Граѓаните пред Уставот и законите се еднакви.

Евидентно е непостоењето на попреченоста како дискриминаторска основа во оваа клаузула. Дополнително, Уставот ги нарекува лицата со попреченост „инвалидни лица“ (член 35 став 3), термин кој според современото гледање на попреченоста од аспект на социјалниот модел е застарен и треба да се напушти. Сепак, иако оваа категорија е уставна, потребно е да се изврши редефинирање на одредбите во Уставот што се однесуваат на оваа група на лица согласно актуелните гледишта на попреченоста засновани на пристапот на човекови права. Ова редефинирање треба да опфати термиолошка и суштинска измена. Затоа што зад определената терминологија се отсликува гледиштето на општеството и неговата релација со лицата со попреченост.

Во Законот за спречување и заштита од дискриминација¹¹⁷ (ЗСЗД), во основите на забрана за дискриминација е вклучена и основата на попреченост. Иако солидно поставено, сепак во националното законодавство сè уште е доминантна формалната еднаквост, наместо материјалната еднаквост. Имено, ЗСЗД во членот 1 предвидува „спречување и заштита од дискриминација во остварувањето на правата загарантирани со Уставот на Република Македонија, со закон и ратификувани меѓународни договори“. Предметот на законот е доста тесно поставен и тоа само во рамки на формалната еднаквост. Ваквото поставување не е во согласност ниту со другите одредби содржани во законот (одредби со кои се промовира материјалната еднаквост), ниту со стратегиските документи и пристапот кон еднаквоста и недискриминација во Македонија, а ниту со модерните трендови во антидискриминациското право. Потребно е да се прошири предметот на законот со „промовирање, заштита и унапредување на принципот на еднаквост“ за да се опфати и материјалната еднаквост.

Сепак, и покрај постојното законодавство и политики, истражувањата покажуваат дека дискриминацијата врз основа на ментална и телесна попреченост е широко распространет феномен во државата.

„Граѓаните со попреченост воопшто не ги остваруваат своите права, туку напротив, ние сме граѓани од втор ред“.
(Изјава на учесник во фокус-група)

6.3. Категоризација

Сите закони и иницијативи за јавни политики во државата настојуваат да обезбедат пристап за загрозените групи до здравствена заштита, социјална заштита, образование, унапредување на правата на лицата со попреченост и нивно учество во општествениот живот. Сепак, државата ги признава само оние што потпаѓаат под сегашната дефиниција за попреченост/инвалидност, а службениот пат до признавањето на статус на лице со попреченост е постапката за категоризација.

Општо земено, ЗСЗ користи дефиниции за попреченост кои се во согласност со категориите и степените дефинирани во Правилникот за оцена на специфични потреби на лица со пречки во физичкиот или психичкиот развој (скратено: Правилник). Правилникот наведува подробни дефиниции за сите видови и степени на попреченост. Има поделба на: лица со оштетен вид, лица со оштетен слух, лица со пречки во говор, лица со телесен инвалидитет, лица со хронична болест, лица со пречки во менталниот развој, лица со аутизам и лица со комбинирани пречки во развојот.

Во дефинициите нема поимно разграничување на одредени нарушувања или болести од оштетувања/онеспособеност или од последиците од таквите оштетувања врз животот на поединците, на пример, ограничено учество во општествениот живот или ограничена можност за изведување некои активности.

Правилникот одразува медицински приод кон дефинирање на попреченоста и не ги опфаќа изречно ограничувањата по учеството во општествениот живот кои може да произлезат од бариери во околината.

“Честа е појавата на злоупотреба на системот, особено при категоризацијата, бидејќи одредени права се врзани за процена на степенот на попреченоста (на пример, право на додаток за слепило). Честопати лица што не би требало да остварат одредено право, „фаќаат врски“ и го добиваат, а оние што би требало без проблеми да го добијат се уценувани или минуваат низ долги административни процедури”.

(Изјава на учесник во фокус-група)

Проблемот со ваквиот пристап е што лицето прво мора да докаже дека спаѓа во една од претходно дефинираните категории и степени на попреченост пред да може да тврди дека е предмет на дискриминација или може да е корисник на некоја бенефиција.

Со таква поставеност, тежиштето се префрла на прашањето дали лицето има доволно сериозно оштетување/нарушување за да биде службено признаено како лице со попреченост, наместо тежиштето да биде на тоа дали тоа лице е дискриминирано по основа на (привидна или вистинска) попреченост.

Се чини дека денес, според законските прописи во Македонија, не постои можност некој/а да биде дискриминиран/а доколку не поминал/а службена постапка за категоризација и службено решение за утврдена попреченост.

“Треба да се премине кон функционалната процена, што води кон и овозможува индивидуализација, бидејќи се утврдуваат индивидуалните способности и потребната поддршка”.

(Изјава на учесник во фокус-група)

Последица на ова е што сите лица што не ги исполнуваат условите за бенефиции како што е дефинирано во законите, лица со непризнаени/неутврдени нарушувања и лица што не поминале постапка за категоризација не се заштитени од дискриминација.

Ваквата поставеност, од друга страна, води кон дискриминација во самата заедница на лицата со попреченост. Имено, дискриминацијата е помалку проблематично прашање во контекст на најтешки или комбинирани попречености, бидејќи луѓето со таква попреченост најчесто не бараат вработување и не посетуваат редовни училишта.

“Комисиите за „категоризација“ треба да се децентрализираат, да можат луѓето да ја добијат услугата во местото каде што живеат (или во близина). Дисперзиран систем побрзо ќе ги покаже своите недостатоци и луѓето полесно ќе можат да реагираат”.

(Изјава на учесник во фокус-група)

Со дискриминација многу повеќе се соочуваат луѓе со полесна попреченост бидејќи – доколку има позитивни ставови, потребни приспособувања и помош – тие може да учествуваат во животот во заедницата, а бидејќи не ги исполнуваат условите од Правилникот, не можат да користат никакви бенефиции, ниту услуги. Наведените дијагнози и поставувањето на степените на оштетувања се клучен критериум за добивање и бесплатен паркинг, или да добиете ослободување од патарина.

Затоа, дефиниција на попреченост што се заснова врз премисата дека потешка попреченост ги подобрува изгледите за исполнување на законските услови не е соодветна во контекст на обезбедување основни човекови права за лицата со попреченост. Во моментот државата бара службено утврден статус на лице со попреченост за некое лице да се признае како лице со попреченост, и само по добивањето таков службен наод/решение може да смета на законска заштита.

Едно решение би можело да биде усвојување на широка дефиниција на попреченост/инвалидност како што е дадена во КПЛП на општо ниво, а потоа може дополнително да се појасни или наведе со примери во конкретни области на примена (на пр., учество во домашен живот, учество во вработување, учество во образование итн.). И овде треба да се прави разлика меѓу општа заштита и исполнување услови за добивање ограничени ресурси; во вториот случај условите и критериумите мора да бидат порестриктивни.

6.4. Терминологија во јавниот дискурс и во законите

Во Македонија не постои општо прифатен термин за означување на попреченоста воопшто, вклучувајќи ја во тие рамки и физичката попреченост. Во јавните дебати и медиумите, но и во законите се користат различни термини:

Медиумите, пак, во секојдневното известување најчесто ги користат термините: лица со попреченост, лица со инвалидност и лица со посебни потреби.¹¹⁸

Ниту законодавецот не користи усогласена терминологија кога станува збор за попреченоста. Имено, Уставот на Република Македонија го користи терминот „инвалидни лица“.¹¹⁹ Во законите и подзаконските акти се користат различни термини: лица со попреченост, лица со хендикеп, лица со инвалидност, лица со инвалидитет, лица и деца со пречки во развојот итн. Помеѓу овие термини не постои јасно разграничување; се чини дека тие се користат како синоними, честопати дури и во рамките на еден закон.

Илустративни за недоволно јасното значење на користените термини и недостигот од усогласена пракса од законски и номотехнички аспект се следните примери: Член 17 од Законот за социјалната заштита¹²⁰ дефинира: „инвалидно лице, во смисла на овој закон, се смета лице со ментална или телесна попреченост“. Во овој случај, се чини дека законодавецот претпочита да го користи терминот „инвалидно лице“, но дефинирајќи

118 Чекировски Д., Известување на медиумите за лицата со попреченост, Отворете ги прозорците, Скопје, 2015

119 Види, Ибид 2.”

120 Закон за социјалната заштита, <<http://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/zakoni/ZSZ%20konsolidiran%20januari%202015.pdf>

го неговото значење, ги користи термините „ментална попреченост“ и „телесна попреченост“, за кои, пак, не нуди дефиниции, што е целосно спротивно на член 1 од КПЛП. Член 74, алинеја 2 од Законот за здруженија и фондации¹²¹ користи дури три термини, без притоа да понуди разграничување на нивното значење – „...помош и заштита на лица со физички или ментален хендикеп, лица со попреченост во развојот и лица со посебни потреби...“ Законот за ратификација на Конвенцијата за правата на лица со инвалидност и Факултативниот протокол кон Конвенцијата за правата на лицата со инвалидност¹²² го користи терминот „лица со инвалидност“.

Во јавните дебати што му претходеа на ратификувањето, одредени граѓански организации, активисти и експерти бараа да се избегне користењето на терминот „инвалидност“ и да се користи термин што посоодветно ќе го одрази терминот „disability“ користен во оригиналниот текст на КПЛП на англиски јазик.

Законодавецот се повика на обврската да се следи терминологијата користена во Уставот на РМ и одлучи да го користи терминот „лица со инвалидност“ во официјалниот превод на КПЛП на македонски јазик. Сепак, овој аргумент може да се смета за недоволно валиден со оглед на фактот дека, како што е погоре наведено, Уставот го користи терминот „инвалидни лица“, а не „лица со инвалидитет“, т.е. законодавецот фактички отстапил од користењето на терминот употребен во Уставот.

Второ, во самиот текст на законот се „поткраднал“ пропуст, така што во член 4, точка 1 е употребен терминот попреченост: „Државите – страни се обврзуваат да обезбедат и промовираат целосно остварување на сите човекови права и основни слободи на сите лица со инвалидност без каква било дискриминација врз основа на попреченост...“ Проблемот со неусогласената и несензитивна терминологија за попреченоста и лицата со попреченост во законските текстови, но и во Уставот, е констатиран и во други истражувања.¹²³

Во контекст на несензитивната терминологија во јавниот дискурс и во законите треба да се истакне и примената на поимот „дефектологија“, наспроти веќе установениот термин на англиски јазик „special education“ што се користи во меѓународните форуми и дебати. Но и самото преименување во специјални едукатори не е решение бидејќи постојниот концепт кој го промовира Институтот за дефектологија е целосно базиран на медицинско-дефектолошката матрица.

“Користењето термини кои произлегуваат од медицинскиот пристап кон попреченоста е присутно и помеѓу самите лица со физичка попреченост. При спроведувањето фокус-групи и интервјуа со лица со физичка попреченост беше забележлива примената на термини како: количкаши, церебралци, дистрофичари, слепи, глуви”...

(Изјава на учесник во фокус-група)

Самото себепоимање и себеидентификација преку дијагнозите за сопствената состојба посочува дека доминантно користената терминологија води кон тоа лицата со физичка попреченост (но и лицата со попреченост воопшто) да ги прифатат општествените

121 Закон за здруженија на граѓани и фондации (ЗЗГФ) Службен весник на РМ 6р.52/1 0 и 135/11 <http://www.pravda.gov.mk/documents/>

122 Ибид 1

123 Мирјана Најчевска и др., Невидливи за општеството – Проценка на подготвеноста за ратификација на Конвенцијата за правата на лицата со попреченост, ФООМ, Скопје, 2011 година; Жанета Попоска, Дискриминација врз основа на хендикеп во меѓународното право за правата на човекот, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје, Правен факултет „Јустинијан I“, Скопје, 2012 година

предрасуди и стереотипи и да се доживуваат себеси како болни, неспособни, некадарни и немоќни. Тоа негативно влијае врз нивната самодоверба и ја намалува подготвеноста активно да се заложат за остварување на нивните човекови и граѓански права, кои им следуваат како заедница (малцинство), притоа задоволувајќи се со социјални трошки и милосрдната помош создадена по терк на државата, „дефектолошките“ професионалци и постојните инструменти на моќ.

Оттука, потребна е широка јавна дебата за утврдување на најсоодветниот термин за попреченост, со широко учество на здруженијата кои се водени од лица со попреченост и ги претставуваат лицата со попреченост, без притоа главниот збор да го води стручната фела, која би требало да се грижи за поддршка на лицата со попреченост (а не да одлучува наместо нив).

Особено е важно со измените во терминологијата да се ревидира и целиот пристап кон попреченоста во земјава, со што ќе се унапреди домашната законска рамка, почнувајќи од Уставот, на начин што ќе го рефлектира пристапот за човекови права кон попреченоста, за разлика од досега доминантниот медицински, дефектолошки и социјален пристап. Ваквото хармонизирање на домашната рамка ќе биде во согласност и со обврските што ги презеде државата со ратификацијата на КППП.

6.5. Граѓанско здружување на лицата со физичка попреченост

Лицата со попреченост, како маргинализирана група подложна на стереотипи, природно имаат потреба од групирање и здружување.

Во 1983 година од неколкуте здруженија и сојузи на лица со попреченост се формира чадорска организација наречена Заедница на инвалидски организации на Македонија (ЗИОМ). Во 1997 државата донесува Закон за здруженија на граѓани и фондации (ЗЗГФ).¹²⁴

Поттикнати од новите можности што ги донесе овој закон, од ЗИОМ започнува еден процес на создавање нови здруженија на лица со попреченост, кој трае до денес.

Така, од една страна се „традиционалните сојузи“ организирани во ЗИОМ, кои во 2007 се преименуваа во „Национален совет на инвалидски организации на Македонија – НСИОМ“ и во него членуваат седум сојузи: Сојуз на слепи лица, Сојуз на глуви и наглуви лица, Сојуз на телесно инвалидизирани лица, Републички центар за поддршка на лицата со интелектуална попреченост „Порака“, Сојуз на цивилни инвалиди од војната, Федерација за спорт и рекреација на инвалидите и Сојуз на трудови инвалиди на Македонија.

На другата страна се над 200¹²⁵ т.н. „нови организации“. Во Македонија на ова поле дејствуваат и здруженија што не се на лица со попреченост (според DPI), но остваруваат активности каде што корисници се лицата со попреченост.

Во 2008 се донесе Закон за инвалидски организации,¹²⁶ како своевиден *lex specialis* на ЗЗГФ и се однесува само на инвалидските организации.

¹²⁴ Ибид 97

¹²⁵ Мапирање на организациите во областа на попреченост, Скопје 2014 Уницеф, Достапно на: < [https://www.unicef.org/tfymacedonia/Mapping_Report-for_UNICEF_Publish_\(MK\).pdf](https://www.unicef.org/tfymacedonia/Mapping_Report-for_UNICEF_Publish_(MK).pdf) >

¹²⁶ Закон за инвалидски организации („Службен весник на Република Македонија“, бр. 89/2008; 59/2012 и 23/2013) Достапно на: < http://www.mtsp.gov.mk/WBStorage/Files/invorganizacii_konsolidiran.pdf >

Во важечкиот Закон за игрите на среќа и забавните игри¹²⁷ од 1997 год. (и со сите негови измени), постои следново решение: „Средствата остварени по сите основи од приредувањето игри на среќа и забавни игри се користат за финансирање на националните инвалидски организации, нивните здруженија и нивната асоцијација...“ (член 16). Во новата македонска историја единствен корисник на овие средства е ЗИОМ (сега НСИОМ). Ниту една организација досега не успеала да добие финансии по оваа основа.

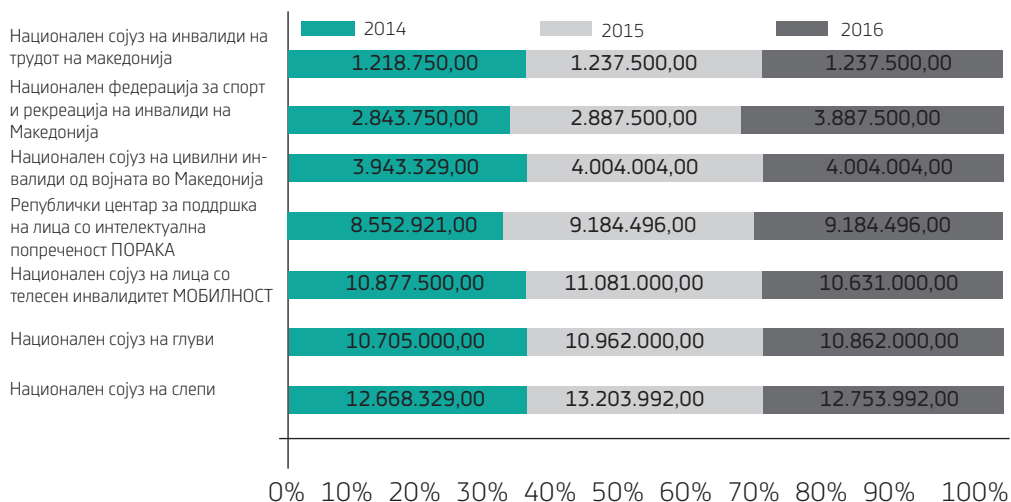
“Годишно Сојузот на слепи добива околу 280.000 евра од државниот буџет. Но тие ништо не прават за подобрување на состојбата на слепите лица, туку „шуруваат со секоја влада“. Всушност, самите сојузи се пречка. Како што ставаме пристапни рампи за да ги надминеме пречките, така треба да ги тргнеме и сојузите”.

(Изјава на учесник во фокус-група)

“Клучно за подобрување на состојбите е да се направи мрежа на граѓанските организации за и поврзани со попреченост и да се дејствува заедно”.

(Изјава на учесник во фокус-група)

Графикон 24. Преглед на државната финансиска поддршка за националните сојузи

Во текстов воопшто не се опфатени редовните годишни распределувања на 10 до 15 милиони денари кои Владата на конкурс им ги дели на сите невладини организации во земјата.

Врз основа на информациите од МТСП, годишно РМ во последните 3 години од буџетската ставка 463 издвоила 155.930.563 МКД или 2.535.456,31 евра за институционална поддршка на сојузите. Во овој дел од анализата не се вклучени дополнителните средства што РЦ „Порака“ како носител на дневните центри за лица со интелектуална попреченост ги добива од државата и донациите што државата ги обезбедува за сојузите (државна донација од 100 апарати за мерење притисок за 2.500 слепи лица, плус дополнителни

128 Види Закон за игрите на среќа и забавните игри, Достапно на: <http://www.ujp.gov.mk/files/attachment/0000/0939/Zakon_za_igrите_na_sreka_i_za_zabavните_igри_Sl_vesnik_na_RM_br_178_od_26.09.2016.pdf>

950.000 денари во 2015¹²⁸ или Министерството за здравство во 2013 година одвоило 1,2 милион денари за набавка на опрема за слепите лица.¹²⁹ Секако, тука не се споменати нити капиталните објекти со кои располагаат сојузите што ги добија како наследство од поранешниот југословенски систем.

Од друга страна, новите организации, кои и ги покренала најгорливите прашања за лицата со попреченост, се оставени целосно да се потпрат на проекти и меѓународна поддршка и некоја минимална поддршка од страна на локалните заедници.

Во последното истражување „Довербата во Македонија“¹³⁰ во 2010 во 10. најуспешни организации од страна на јавноста е избрана организацијата на лица со хендикеп - Полио Плус, каде што во однос на довербата, односно позитивните мислења од страна на јавноста, далеку предничи во однос на НСИОМ, и покрај тоа што нема институционална поддршка од страна на државата.

Македонија нема соодветна политика за финансирање на организациите на лица со попреченост, ниту пак воспоставен транспарентен и отчетен пристап кон вклученоста на репрезентативните организации на лица со попреченост во владините тела согласно КППП.

Дополнителен проблем при застапувањето и правото на здружување е правото на користење одредени бенефиции од страна на државата, а кое е условено со членство во некој од сојузите.

Согласно Законот за јавни патишта,¹³¹ лицата со попреченост се стекнуваат со бесплатна картичка за користење на јавните паркиралишта и јавните површини наменети за паркирање со кои стопанисува претпријатието.¹³² Но во документацијата што треба да ја достават лицата со попреченост се: важечка лична карта, сообраќајна дозвола, фотокопија од Решение за степен на инвалидитет издадено од надлежен орган (на увид), потврда од лекар и членска книшка од здружение за телесно инвалидизирани лица. Слични решенија има и во Програмата на Град Скопје¹³³ за повластен автобуски билет. „Заинтересираните граѓани, лица со оштетен вид, лица со оштетен слух, лица со телесно оштетување, лица со интелектуална попреченост, бубрежно болни лица, како и инвалидите на трудот, инвалидски пензионери и воените инвалиди, правото на повластено користење на јавниот градски превоз можат да го остварат преку соодветните здруженија на граѓани организирани на подрачјето на градот Скопје“. Слична е мерката и за ослободување од плаќање патарина, за возилата на лицата со попреченост, согласно членот 66, став (2) и (3) од Законот за јавни патишта. Имено, во Законот се наведува: „За да го користат правото, лицата треба да поседуваат членски книшки издадени од здруженијата - сојузите во кои членуваат, кои се доставуваат заедно со документацијата за болеста согласно наведеното во Законот. Кога поминува лицето низ наплатните станици заедно со возилото, ја дава на увид и членската книшка, во која стои запишана и регистарската табличка од возилото што се ослободува“.

128 Види Информација за донација на државата кон Сојузот на слепи, Достапно на: < <http://vest.mk/?ItemID=D9897946ED06F14D8C444FE0682A24D4> >

129 Види Информација за донација од Министерството за здравство

Достапно на: <http://kanal5.com.mk/vesti_detail.asp?ID=16929 >

130 Види: „Довербата во Македонија“, МЦМС, 2010 година

131 Види Законот за јавни патишта [“Службен весник на Р.М.” број 26/96;40/99;96/00;29/02;68/04;31/06]

Достапно на: <<http://gradskiparking.com.mk/obraci-i-potrebni-dokumenti.aspx>>

132 Види член 6 од Одлуката за утврдување на ценовникот на Ј.П. Градски паркин- Скопје Достапно на: < <http://gradskiparking.com.mk/obraci-i-potrebni-dokumenti.aspx> >

133 Види Информација од Град Скопје Достапно на: <http://www.skopje.gov.mk/Uploads> >

Ваквите решенија се во спротивност на правото на здружување, кое е гарантирано со Уставот на РМ: „На граѓаните им се гарантира слободата на здружување заради остварување и заштита на нивните политички, економски, социјални, културни и други права и уверувања“ (член 20), како и одредбите на КПЛП.

6.5. Заклучоци

- Во Република Македонија лицата со физичка попреченост сè уште се далеку од можноста да го унапредуваат сопствениот квалитет на живеење бидејќи досегашните законски решенија, како и лошата пракса не создаваат овозможувачка околина за овие лица.

- Евидентно е непостоењето на статистика и евиденција на лицата со попреченост во сите области, што резултира со неможност да се прави споредба на сите параметри кои го одредуваат квалитетот на живеење во споредба со останатото население.

- Отпорот и сè уште видливото неприфаќање на лицата со попреченост како рамноправни чинители во општеството покажуваат дека сè уште е многу малку направено во однос на подигнувањето на свеста и поттикнување на почитувањето на правата и достоинството на лицата со попреченоста.

- Лицата со попреченост сè уште се судираат со стереотипи и предрасуди, непризнавање на нивните способности и нивниот придонес во општеството.

- И покрај солидната законска рамка, сè уште голем број јавни и приватни објекти не обезбедуваат физичка пристапност и не нудат информации и услуги во пристапен и достапен формат, согласно КПЛП. Ваквиот тренд води кон натамошно исклучување на овие наши сограѓани во остварување на социјалните, економските и културните права.

- Поради традиционалната матрица во нашето општество, сè уште како примарни обезбедувачи на грижа (нега) за специфичните потреби на своите деца најчесто се јавуваат жените, односно мајките кои се и главните носители на системот на давање нега. Оттаму, жените со попреченост, кои воедно се и мајки, често не сакаат да бидат перципирани како „товар“, па може да се откажат од практична помош и поддршка која можеби и се нуди во системот, со цел да си обезбедат можност да бидат прифатени како даватели на нега.

- Постојните политики често се фокусираат на попреченоста како на унитарен концепт, каде што традиционално се користи родово неутралниот приод кон прашањето. Притоа не се зема предвид повеќекратната дискриминација со која се соочуваат жените поради нивниот пол, како лица со попреченост, како припадници на различна етничка, старосна или образовна група и често се посиромашни и понеактивни отколку мажите со попреченост во слични околности.

- Постои недостиг од истражувања за репродуктивното и сексуалното здравје и слободи, како и во однос на мајчинството, за жените со попреченост.

- Лицата со попреченост што се припадници на друга етничка група, од една страна, како членови на одредена етничка заедница се соочуваат со бариерите на недоволно развиените услуги и понудените сервиси во заедницата, а, од друга страна, се двојно дискриминирани, соочувајќи се со дополнителните бариери во својата сопствена етничка заедница.

- Во Македонија не постои општо прифатен термин за попреченоста, согласно КПЛП.

- Постојната терминологија што е поврзана со попреченоста е целосно базирана на медицинскиот модел на гледање на попреченоста и сè уште не е унифицирана. Следствено, не постои соодветно дефинирање на групата на лицата со попреченост, што доведува до тоа државата, во зависност од различни околности, но првенствено земајќи ја предвид медицинската категоризација, да обезбедува различни права (услуги

и бенефиции] за лицата со попреченост.

- Карактеристично за здружувањето на лицата со попреченост е постоењето на т.н. традиционални организации кои се целосно поддржани од страна на државата и постоење на т.н. нови организации кои целосно зависат, најчесто од приватни и странски донации и проекти.

- Правото на користење одредени бенефиции од страна на државата е условено со членство во некоја од т.н. традиционални организации, со што евидентно се крши правото за здружување на секој граѓанин со попреченост.

6.6. Препораки

- Потребно е итно да се преземат мерки за воспоставување индикатори за следење и евалуација на постојните практики и на спроведувањето на правата и обврските во постојните јавни политики.

- Вклучување на прашањето на попреченост во редовните статистики и евиденција кои се водат во различните општествени области од различни чинители. Во истите, прашањето на попреченост да биде вклучено по сите важни индикатори (пол, возраст, етничка припадност, образование и место на живеење).

- Да се воведат обврска јавните институции да водат статистика разделена по попреченост.

- Воведување буџетски анализи на политиките во однос на планираните и потрошените средства наменети за лицата со попреченост.

- Воведување задолжителна едукација на јавните институции за прашањето на попреченост и комуникација со граѓаните со попреченост.

- Задолжително спроведување активности за подигнување на јавната свест за промена на перцепциите по основа на попреченоста од најрана возраст.

- Воведување задолжителна обука на вработените во јавните институции, регулаторни тела, на национално и на локално ниво, за прашањето на попреченоста.

- Доследно почитување на одредбите од Законот за градба преку зајакнување на капацитетите на Министерството за транспорт и врски и регулаторни тела за обезбедување целосна пристапност и достапност на објектите.

- Вклучување на прашањето на попреченост при креирањето на родово одговорните политики.

- Вклучување на прашањето на попреченост при креирањето на политиките што се однесуваат на мерките за застапеност на етничките заедници, согласно Уставот.

- Отворање широка дебата во однос на културата на лицата со попреченост во однос на другите култури во Македонија, како и употребата на јазиците, и употребата на знаковниот јазик и Браевото писмо на другите етнички заедници.

- Отворање широка јавна дебата за утврдување на најсоодветниот термин за попреченост, со учество на организациите на лица со попреченост.

- Дефинирање на попреченоста во и групата на лица со попреченост согласно КПЛП.

- Потребно е воведување на нов систем во кој правата (бенефициите и услугите) ќе се обезбедуваат согласно индивидуалните потреби на лицата со попреченост базирајќи се исклучиво на пристапот на човекови права согласно КПЛП, со што ќе се напушти досегашната пракса на остварување на постојните бенефиции и услуги врз основа на медицинско- дефектолошка дијагноза.

- Потребно е да се ревидира постојниот Закон за игри на среќа и лотарија преку кој би се овозможило транспарентна и отчетна распределба на средствата и истите да бидат достапни за сите организации на лица со попреченост, како за традиционалните така и за новите организации.

- Укинување на Законот за инвалидски организации кој е во спротивност со Законот за здруженија и фондации.
- Укинување на одредбите со кои одредени права на граѓаните со попреченост се поврзани со членство во некоја од „инвалидските организации“.

БИБЛИОГРАФИЈА

(по азбучен ред)

Годишни извештаи 2015, 2014, 2013, 2012, 2011, 2010, Агенција за вработување на РМ,
Достапно на: <<http://www.avrm.gov.mk/godishni-izveshtai.nspx>>

Државен завод за статистика на РМ,: 2.4.16.12/859, Достапно на <http://www.stat.gov.mk/Publikacii/2.4.16.12.pdf>

Државен завод за статистика, Достапно на:<<http://www.stat.gov.mk/Publikacii/2.4.16.15.pdf>>

Закон за високото образование, Достапен на: <<http://www.slvesnik.com.mk>>

Закон за вработување на инвалидни лица, Достапен на: <<http://www.mtsp.gov.mk>>

Закон за заштита на децата, Достапно на: <<http://mtsp.gov.mk/WBStorage/Files/dete.pdf>>.

Закон за игрите на среќа и забавните игри, Достапно на: < http://www.ujp.gov.mk/files/attachment/0000/0939/Zakon_za_igrite_na_sreka_i_za_zabavnite_igri_SI_vesnik_na_RM_br____178_od_26.09.2016.pdf>

Закон за инвалидски организации („Службен весник на Република Македонија“ бр. 89/2008; 59/2012 и 23/2013) Достапно на: < http://www.mtsp.gov.mk/WBStorage/Files/invorganizacii_konsolidiran.pdf >

Закон за локална самоуправа Достапно на: <http://www.ads.gov.mk/WBStorage/Files/Zakon_lokalnata_samouprava.pdf>

Закон за основното образование, Достапен на: <<http://www.slvesnik.com.mk>>

Закон за работни односи, Достапно на: <<http://www.mtsp.gov.mk>>

Закон за социјалната заштита, Достапно на: <<http://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/zakoni/ZSZ%20konsolidiran%20januari%202015.pdf>>

Закон за спречување и заштита од дискриминација, Службен весник на РМ, бр.50/2010, од 13 април 2010 година. Достапно на: <<http://www.mtsp.gov.mk>> и <<http://www.slvesnik.com.mk>>.

Закон за средното образование, Службен весник на РМ, бр.52/2002, 113/2005, 30/2007, 49/2007, 81/2008, 92/2008, 116/2010 и 156/2010. Достапен на: <<http://www.slvesnik.com.mk>>

Законот за јавни патишта Достапно на: <<http://gradskiparking.com.mk/obraci-i-potrebn-dokumenti.nsp>>

Законот за ратификација на Конвенцијата за правата на лицата со инвалидност и факултативниот протокол кон Конвенцијата за правата на лицата со инвалидност, Службен весник на РМ, бр.172/2011, од 14 декември 2011 година. Достапно на: <<http://www.mtsp.gov.mk>> и <<http://www.slvesnik.com.mk>>.

Законот за цивилните инвалиди од војната Достапно на: <http://mtsp.gov.mk/WBStorage/Files/civilniinvalidi_konsolidiran.pdf>

Извештај за сиромаштија и социјална исклученост во Република Македонија, МППС, 2010. Достапно на: <http://bim.lbg.ac.at/de/socijalna-inkluzija-i-covekovite-prava-vo-makedonija-izveshta-za-siromashti-i-sotsi-alna-iskluchenost-vo-republika-makedoni-2010>

Индикатори за квалитет на работата на училиштата <http://mirceacev-lisicani.weebly.com/uploads/2/5/2/8/25280659/indikatori.pdf>

Информација за донација на државата кон Сојузот на слепи, Достапно на: <<http://vest.mk/?itemID=D9897946ED06F14D8C444FE0682A24D4>>

Информација за донација од Министерството за здравство Достапно на: http://kanal5.com.mk/vesti_detail.asp?ID=16929

Информација од Град Скопје, Достапно на: <http://www.skopje.gov.mk/Uploads/> >

Л. Ивановска, Специјалистички труд „Патронажна служба кај деца со посебни потреби“, 2010 г., Достапно на: https://eprints.ugd.edu.mk/475/1/Specijalisticki_Liljana_Ivanovska.pdf

Мапирање на организациите во областа на попреченост, Скопје 2014 Уницеф, Достапно на: [https://www.unicef.org/tfymacedonia/Mapping_Report-for_UNICEF_Publish_\(MK\).pdf](https://www.unicef.org/tfymacedonia/Mapping_Report-for_UNICEF_Publish_(MK).pdf) >

Национална програма за развој на социјалната заштита 2011-2021, Достапно на: <http://www.unicef.org/tfymacedonia/macedonian/NationalProgrammeSocialProtection.pdf>

Национална стратегија за намалување на сиромаштијата и социјалната исклученост во Република Македонија (ревидирана 2010-2020). Достапно на: http://mtsp.gov.mk/WB-Storage/Files/revidirana_str_siromastija.pdf

Национална стратегија за деинституционализација во системот на социјалната заштита (2010-2018), Достапно на: <http://www.mtsp.gov.mk/WBStorage/Files/> >

Национална стратегија за еднаквост и недискриминација по основа на етничка припадност, возраст, ментална и телесна попреченост и пол 2016-2020, Достапно на: http://arhiva.vlada.mk/registar/files/Nacionalna_strategija_z_a_ednakvost_i_nediskriminacija_2016-2020.pdf >

Национална стратегија за изедначување на правата на лицата со инвалидност (ревидирана 2010-2018, Достапен на: <http://www.mtsp.gov.mk>].

Национално координативно тело за еднакви права на инвалидни лица на РМ Достапно на: http://www.nkt.gov.mk/index.php?option=com_content&view=article&id=44&Itemid=53

Одлуката за утврдување на ценовникот на ЈП Градски паркинг- Скопје Достапно на: <http://gradskiparking.com.mk/obraci-i-potrebni-dokumenti.aspx> >

Оперативен план за имплементација на Националната стратегија за еднаквост и недискриминација по основа на етничка припадност, возраст, ментална и телесна попреченост и пол 2016-2020 Достапно на: http://arhiva.vlada.mk/registar/files/Nacionalna_strategija_z_a_ednakvost_i_nediskriminacija_2016-2020.pdf >

Посебниот извештај на Народниот правобранител за вклученоста на децата со посебни потреби во образованието, октомври 2006 година. Достапен на: <http://ombudsman.mk/upload/documents/Posebni%20potrebi%20na%20decata1%20-mak.pdf> >.

Правилник за изменување и дополнување на Правилникот за начинот на утврдување на состојбата на приходите, имотот и имотните права на домаќинството, определувањето на носителот на правото и потребната документација за остварување и користење на правото на социјална парична помош. Достапно на: <http://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/pravilnici-socijalna/Pravilnik%20SPP252015.pdf>

Правилник за изменување и дополнување на Правилникот за начинот на утврдување на состојбата на приходите, имотот и имотните права и потребната документација за остварување на правото на постојана парична помош, составот и начинот на работата на стручната комисија и второстепената комисија, легитимацијата на стручните лица, начинот на водење евиденција на издадените наоди и формата и содржината на образецот за давање наод, оценка и мислење за неспособноста за работа Достапно на: http://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/pravilnicisocijalna/PPP_pravilnik252015.pdf

Правилник за критериумите и начинот на доделување неповратни средства од Посебниот фонд за подобрување на условите за вработување и работење на инвалидни лица, Сл. в. на РМ., Достапно на: <http://www.zapovim.mk/dokumentacija.html>

Правилник за начинот за остварување на правото на додаток за глувост, потребната документација, составот на лекарите специјалисти за давање конзилијарно мислење и наод

во прв и втор степен за потребата од остварување на ова право, формата и содржината на конзилијарното мислење, како и надоместокот за издавање конзилијарно мислење Достапно на: <<http://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/pravilnicisocijalna/Pravilnik%20dodatok%20gluvost.pdf>

Правилник за начинот за остварување на правото на мобилност и слепило, потребната документација, составот на лекарите специјалисти за давање конзилијарно мислење и наод во прв и втор степен за потребата од остварување на ова право, формата и содржината на конзилијарното мислење, како и надоместокот за издавање конзилијарно мислење Достапно на: <<http://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/pravilnicisocijalna/Pravilnik%20mobilnost%20i%20slepilo.pdf>

Правилник за начинот за остварување на правото на паричен надоместок за помош и нега од друго лице. Достапно на: <<http://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/pravilnicisocijalna/Pravilnik%20tuga%20nega.pdf>>

Правилник за начинот на остварување на правото на парична помош на самохран родител кој има дете со пречки во развојот и потребната документација за остварување на ова право. Достапно на: <http://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/pravilnik_roditel.pdf>

Правилник за начинот на утврдување на состојбата на приходите, имотот и имотните права на домаќинството, определувањето на носителот на правото и потребната документација за остварување и користење на правото на социјална парична помош, Достапно на: <<http://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/pravilnicisocijalna/Pravilnik%20SPP252015.pdf>>

Правилник за начинот на утврдување на состојбата на приходите, имотот и имотните права и потребната документација за остварување на правото на постојана парична помош, составот и начинот на работата на стручната комисија и второстепената комисија, легитимацијата на стручните лица, начинот на водење евиденција на издадените наоди и формата и содржината на образецот за давање наод, оцена и мислење за неспособноста за работа <http://mtsp.gov.mk/WBStorage/Files/pravilnik_postojana.pdf>

Правилник за работно оспособување на инвалидни лица и Правилник за критериумите и начинот на доделување неповратни средства од Посебниот фонд за подобрување на условите за вработување и работење на инвалидни лица. Достапно на: <<http://www.zapovim.mk/dokumentacija.html>>

Програма „Македонија вработува“ МТСП, Достапно на: <http://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/strategii/>

Програма за субвенционирање на потрошувачката на енергија за 2017 година. Достапно на: <http://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/dokumenti/dokument> >

Програма за условен паричен надоместок за средно образование Достапно на: <http://www.mtsp.gov.mk/usloven-paricen-nadomestok-ns_article-usloven-paricen-nadomestok.nsp>

Сексуалното и репродуктивното здравје и лицата со телесна попреченост - Извештај од процена за потреби од услуги – Хера, 2012, Достапно на: <http://hera.org.mk/wp-content/uploads/2014/02/izvestaj_poprecenost_rz.pdf>

Истражувачки проект: Колку е инклузивно македонското општество, Фондација Институт отворено општество - Македонија, 2008 година. Достапен на: <http://www.soros.org.mk>>

Устав на Р. Македонија, Достапно на: <<http://www.sobranie.mk/ustav-na-rm.nsp>>

Хендикеп – слојувалка што недостасува - Извештај за состојбата на лицата со хендикеп во Р. Македонија, Полио Плус, 2012 година, Достапно на: <www.polioplus.org.mk

Шаврески З, Кочоска Е. истражувачки проект: Цена на чинење, Полио Плус- движење против хендикеп, 2011, Достапно на: <www.polioplus.org.mk>